

Vikerkaar

6/1993

Hölderlini, Malini jt. parimat luulet. Schopenhaueri *parerga* ja *paralipomena*. Kõivu schopenhauerlikud anamneesid. T. Liiv mütologiseerijast Vallakust. Marihuaana ja hašiš meil. DIXI-s P. Lias Eesti müüdist. Tõde Lebavere lahingust. Remsu: kondikoorem & surm. Reinla, Vahing (Kujutlusvõime, kunst ja kurbus), Vogel jt. Liivrand *Rämpsu* – näitusest ja kitsist.

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri
Ilmub alates 1986. a juulist. 8. aastakäik.

Juuni 1993. Nr 6

Sisukord

Friedrich Hölderlin *Jumalad 1 Enne ja
nüüd 2 Elukulg 2*
Jaan Malin *Luulet 3*
Arthur Schopenhauer *Parerga ja paralipomena 5*
Madis Kõiv *Schopenhauerlikud anamneesid
17*
Indrek Ryytle *Luulet 30*
Kristel Zilmer *Luulet 36*
Stell Koort *Luulet 37*
Risto Kukk *Luulet 40*
Harry Liivrant *Kitši apoloogia 44*
Toomas Liiv *Vallak eestiaegsuse mütologi-
seerijana 48*
Hasso Krull *Poststrukuralistlikud meetodid
kirjanduse käsitlemisel II 53*
Villu Kärdi *Marihuaana ja hašiši tarviami-
sest Eestis II 58*
Arnold Hinnom *Suur heitlus 64*

Dixi

Pärt Lias *Eesti müüt 73*

Elav ajalugu

Viktor Grünberg *Lebavere lahing 75*

Vaatenurk

Astrid Reinla *Asi on niitu asja ja mitmetes
suhetes asjadega 83*

Janika Kronberg *Elupuu 85*

Lauris Toomet *Kahe maailma vahel 87*

Olev Remsu *Kondikoorem & surm 89*

Vaino Vahing *Kujutlusvõime, kunst ja kur-
bus 90*

Kaleidoskoop

Mariarne Vogel *Uutest asjadest. Kultuuri-
kiri Hollandist 93*

Kujundus: Jüri Kaarma.

Värvifotod: Toomas Kohv

Esikaanel: Andro Kööp. Segatehnika. 1993.
Fragment.

Tagakaanel: Urmas Puhkan. Segatehnika.
1993. Fragment.

FRIEDRICH HÖLDERLIN

Jumalad

Saksa keelest tõlkinud Jüri Talvet

Oo vaikne Eeter! alati valus sa
mu hinge kaunilt tõendad, ja õilistub
su kiirte ees ju vaprusel.
Helios! rinnas mul mäslev süda.

Head jumalad! vaene on see, kes
ei tunne teid, ei rahune eales riid
tal toores põues: öö on talle
maailm, ei õilmitse rõõm, ei laulud.

Vaid teie iginoortena lapsemeelt
neis südameis, mis kiindunud teisse on,
hoiate, ega geniust lase
mures ja eksis end usaldada.

Enne ja nüüd

Mu nooruspäevil rõõmustas hommik mind,
ma õhtul nutsin: vanemaks saades nüüd
päev kahtlusega algab, lõpp tal
püha ja karge ent tundub mulle.

Elukulg

Oli suuruseks soov sulgi, ent kõiki arm
alla sunnib meid, haav painutab võimukalt.
Ilmaasjata kurv meil
oma käände ei siiski tee.

Üles-alla! kas ei valitse püha ööd,
kus tumm loodus ju uut plaanitseb päeva, kas
võltsi Orcust ei mingi
seadus valitse õige siis?

Seda teada sain. Kuis maiseiltki meistreilt, ei
saand ma taevastelt, teilt, valdjailt, eal teadmist nii,
et ma teadnuksin ette,
kuidas minna saaks tasast teed.

Nii on taevaste soov: kogema kõike peab
inimene, et teaks, kosunult, tänada,
ja teaks vabadust lahti
murda end kuhu tahab ta.

JAAN MALIN

Sest uhkuski

Kuigi oled vaid hetkiti hingav,
ära põgene, ihalev laps.
Nõnda ei pääse raskusist eemale.
Sa ei kahetse, kui siia jääd.
Nii usun, ei vandu või eales
müütide ja muinasjuttudega põimitud Sõnal.
Kunagi olevat olnud üks vabadas.
Janu ei kustutu pagevas paadis
ega võõramaa tuksuvas haardes.
Eneses kaaluda kadu ning püsi –
kust algab häbi ja kus kumab kibedus.

Pidev ebalus

Püsimist samastada tahtmatuse või suutmatusega muutuda,
paindumatuses näha kõrkuse lähisugulast,
selguse ihkamist pidada puhtaks pahasoovlikkuseks
– seda on paljud meist suutnud.
Kuid kardetavasti allutakse neis arvamustes
millelegi üsna võõrale.
Selle suuresti nimetu eesmärk on kustutada mälu
ja sellega seotud mõtlemisvõime.
Muutumatus ja liikumatus
toovad enesega hävi,
arenguta pole püsimist?
Lõpu kartuses ei jäta me lootmist,
kuigi palju aimub tundmatuna.
Püüda endas kindlaks jääda,
käidud rada mitte kahetseda.
Uskuda, et ilu hoiab süütust,
mis kunagi oli ehk tõesti.
Vaadata seda helluse võbelemist,
hinge kinni hoida, sest
siiruses kumab mõra.

Vara

Ma uskusin, et kõik on juba olnud.
Sääl mügarikud mõtted miilasiid.
Tõus sügavikust polnud küllalt selge.
Kas rõõmustada, et ma nüüd siis tean?
Me tulevik vast polegi nii sirge,
et mitte muretseda, olla lihtsalt hetkes.
Kolm kirstukandjat – ja veel samal sunnil –
üht jalga tundsid juba libavat.
Nad muidu läksid, armid siiski jäid
ning nendest ei saa lahti iialgi.
Need märgid määrasidki mitme valituse,
sest pole enam jaksu klaariks hoiuks.
Me tulevik ei ole iial kindel,
sest teise oma tundub pisut parem.

ARTHUR SCHOPENHAUER

PARERGA JA PARALIPOMENA

Naistest
(Ptk XXVII)
§ 363

Juba üksainus naisterahva kehale heidetud pilk veenab meid, et naine ei ole määratud tegema ei suurt vaimset ega kehalist tööd. Ta ei tasu oma võlga elu ees tegevuse, vaid kannatustega, sünnitusvalude ja lapse eest hoolitsemisega, truualamliku kuuletumisega mehele, kellele tal tuleb olla kannatlik ja rõõmsameelne kaaslane. Suurimad mured ja rõõmud ega tormilisimad jõupuhangud ei ole tema osaks määratud – tema elu peab olema vaiksem, tähtsusetum ja kulgema rahulikumalt kui mehe oma, olemata olulisel määral õnnelikum või õnnetum.

§ 364

Naised sobivad just seetõttu meie varases lapsepõlves nii hästi hooldajateks ja kasvatajateks, et nad ise on lapsikud, rumalad ning lühinägelikud, ühesõnaga eluaeg suured lapsed – teatud vaheaste lapse ja mehe vahel, kes on tõeline inimene. Jälgige ainult mõnd tütarlast, kuidas see päevad läbi lapsega vallatleb, tantsib ja laulab, ning mõelge, mida tema asemel ka parima tahtmise juures suudaks korda saata mees.

§ 365

Tütarlaste juures on loodus silmas pidanud seda, mida dramaturgilises mõttes nimetatakse puändiks, varustades nad kogu nende ülejäänud eluaja arvelt mõnedeks nappideks aastateks ülirikkalikult ilu, sarmi ja lopsakusega – nimelt selleks, et nad nende aastate jooksul paeluksid niivõrd mehe fantaasiat, et too nende võludest kaasakistuna võtaks hoolitsuse naise eest mingis vormis eluks ajaks kuulekalt enda kanda. Näib nimelt, et mehe mõjutamine selle sammu astumiseks lihtsa mõistusliku kaalutlemise teel ei andnud piisavalt kindlat tagatist. Nõnda siis varustas loodus naise nagu iga teisegi enda loodud olendi relvade ja tööriistadega, mida too vajab oma eksistentsi kindlustamiseks, ja seda just selleks ajaks, mil tal neid relvi tarvis läheb. Seejuures on loodus toiminud oma tavapärase säästlikkusega. Nii nagu emane sipelgas kaotab

pärast paaritumist nüüdsest üleliigsed, haudumisel koguni ohtlikud tiivad, nii kaotab naine pärast kord või kaks nurgavoodis viibimist oma ilu; tõenäoliselt isegi selsamal põhjusel.

Vastavalt sellele peavad noored tüdrukud koduseid või kutsealaseid töid-temgemisi oma südames kõrvaliseks asjaks või koguni selgeks lõbuks: oma ainsaks tõeliseks ametiks peavad nad armastust, vallutusi ja kõike, mis sellega seotud – tualetid, tants jne.

§ 366

Mida õilsam ja täiuslikum miski on, seda hiljem ning aeglasemalt ta küpsuseni jõuab. Mees saavutab oma mõistuse ja vaimujõudude küpsuse vaevalt enne kahekümne kaheksandat eluaastat, naine kaheksateistkümmeselt. Kuid see on ka vastav mõistus – üsnagi piiratud. Seepärast jäävad naised eluaeg lasteks, näevad alati ainult oma nina ette, ripuvad oleviku küljes, võtavad asjade välist külge nende olemuse pähe ning eelistavad piasjasu suurima tähtsusega asjadele. Mõistus on nimelt see, mille varal inimene ei ela nagu loom lihtsalt olevikus, vaid haarab pilguga ja vaatleb ka minevikku ning tulevikku, millest siis tuleneb tema ettevaatlikkus, tema mure ja sagedasti äng. Nii eelised kui puudused, mida see endaga kaasa toob, saavad naisele tema nõrgema mõistuse tõttu vähem osaks, ta on pigem nagu vaimne lühinägelik, kuna tema intuiitiivne mõistus näeb lähedale teraselt, kuid ometi on tal kitsas silmaring, millesse ei mahu kõik kaugemalasuv – just seepärast avaldab kõik eemalolev, möödunu, eelolev naistele palju nõrgemat mõju kui meile, millest siis tuleneb ka neile palju sagedamini omane, vahel peaaegu hullumeelne pillamiskalduvus. Oma südames mõtlevad naised, et meeste ülesandeks on raha teenida, neil omakorda seda läbi lüüa, võimaluse korral juba mehe eluajal, pärast tema surma aga päris kindlasti. Juba see, et mees oma teenistuse majapidamise tarvis nende kätte annab, kinnitab nende usku. Kui palju varjukülgi sellel kõigel olekski, on tal ometi ka see hea külg, et naine pühendab end rohkem kaasajale kui meie ning järelikult naudib seda, kus see vaid talutav on, paremini. Sellest tuleneb naisele omane rõõmsameelsus, mida ta kasutab muredega koormatud mehe kosutamiseks, vajaduse korral lohutamisekski.

Keerukates olukordades vanade germaanlaste kombel ka naistega nõu pidada ei ole mingil juhul laiduväärt mõte, sest neile omane asjade käsitusviis on meie omast täiesti erinev ja seda eriti just seetõttu, et ta peab silmas lühimat teed eesmärgile jõudmiseks ja üleüldse kõige lähemal asuvat, millest meie, just seetõttu, et see otse meie nina ees asub, enamasti kõrges kaares üle vaatame, ja siis teeb meile haiget, kui meid selle juurde tagasi juhatakse, et taas lihtsa ning tuntud vaatekohani jõuda. Lisandub seegi fakt, et naised on märksa asjalikumad kui meie, mistõttu nad ei näe asjade taga enamasti, kui seal tegelikult on, kuna meie, kui me kired on üles köetud, kergesti olemasolevat suuremaks kipume tegema või sellele oma kujutluste põhjal midagi juurde lisame.

A. Schopenhauer

aetatis anno

vicesimo primo.

Neutiquam habebam
capillitium rubicundum;
sed plane cinereum;
evenit hic color viridis
in ^{me} rubicundo super
inductus, cinereum
eritibat. 1856.

Samast allikast tuleneb ka tõsiasi, et naised ilmutavad rohkem kaastunnet ja järelikult ka rohkem inimarmastust ning osavõtlikkust õnnetute suhtes kui mehed. Õigluse, ausameelsuse ja kohusetruuduse vallas seevastu jäävad nad neile alla. Sest nende kasina mõistuse tõttu on kõigel käesoleval, kujukal, vahetult reaalsel neile säärane mõjuvõim, et abstraktsed mõtted, vankumatud tarkussõnad, konkreetset formuleeritud otsused, üleüldse minevikuga ja tulevikuga, eemal- ja kaugelolevaga arvestamine suudab selle vastu harva midagi. Järelikult on nende vooruseks küll esmane ja põhiline, kuid neil jääb puudu teisest, sageli hädavajalikust tööriistast selle saavutamiseks. Selles mõttes võiks neid võrrelda organismiga, millel on küll maks, kuid puudub sapipõis. Siinkohal viitan ma oma uurimuse paragrahv 17-le moraali aluste kohta. Sellele vastavalt on naise iseloomu põhiveaks ebaõigus. See tekib eeskätt juba kõneksolnud mõistlikkuse ja järelemõtlemisoskuse puudumisest, seda toetab aga veel seegi, et naised kui nõrgemad on looduse poolt määratud lootma mitte oma jõule, vaid kavalusele – sellest siis nende loomupärane riukalikkus ja parandamatu kaldumus valetada. Sest nii nagu loodus on varustanud lõvi küüniste ja hammastega, elevandi kihvadega, kuldi võhkadega, sõnni sarvedega ning seepia vettsoogastava tindiga, nii on ta naisele andnud teesklemisoskuse, mis on talle kaitseks ja relvaks, ja kogu selle jõu, mis ta mehele andis kehalise tugevuse ning mõistuse näol, suunas ta naisele selle anni kujul. Nii on teesklemine talle sünnipäraselt omane, mistõttu kohtame seda pea ühtmoodi niihästi rumala kui targa naise juures. Oma teesklemisoskust igal hetkel käiku lasta on naisele seepärast sama loomulik kui noile loomadele rünnaku korral koheselt oma relvi kasutada, ja tal on sealjuures tunne, nagu kasutaks ta teatud määral oma õigusi. Seepärast ei saa tõttarmastavat, teesklusest täiesti vaba naist ehk üldse olemaski olla. Just seetõttu näevad nad ka võõrast teesklust nii kergesti läbi, et ei ole mõistlik nende juures sellega üritadagi. Kõnesolevast põhiveast ja sellele lisanduvast saavad aga alguse valskus, truudusetus, äraandmine, tänamatus jne. Kohtule valevande andmiseski on naised märksa tihemini süüdi kui mehed. Üldse võiks püstitada küsimuse, kas neil tohikski lasta vannet anda. Aeg-ajalt kordub kõikjal juhtum, et daamid, kellel millestki puudust ei ole, ärides mõne asja salaja hõlma alla peidavad ja ära näppavad.

Füsiognoomikast

(Ptk XXIX)

§ 377

Et välimus annab kujukalt edasi sisemust ja et nägu väljendab ning toob avalikuks inimese kogu olemuse, on oletus, mille aprioorsus ning järelikult usaldatavus väljendub igal võimalikul juhul ilmnevas üleüldises kirglikus soovis inimest, kes mingil moel, olgu siis hea või halvaga, on silma paistnud või loonud silmapaistva teose, näha, või kui see võimalikuks ei osutu, vähemasti teiste käest kuulda, kuidas ta välja näeb. Sellest siis suur tung kohtadesse,

kus arvatakse teda viibivat, ja teiselt poolt päevalehtede, eriti inglise omade jõupingutused kirjeldada teda ülima üksikasjalikkusega ning tabavalt, kuni maalikunstnikud ja vaselõikajad teda peagi seepeale meie jaoks piltlikult kujutavad ja lõpuks tehakse seda D a g u e r r e 'i leiutise abiga, mida just seetõttu nii kõrgelt hinnataksegi, et ta sellele vajadusele kõige täielikumalt vastab. Samuti piidleb argipäevaelus igamees iga vastutuliija füsiognoomiat ja püüab oma sisimas näojoonte põhjal ära aimata teise moraalset ja intellektuaalset olemust. Kõik see ei oleks sugugi nii, kui, nagu ekslikult väidavad mõned teooriad, inimese väljanägemisel ei oleks mingit tähendust, kuna hing olevat üks asi ja keha teine ning omavahel olevat nad samas vahekorras nagu inimene ja tema kuub.

Ennemini on iga inimnägu hieroglüüf, mida ometi on võimalik dešifreerida ning mille mõistmiseks me isegi tähestikku valmiskujul endas kanname. Inimese nägu ütleb reeglina koguni rohkem ja huvitavamaid asju kui tema suu, sest olles selle inimese kõigi mõtete ja püüdluste monogramm, on ta kokkuvõtte kõigest sellest, mida too eales ütleks. Ka ütleb suu välja ainult inimese mõtteid, nägu aga väljendab looduse [*Natur*] mõtet. Seepärast on igäüks väärt, et teda tähelepanelikult vaadelda, kui ka igäüks pole väärt, et temaga kõnelda. Kui nüüd juba iga indiviid looduse ainukordse mõttena on vaatlemist väärt, siis on ilu seda ülimal määral, sest see on looduse kõrgem, üldisem väljendus, see on tema nägemus liigist. Seepärast köidab see nii võimsalt meie pilku. Ta on looduse põhiidee ja peamine mõte, kuna üksikolend on kõigest kõrvalise tähtsusega mõte, mõtte laiendus.

Kõik lähtuvad vaikival kokkuleppel põhimõttest, et igäüks on selline nagu ta v ä l j a n ä e b. See on ka õige, kuid raskus seisneb selle põhimõtte rakendamises. See võime on meile osalt kaasa sündinud, osalt kogemuslikult omandatav, kuid keegi ei suuda seda päris selgeks õppida; ka kõige kogenum inimene tabab end vahel eksimas. Sellele vaatamata nägu ei valeta – õelgu Figaro mida tahes – vaid need oleme meie, kes loeme sealts välja seda, mida seal ei ole. Igal juhul on näost lugemine suur ja raske kunst. Selle põhimõtteid ei ole iialgi võimalik *in abstracto* selgeks õppida. Esimene tingimus on, et vaadeldavat isikut püütaks lahti mõtestada teda t ä i e s t i i o b j e k t i i v s e l t silmitsedes, mis ei ole sugugi nii lihtne. Nimelt niipea, kui mängu tuleb raasukegi antipaatiat või sümpaatiat, hirmu või lootust, või ka mõte sellest, mis mulje me ise t a l l e jätame, lühidalt – midagi subjektiivset, muutub hieroglüüf segaseks ja valeks. Nii nagu keele kõla suudab tabada vaid see, kes seda keelt ise ei mõista, sest muidu tõrjuks kuuldu tähendus otsekohe teadvusest välja jälje, mille see sinna jättis, nii näeb ka inimese füsiognoomiat üksnes see, kes seda inimest veel ei tunne, st tema sagedase nägemise või koguni temaga kõnelemise tagajärjel tema näoga harjunud ei ole. Vastavalt sellele saadakse näost puhtalt objektiivne mulje ja seega ka võimalus selle dešifreerimiseks rangelt võttes ainult inimese esmakordsel nägemisel. Nii nagu lõhnad avaldavad meile mõju vaid siis, kui nad esmakordselt meieni kanduvad, ja veini tõelist maitset tunneme õigupoolest ainult esimest klaasi juues, nii

avaldata ka näod täit muljet ainult esimesel korral. Seepärast tuleb seda esimest korda hoolega tähele panna – see tuleb meelde jätta, meile isiklikult oluliste inimeste puhul üles tähendada; nimelt siis, kui omaenese füsiognoomilist tunnet usaldada tohib. Hilisem tutvus ja läbikäimine muudavad esmamulje segaseks, kuid kunagi tulevikus saab ta kinnitust.

Argem tehkem saladust sellest, et too esmamulje on enamasti äärmiselt väherõomustav – kuid kui vähe on ka enamik väärt! Välja arvatud ilusad, heatahtlikud ja vaimsust kiirgavad näod – seega äärmiselt vähesed ja haruldased – äratav iga uus nägu tundlikes inimestes enamasti ehmatusesarnase tunde, pakkudes uues ja üllatavas kombinatsioonis väherõomustavat vaatepilti. Tõepoolest on see enamasti kurb vaatepilt (*a sorry sight*). Leidub isegi üksikuid inimesi, kelle nägudel peegeldub niisugune naiivne nurjatuse ja mõttelaadi madalus, millele lisandub veel mõistuse loomalik piiratus, et paneb imestama, kuidas nad sellise näoga üldse ringi liikuda julgevad ja parem maski ei kannata. Jah, on nägusid, mille paljast nägemisest tuntakse end rüvetatuna. Seepärast ei saa neile, kelle privilegeritud seisund seda lubab, pahaks panna, kui nad niivõrd tagasi tõmbuvad ja end üksindusse sulgevad, et vabanevad täielikult piinlikust tundest "näha uusi nägusid". Selle asja *m e t a f ü ü s i l i s e l* selgitamisel tuleb kaaluda võimalust, et igaühe individuaalsus ongi just see, mis peab ta läbi ta enese elu tagasi tooma, paremaks muutma. Kui aga tahetakse piirduda *p s ü h h o l o o g i l i s e* selgitusega, siis küsigem endalt, millised võiksid olla nende inimeste füsiognoomiad, kelle sisimas läbi pika elu on üliharva tekkinud midagi peale väiklaste, madalate, nurjatute mõtete ja alatute, omakasupüüdlike, kadedate, halbade ning kurjade soovide. Kõik need asjad on vastavalt oma esinemise kestusele jätnud näole oma jälje; kõik need jäljed on sagedase kordumise tõttu aja jooksul vajutanud sinna sügavaid vagusid ja on, nagu öeldakse, üsna "sisse tallatud". Seepärast siis näebki enamik inimesi välja nõnda, et nende esimene nägemine mõjub üsna ehmatavalt ja nende näoga harjutakse alles ajapikku, st muututakse nii tuimaks mulje suhtes, mida see jätab, et see enam mõju ei avalda.

Aga just see püsiva näoilme aeglane väljakujunemisprotsess läbi näojoonte lugematute lühiajaliste pingutamiste ongi see põhjus, miks vaimsed näod muutuvad selliseks alles aegamööda ning omandavad oma suursuguse ilme alles vanas eas, kuna noorpõlveportreedel on näha ainult selle esimesi jälgi. Seevastu on äsja esimese ehmatusel kohta öeldu kooskõlas ülaltoodud märkusega, et nägu avaldab õiget ja täielikku muljet ainult esimesel korral. Et saada seda muljet nimelt täiesti objektiivselt ja võltsimatul kujul, ei ole meil selle isikuga vaja omada mingeid suhteid, ja võimalusel on paremgi, kui me pole temaga isegi kõnelnud. Igasugune kõnelus nimelt lähendab mingil määral ja selle tulemusena tekib teatud *rapport*, vastastikune *s u b j e k t i i v n e* vahekord, kusjuures otsekohe kannatab arvamuse objektiivsus. Et igaüks pealegi püüab võita teiste lugupidamist või sõprust, siis laseb ka meie poolt vaadeldav isik sedamaid käiku kogu oma tavapärase teesklemissõnuse. Ta teeb nii silmakirjalikku ja meelitavat nägu ning võlub meid sellega lõpuks nii ära, et me varsti

enam ei näegi seda, mida esimene pilk meile ometi selgesti näitas. Sellepärast siis öeldaksegi, et "enamik inimesi lähemal tutvumisel võidab", kuigi oleks õigem öelda, meid "ära hullutab". Kui nüüd aga hiljem tuleb ette ebameeldivaid juhtumisi, osutub enamasti õigeks esimesel pilgul tehtud otsus ning paneb oma õiguse irvitades maksma. Kui seevastu "lähem tutvus" on algusest peale vaenulik, ei leita ka, et inimesed seeläbi võidaksid. Teine põhjus, miks inimene lähemal tutvumisel öeldavasti võidab, on see, et inimene, kelle esmakordne nägemine meid tema suhtes valvsaks muutis, ei ilmuta, niipea kui me temaga vestleme, enam mitte ainult oma tegelikku olemust ja iseloomu, vaid ka oma haritust, st mitte ainult seda, mis ta tegelikult ja loomu poolest on, vaid ka seda, mida ta on omandanud kogu inimkonna ühisvarast: kolm neljandikku sellest, mida ta räägib, ei ole tema enese mõtted, vaid pärineb väljastpoolt – nii saame me tihti peale imestada, kuuldes mõnd säärast minotaurost nii inimlikult kõnelemas. Aga pruugib meil vaid jõuda "lähema tutvuse" juurest veel lähedasema juurde – ja peagi "avalduv elajalikkus", mida tema nägu töötas, "kogu oma suuruses". Kellel niisiis on annet füsiognoomiliseks läbinägelikkuseks, sellel tuleks hoolega tähele panna neid lähemale tutvumisele eelnenud ja seetõttu võltsimata otsuseid. Sest inimese nägu väljendab just seda, m i d a s e e i n i m e n e e n d a s t k u j u t a b, ja kui ta meid petab, siis ei ole see tema, vaid meie süü. Inimese sõnad seevastu ütlevad vaid seda, mida ta mõtleb, sageli vaid seda, mida ta õppinud on või mida ta oma mõtete pähe esitab. Sellele lisandub veel see, et kui me temaga räägime, teda ainult teistegagi rääkimas kuuleme, ei võta me enam arvesse tema tegelikku füsiognoomiat, jättes selle kõrvale kui substraadi, lihtsalt olemasoleva asja, ja paneme tähele vaid tema patognoomiat, tema miimikat kõnelemisel; selle aga korraldab ta nõnda, et pöörab väljapoole oma hea poole.

Kui nüüd aga S o k r a t e s ütles ühele noormehele, keda talle esitleti, et ta tema võimeid proovile paneks: "Kõnele, et ma sind näeksin," siis oli tal (eeldusel, et ta ei mõelnud nägemise all lihtsalt kuulmist) küll niipaljus õigus, et inimese näojooned, iseäranis silmad, elavnevad alles kõneldes, samuti vajutavad tema vaimsed ressursid ja võimed miimikale oma pitseri, mille põhjal võime siis esialgselt hinnata tema intelligentsuse astet ja kapatsiteeti, mis oligi siin Sokratese eesmärgiks. Muidu aga võib selle vastu öelda esiteks veel seda, et see ei laiene inimese m o r a l s e t e l e omadustele, mis paiknevad sügavamal, ja teiseks seda, et selle, mis me inimese kõneldes tema näojoonte miimikast tuleneva suurema kujukuse tõttu *objective* võidame, *subjective* jälle kaotame – isikliku suhte tulemusena, millesse ta meiega kohe astub, ja mis toob endaga kaasa kerge lummuse, mis, nagu ülalpool juba öeldud, meid erapooletuks ei jäta. Seepärast oleks sellest viimasest vaatekohast lähtudes õigem öelda: "Ära kõnele, et ma sind näeksin."

Sest selleks, et inimese füsiognoomiat täielikult ja sügavuti mõista, tuleb teda vaadelda siis, kui ta on üksi ja istub kusagil iseenda hooleks jäetuna. Igasugune seltskond ja tema vestlus teise isikuga heidab talle võõra peegelduse, enamasti tema kasuks, lülitades teda läbi aktsiooni ja reaktsiooni tegevusse

ning tõstes teda seeläbi esile. Seevastu üksi ja omaenda hooleks jäetuna, omaenese mõtete ja tundmuste supis hulpides – ainult nõnda on inimene täiel määral t e m a i s e. Siis saab sügavale tungiv füsioloogiline pilk haarata kogu tema olemust üldiselt ja ühekorraga. Sest tema näos leiab iseenesest väljenduse kõigi tema mõtete ja püüdluste põhitoon, selle *arrêt irrévocable* [lõplik kohtuotsus], mida ta endast kujutab ja millisena ta end täielikult tunnetab vaid siis, kui on üksi.

Füsiognoomika on juba sellepärast üks peamisi vahendeid inimeste tundmaõppimisel, et füsiognoomia on kitsamas tähenduses ainus asi, milleni nende teesklemissuskused ei küüni – teeskluskunsti pärusmaaks jääb vaid patognoomia, miimika. Just seepärast annan ma teile usalduslikult teada, et igäiht on võimalik mõista, kui ta on üksi, oma mõtetele andunud, ja enne seda, kui temaga on vesteldud – osalt seetõttu, et ainult siis on füsiognoomiat võimalik vaadelda täielikult ja puhtal kujul, kuna vesteldes tungib kohe sisse patognoomiline element ning inimene hakkab rakendama oma omandatud teesklemissuskusi; osalt ka sellepärast, et iga, ka kõige põgusam isiklik suhe muudab meid erapoolikuks ja reostab seeläbi subjektiivselt meie otsust.

Veel tahaks märkida, et füsiognoomilisel teel on üldse palju kergem avastada inimese intellektuaalseid võimeid kui tema kõlbelist iseloomu. Nimelt löövad need võimed märksa enam välja. Nad ei väljendu mitte ainult näos ja miimikas, vaid ka kõnnakus, koguni igas liigutuses, olgu see kui napp tahes. Ehk oleks lolli, narri ja vaimuinimest võimalik eristada juba selja tagant. Lollpead iseloomustab kõigi tema liigutuste tinane raskepärusus, narrus vajutab oma pitseri igale žestile, sama teevad ka vaimsus ja mõtisklemine. Sellel põhineb L a b r u y è r e'i märkus: *il n'y a rien de si délié, de si simple, et de si imperceptible, où il n'y entrent des manières, qui nous décèlent: un sot ni n'entre, ni ne sort, ni ne s'assied, ni ne se lève, ni ne se tait, ni n'est sur ses jambes, comme un homme d'esprit.*¹ Olgu möödaminnes öeldud, et selle põhjal seletub see *instinct sûr et prompt* [kiire ja kindel vaist], mis H e l v é t i u s e arvates on omane argiinimestele, et vaimuinimesi ära tunda ja põgeneda. Asi ise aga põhineb eeskätt sellel, et mida suurem ja paremini arenenud on aju, mida peenemad on temaga võrreldes seljaaju ja närvid, seda suurem ei ole mitte üksnes intelligentsus, vaid ühteaegu ka kõigi ihuliikmete liikuvus ja kuulekus, kuna aju valitseb neid siis vahetumalt ja kindlamalt, järelikult juhitakse kõike rohkem ühest punktist, mistõttu igast liigutusest on täpselt näha, mis eesmärgil seda sooritatakse. Kõik see on aga analoogiline ning seotud sellega, et mida kõrgemal astmel loom elusolendite hierarhias paikneb, seda kergem on teda ühtainust kohta vigastades tappa. Võtame näiteks sellise looma nagu kahepaikne: nii nagu ta oma liigutuste poolest on kohmakas, loid ja aeglane, nii on ta ka ebaintelligentne ning seejuures äärmiselt visa hingega. See kõik seletub sellega, et tillukese aju kõrval on tal väga jäme seljaaju ja närvid. Üleüldse on

1 "Pole midagi, mis oleks nii sundimatu, nii lihtne ja nii märkamatu, et sinna ei mahuks sisse maneerid, mis meid paljastavad: rumal ei sisene ega välju, ei istu ega tõuse, ei vaiki ega seisa püsti nii nagu vaimuinimene." (J. Leibaku tõlge)

aga kõnnak ja jäsemete liigutamine põhiliselt ajufunktsioon. Et välised keha-
liikmed pannakse liikuma aju poolt seljaajunärvide vahendusel ja nendeni
jõuab nende iga, ka kõige pisem modifikatsioon, siis just sellepärast tahtlikud
liigutused meid nii väga väsitavadki. Selle väsimuse nagu ka valu asukoht on
ajus, mitte jäsemetes, nagu me ekslikult arvame, seepärast soodustab ta ka und.
Orgaanilise elu, südame, kopsu jne liigutused, mis on tahtele allumatud ja ei
ole ajutegevusest ärgitatud, jätkuvad aga väsimatult. Et nüüd ühele ja samale
ajule allub nii mõtlemine kui kehaliikmete tegevuse suunamine, siis tuleb tema
tegevuse iseloom ilmsiks nii ühes kui teises vallas, vastavalt inimese loomusele
– rumalad inimesed liiguvad nagu marionetid, vaimsetel inimestel kõneleb
nende vaimsusest iga liiges. Siiski on vaimseid omadusi paremini veel kui
žestide ja liigutuste põhjal võimalik ära tunda näost, lauba kujust ja suurusest,
näojoonte pingest ja liikuvusest ning eeskätt silmadest – alates väikestest
ähmastest tuhmidest seasilmadest läbi kõigi vaheastmete geeniuse säravate ja
kiirgavate silmadeni välja. T a r k u s, isegi kõige suurem tarkus näeb g e n i -
a a l s u s e t selle poolest erinev välja, et kannab tahte alusel teenimise pitsarit,
kuna teine sellest vaba on. Järelikult on täiesti usutav anekdoot, mida S q u a r -
z a f i c h i o m a "P e t r a r c a e l u s" jutustab viimase kaasaegse Joseph Briviuse
järgi – nimelt et kord Viscontide õukonnas, kus paljude isandate ja aadlimeeste
hulgas viibis ka Petrarca, andis Galeazzo Visconti oma toona alles lapseohtu
pojale, hilisemale Milaano esimesele hertsogile ülesande leida kohalviibijate
hulgast k õ i g e t a r g e m m e e s. Poiss silmitses neid kõiki hetke, siis haaras
ta kõigi kohalolnute suureks imestuseks Petrarca käest ja viis ta isa juurde.
Sest oma soosikuile inimkonna hulgast vajutab loodus oma templi peale nii
selgesti, et laps selle ära tunneb. Seepärast tahaksin ma oma teravmeelsetele
kaasmaalastele nõu anda, et kui neil jälle kord tuleb tahtmine 30 aastat järjest
mõnd arginimest suurvaimu pähe üles kiita, ei valiks nad ometi sellist kõrts-
mikunägu nagu oli H e g e l i l, kelle näole nagu nii paljude teistegi inimeste
nägudele loodus oma kõige loetavama käekirjaga oli kirjutanud, et tegu on
keskpärase inimesega.

Teisiti kui vaimsusega on aga lood kõlbelisusega, inimese loomusega – seda
on füsiognoomiliselt palju raskem ära tunda, kuna ta metafüüsilisena paikneb
märksa sügavamal ja on küll ka seoses korporisatsiooniga, organismiga, kuid
ometi mitte nii vahetult, ka ei ole ta seotud selle ühe teatud osa ja süsteemiga
nagu intellekt. Siia lisandub seegi, et sellal kui igaüks oma mõistust, millega
ta üldiselt väga rahul on, avalikult demonstreerib ja igal võimalusel näidata
püüab, tuleb moraalne külg harva täiesti vabalt päevavalgele; enamasti seda
koguni varjatakse – asi, milles pikaajalise harjutamise tulemusena saavutatakse
suur meisterlikkus. Kogu aeg aga jätavad, nagu ülal juba öeldud, halvad mõtted
ja nurjatud püüdlused aegamööda näkku, eriti silmadesse oma jälgi. Järelikult
on nii, et füsiognoomia põhjal otsustades võime küll kuulutada, et see või teine
inimene ei suuda ial luua surematut teost, kuid mitte seda, et ta ialgi ei soorita
suurt kuritööd.

Lärmist ja mürast

(Ptik XXX)

§ 378

K a n t i l on kirjatöö elu t ä i s v e r e l i s t e s t j õ u d u d e s t, mina aga tahaksin kirjutada nutu- ja kaebelaulu nendesamade asjade kohta, sest kopsimise, toksimise ja tampimise ülemäärane sage tarvitamine on saatnud mind päevast päeva korduva piinana läbi kogu mu elu. Kahtlemata leidub inimesi, küllalt suurel hulgal koguni, kes seepeale muigavad, sest nemad ei ole müra suhtes tundlikud; kuid need on needsamad inimesed, kes on ükskõiksed ka asjade algpõhjuste, mõtete, luuletuste ja kunstiteoste, lühidalt – kõikvõimalike vaimset liiki muljete suhtes. Põhjus on nende ajumassi sitkes iseloomus ja jämedakoelises tekstuuris. Seevastu kurtmist piinade üle, mida mõtleivatele inimestele põhjustab lärm, võib leida pea kõigi suurte kirjanike biograafiates või muudes kirjatöödes, kus üles tähendatud isiklikku laadi mõtteavaldused – näiteks Kantil, Goethel, Lichtenbergil, Jean Paulil; ja kui see kellelgi peakski puuduma, siis tuleb see lihtsalt sellest, et kontekst ei ole andnud võimalust sellest kõnelda. Mina seletan seda asja endale järgmiselt: nii nagu tükkideks lõigatud suure teemandi väärtus võrdub veel vaid nii paljude väikeste tükidete väärtusega, või nagu sõjavägi, kui ta on hajutatud, s.o väikesteks salgakesteks lagunenu, ei ole enam suuteline midagi korda saatma, nii ei suuda ka suurvaim enam rohkem kui tavaline inimene, niipea kui teda katkestatakse, segatakse, ta mõtted laiali aetakse ja mujale kantakse; sest tema üleolek on tingitud sellest, et kõik oma jõud, nii nagu nõguspeegel kõik oma kiired, koondab ta ü h t e punkti ja ühele asjale; ja just seda lärmakas vahelesegamine tal teha ei võimalda. Sellepärast siis ongi silmapaistvad suurvaimud olnud igasuguse segamise, katkestamise ja mõtete hajutamise, eeskätt aga vägivaldse, lärmist tingitud mõtete hajutamise äärmised vastased, kuna see teisi inimesi üldse eriliselt ei häiri. Kõige arukam ja teravmeelsem kõigist Euroopa rahvastest nimetas koguni reegli *never interrupt* – "sina ei tohi iialgi katkestada", üheteistkümnendaks käsuks. Lärm on aga kõikvõimalikest katkestamistest see kõige jultunum, sest ta katkestab, koguni purustab meie oma mõttedki. Kus aga midagi eriti katkestada polegi, seal seda muidugi nii teravalt ei tajuta. Vahetevahel piinab ja häirib mõõdukas ja pidev müra mind mõnda aega, enne kui saan sellest teadlikuks, kusjuures ma tajun seda ainult konstantselt mõtlemist raskendava asjaoluna, nagu puupakku jala küljes, kuni jõuan selgusele, millega on tegemist.

Nüüd aga, minnes *genuse* [soo] juurest üle *speciese* [liigi] juurde, tuleb mul esitada kaebus kõige andestamatuma ja nurjatuma lärmi vastu, tõeliselt põrguliku piitsaplaksutamise vastu linnade vastukajavatel tänavatel, mis võtab elult igasuguse rahu ja mõtestatuse. Mitte ükski muu asi ei anna mulle inimeste nürimeelsusest ja mõtlematusest selgemat ettekujutust kui see, et on lubatud piitsa plaksutada. See järsk, terav, ajutegevust halvav, kogu teadvust läbilõikav ja mõtteid surmav lajatus peaks küll tegema haiget igapähele, kelle peas leidub

midagigi mõttesarnast. Järelikult peaks iga säärane kõmakas segama sadade inimeste mõttetööd, olgu see siis kui madalat laadi tahes: mõtlejal aga lõikab ta nii valuliselt ja saatuslikult läbi kõik tema meditatsioonid, nagu timuka mõök lööb pea keha küljest. Ükski teine heli ei läbista aju nii teravalt kui see neetud piitsaplaksutamine – ajus on tunda lausa piitsanööri otsa, ja see mõjub talle nii nagu *mimosa pudica*'le [häbelikule mimoosile] puudutamine, ja mõju on just niisama pikaajaline. Kogu minu austuse juures Tema Pühaduse Kasulikkuse vastu ei suuda ma ometi mõista, miks peaks just mehel, kes toimetab ühest kohast teise koorma liiva või sõnnikut, sellepärast olema õigus lämmatada eos iga tekkida võiv mõte järgemööda oma kümnes tuhandes peas (pool tundi sõitu linna vahel). Haamrilöögid, koerte haukumine ja lapsekisa on kohutavad, kuid tõeline mõtete mõrtsukas on piitsaplaksutamine üksi. Tema eesmärgiks on purustada iga hea, mõtlik hetk, mis ikka siin kui seal ühel või teisel meist ette tuleb. Ta oleks vabandata ehk ainult siis, kui ei leiduks ühtki teist võimalust veoloomi tagant sundida kui see, jälestusväärseim kõigist helidest. Aga täiesti vastupidi – see neetud piitsaplaksutamine ei ole mitte ainult tarbetu, vaid osutub koguni kasutuks. Füüsiline mõju, mida sellega hobuste juures saavutada tahetakse, on nimelt harjumuse tõttu, mida asja lakkamatu kuritarvitamine endaga on kaasa toonud, nõrgenenud ning ei ilmnegi enam – nad ei kiirenda seepeale sugugi oma sammu. Iseäranis hästi on see näha tühjade ja kundesid ootavate voorimehetroskade juures – aeglaselt sammu sõites plaksutavad kutsarid vahetpidamata piitsa; ent tasane piitsapuudutus mõjuks enamgi. Kui me aga arvame, et on möödapääsmatult tarvilik hobustele pidevalt selle heliga piitsa olemasolu meelde tuletada, siis piisaks selleks sada korda nõrgemast helist, sest loomad reageerivad teatavasti ka kõige vaiksematele, lausa vaevumärgatavatele signaalidele, olgu siis kuuldavatele või nähtavatele, seda tõendavad imetlusväärset moel dresseeritud koerad ja kanaarilinnud. On küll väga üleannetu seda väita, kuid see kõik tundub kätega töötava ühiskonnaosa jultunud irvitamisena peaga töötajate üle. Et sellist alatust linnades talutakse, on suur barbaarsus ja ülekoos, seda enam, et seda oleks üsna lihtne kõrvaldada, nõudes politsei korraldusel iga piitsanööri otsa sõlme tegemist. Ei saa kahju sündida sellest, kui proletaarlaste tähelepanu juhitakse nendest kõrgemalseisvate klasside vaimsele tööle – sest igasuguse vaimse töö ees on neil määratu hirm. Et aga mees, kes lahtirakendatud postihobustega või veohobuse seljas läbi rahvarohke linna kitsaste tänavate ratsutades ihust ja hingest vahetpidamata süllapikkust piitsa plaksutab, ei ole ära teeninud, et ta sedamaid hobuse seljast maha võetaks, et talle viis tublit kepihoopi anda – selles ei veena mind kogu maailma filantroobid koos seadusandlike koosolekutega, mis üllastel eesmärkidel tahavad ihunuhtlust likvideerida. Aga küllalt tihti võib näha midagi veel ennekuulmatumat – nimelt hobusemeest, kes üksi ja ilma hobuseta läbi tänavate lonkides vahetpidamata piitsa plaksutab. Vastutustundetult leebe suhtumise tõttu asjasse on piitsaplaksutamine sellele inimesele saanud niivõrd harjumuseks. Peab siis kogu selle hoolitsuse juures, mida näidatakse üles keha ja tema vajaduste rahuldamise vastu, mõtle vaim olema ainus, millele ei saa

iaal osaks vähimatki lugupidamist ega kaitset, rääkimata respektist? Voorimehed, pakikandjad, tänavanurkadel logelejad ja teised nendesarnased on inimühiskonna veoloomad, neid tuleb küll humaanselt, õiglaselt, leebelt ja hoolitsevalt kohelda, kuid neil ei tohi lubada üleannetu lärmiga segada inimsöö kõrgemaid püüdlusi. Ma tahaksin teada, kui palju suuri ja ilusaid mõtteid need piitsaplaksatused juba igaveseks ajaks minema on peletanud. Kui minul oleks õigus maailma asju korraldada, siis teeksin ma nii, et voorimeeste peades tekiks purunematu *nexus idearum* [mõtteseos] piitsaplaksutamise ja ihunuhtluse vahel. Tahaks loota, et intelligentsemad ja tundlikumad rahvad selles asjas algust teevad ning et siis, näite najal, jõuavad selleni ka sakslased. Viimaste kohta ütleb T h o m a s H o o d (*up the Rhine*): *for a musical people, they are the most noisy I ever met with* ('musikaalse rahva kohta on nad kõige lärmakamad, keda mul eales on tulnud kohata'). Et nad seda on, ei tulene aga sellest, et neil oleks rohkem kalduvust lärmata kui teistel, vaid nende inimeste nüriduse tagajärjel tekkivast ükskõiksusest, kellel seda pealt kuulata tuleb, kelle mõtlemist ja lugemist see ei sega, sest nad nimelt üldse ei mõtlegi, vaid lihtsalt suitsetavad, mis on nende jaoks mõtlemise aseaine. Üldine sallivus ülearuse lärmi suhtes, näiteks äärmiselt kasvatamatu ja labase ustega paugutamise suhtes on lihtsalt üldise inimeste peades valitseva nüriduse ja mõttelageduse märk. Saksamaal on pilt selline, nagu oleks omaette eesmärgiks seatud, et keegi ei saaks lärmi tõttu teadvusele tullagi – näiteks see mõttetu trummipõristamine.

Mis puutub nüüd selles peatükis käsitletud teema kohta käivasse kirjandusse, siis võin ma soovitada ainult ühte teost, kuid see-eest suurepäraselt, nimelt kuulsa maalikunstniku B r o n z i n o poeetilist epistlit tertsiinides, mille pealkirjaks on *de romori, a Messer Luca Martini*. Siin on nimelt tragikoomilisel moel, väga põhjalikult ja väga teravmeelselt kirjeldatud seda piina, mida mitmekesise lärmi tõttu tuleb taluda ühes itaalia linnas. Selle epistli leiata väljaande *Opere burlesche del Berni, Aretino ed. altri* teisest köitest lk 258 (kuuldavasti ilmunud Utrechtis 1771. aastal).

Saksa keelest tõlkinud Krista Läänemets

Tõlgitud teosest: Arthur Schopenhauer. *Parerga und Paralipomena. Kleine philosophische Schriften. Hrsg. von Herman Hirt. Halle a. S., Verl von Otto Hendel, S. a. Bd. XI. Lk 589-593, 609-616, 617-620.*

MADIS KÕIV

SCHOPENHAUERLIKUD ANAMNEESID

...*Melancholie zieht an;
Verdrießlichkeit stößt ab.*
P. u. P. § 333

Melanhoolia, just tema, hoovab mulle vastu neist kolmest palast, tuleb ja mässib meid (kohe seletan, kes on need "meie") oma sooja, schopenhauerlik-musta mantlisse ning laseb siis (meid, koos mantliga) vajuda alla sügavusse.

Sügavus ei ole ometi põhjatu ja kusagil, umbes sajandi keskkohaga märgitud paigas, tunneme jälle kindlamat pinda jalge all ning võime (melanhoolia mustast mantlist) välja astuda ja ümbrust lähemalt silmitseda. Arusaamatuste ärahoidmiseks olgu kohe öeldud – kaugeltki ei ole me veel põhjas, 1851-ses (aga kust võtaksimegi meie selle Frankfurdi parlamendi järgse kogemuse), ei hakka kumisema meie kõrvus ei Isolde armusurma sopran, ei ristilöödud Dionyose kosmiline karjatus (*in tempo einer zärtlicher Langsamkeit*) – Ecce Homo! Meie langus ei jõua sinnamaani, melanhoolia tagapõhjad jäävad haliks. Kuid sügavust on omajagu siiski.

Peaasi, et langus on kiire ja möödaldavad (pealmised ja tähtsusetumad) aastad sulavad silmade (kõrvade?) ees kokku ühtlaseks-ilmetuks joone- ja pinnaräguks, milles miski ei fikseeru enne, kui ollaksegi päral – *anno domini* 1948.

Hästi valitud peatuskoht, sest sajandi keskpaik samuti (+-2 aastat, kuid sellest täpsusest piisab).

Muidugi oli (tunnistagem) ülearu pidulik ja pretensioonikas alustada umbisikuliselt ja üleüldse, nagu hakanuksid mõtted ise, mitte kellestki sõltumatud ideed, jooksma ülalnimetatud aastasse kokku ja just nagu peaks just seal sündima "meie kõigi" melanhoolia-kokkutulek suureks Schopenhaueri-sabatiiks. Ei midagi sellist, jutt on ainult meist ja rohkem meid polegi kui kaks – mina ja mu kooliveli E. T. Meie kaks teeme tollel kevadel üheskoos lõpu abituuriumile ja astume sügisepoole ülikooli.

Sõnal "üheskooski" on väike defekt küljes, sest koolivellepõlve ei olnud meile antud pikalt, ainult üheks poolikuks talveks Valgas (gümnaasiumialustuseks), tollal kui kuulus ja B. Kangro poolt kuulutatud Valga Valge Maja oli juba kõige tavalisemat liiki (lähitagala) sõjaväelaatsaret ja meie kooliga rändamas ühest juhu-ulualusest teise. Ja neiski vähestes tundides, nois juhuklassides, saime kokku harva, sest käisime harva koolis (erinevatel põhjustel vist küll kumbki).

Nüüd aga, 1948, oleme jälle ühes ja samas majas, Tartu mehed mõlemad, läbi keedetud (ja keemas) tolles katlas, milles meid kõiki keedeti, oleme viimases klassis, aga erinevates koolides siiski.

Üheskoos lõpetamisest tuleks niisiis rääkida justkui sümboolselt ainult, kuid ka see ei ole päriselt õige. Teatud ja väga täpses ja spetsiifilises ja olulises mõttes tegime lõpueksamid siiski koos: tegime **üks ühe eest**. Tema minu (Treffneri) eesti keele kirjandi, mina tema (õhtugümnaasiumi) matemaatika.

Noil üks-ühe-eest-tegemise-päevadel, noil pikkadel kolamistel mööda (sajandikeskpaiga) Tartut, noil lõpututel, küllastust tundmatutel rääkimisorgiatel ta astuski oma saja-aastase kuulsuse tolmunud ja kindlasti ka kopitanud loorberikotist välja – Schopenhauer – valge puudli ja vanamehelikult naudingkibeda naeratusega. Mäletate ju: "Intellektuaalne karakter määrab ära geniaalsete inimeste füsiognoomia ja vajutab talle oivalise pitseri, kõige rohkem silma ja laubale... Seevastu praktiline füsiognoomia, tahte, praktilise karakteri, tegeliku moraalse meelestatuse väljendus, on kõigil olemas, see ilmneb kõige rohkem suu juures." Ta ise olevat ütelnud, et samavõrra kui talle meeldib ta enda intellektuaalne füsiognoomia, on talle ebameeldiv ta moraalne (Kuno Fischer lisab: "Tal on õigus, ka meile"), oma kuklast püstitõusvate juustega, oma elutarkuse ja naiste-teadmiseiga. Mis peaasi, oma sajandipessimismi ja tahtepimestusega.

E.T. oli tema esindaja, esitaja ja eestvõitleja meie jalutuskäikudel ja jutuajamistel, temal oli elutarkust (ja aastaid) rohkem, tema kandis endas kultiveeritud pessimismi ja maailm oli talle tahe ja ettekujutus. Naisteteadmiseski (ma usun) oli ta minust (tookord) vilunum. Nojah, nagu ma ütlesin, ta oli ka vanem.

Mina omalt poolt ei läinud uuele tutvusele sugugi väga avasüli vastu, kippusin (abituriendi asi) vaidlema ja targutama – aga peamiselt, ma ei tahtnud (või ei julgenud?) alluda tolle pessimismi arusaamatult ängistavale ilule. Ja pealegi, ka minul olid omad "klassikalised" käigud ja vastukäigud, olin tolle sajandikeskme kevadel surmkindel solipsist, berkeleylane ja maailmal polnud tahtega tegemist midagi, ainult aisting oli ta ja minu enda oma lisaks ja pessimismiks ei vähimatki põhjust. Ilusalt ängistavaks kõige vähem.

Kus olid E.T. Schopenhaueri-allikad, seda ma ei tea, minu solipsismilätetes ei ole igatahes mingit saladust. Need lugesin ma (suvel karja juures) välja just ilmunud V.I.L.-i valgekaanelisest raamatust. Tänu temale (V.I.L.-ile) olin puhas subjektiividealist (nii ta "meiesuguseid" nimetas), ja kindel. (Usun millegipärast, et ka tema – raamatu autor – tundis varjatud ja endalegi saladud tõmmet sinnapoole, millest muidu see kummaline veenmisjõud.)

(Muidugi, iga hilissolipsismi taga, ükskõik missugused oleksid ta ontoloogilised või epistemilised juured traditsioonis, seisab meie kõigi varajane lapsepõlvesolipsism, üksildane ja sõltumatu nagu me individuaalkeel (mida Wittgensteinlased ei tunnista).)

Olime, traditsioonimastaapides mõõdetuna, teineteisest (tolles sajandikeskkohta Tartus) saja aasta kaugusel, mina taga, tema ees, ja lõhet (mis kõik sinna mahtuma pidi, terve valgustus ja Kant ja Goethe ja romantism ja spekulatiivne filosoofia, Hegel, too "kateedrifilosoofist Šarlatan", ja lõpuks suur Tahtekehastus ise, kes lahingu eelhommikul Jenast valgeli hobusel läbi ratsutas ja end

läbi akna Vaimufenomenoloogia autorile näitas, just siis kui Fenomenoloogia viimaseid ridasid kirja pandi) polnud kerge ületada, tema teravaid ääri (vaatamata abituuriumikevadele ja ühiseksamitele) kokku kiskuda.

Kuid vaevalt, et me seda lõhet tookord niiviisi tundsiime, niiviisi "täidetuna" nägime või näha suutsimegi, pigem oli tegu "ajatu" emotsionaalse või karakteriomase hoiakuga "siin ja nüüd". Ja mängisid kindlasti kaasa, olen selles kindel, ka need erialajaotused ühistel eksamitel: matemaatika *contra* humanitaaria: Schopenhaueri pimedada tahte taltsutamine kunstis ja (teiselt poolt) Berkeley loogiline nuga, mis vahedalt lõikab ära aistingutagused ülearusused – ratsionaalse naudingu külm ilu.

Tunnen seda naudingut, seda jahedat ja uhket loobumist praegugi – kusagil kõris või südame all, kui kuulen end abiturientliku kompromissitusega ütlevat: ainult mina ja muud ei midagi. Oli soe kevad ja jäätist ma endale (kaelanäärmete pärast) lubada ei võinud.

Ja ikkagi, midagi settis, midagi magusat ja kipitavat, midagi hinges kleepuvat, ehkki jäin endale kindlaks – see filosoofia ei olnud minu, ei võinud mu hingega sobida oma kirbelt, kõdunevalt dekadentliku pessimismiga. Liiga naiselik tundus ta oma naistepõlguses (üks hedonismi vorme, Fr. N.), liiga ilusana kõlas ta mu oponendi ja partneri suus (identiteediküsimused!). Tema oli tundlikum ja peenem natuur. Mina olin tundlikkuse ja peenuse suhtes üleolev (vähemalt tahtsin olla). Ka oli raskemeelsuse loomus liiga selge nois passaažides, mis E. T. mulle jalutuskäikudel ette kandis, kuidagi varjamatult, keerdkäikudeta ilmne. Sest kui juba raskemeelsus, siis olgu ka ise raske, tume, keeruline, arusaamatu, paradoksaalne ja varjatud, silmamoonuslik. (Vanad Võrumaa legendid rändsilmoonusajast Castrozzast olid mul meeles.)

Jah aga, nagu öeldud, mis jäi, see jäi, üle mängis ta mu ikkagi. Schopenhaueri sajanditagune pessimism ja selle ihar naistepõlgus meelest ära ei läinud. Poetikal on oma jõud, paraku. Salajane.

Nüüd, kukkununa ja peapööritusest kõõrdsilmsena, hakkab mulle tunduma, et polnudki ehk asi ainult meis, sajandikeskpaiga kahes rääkimisuimas abiturientis, midagi rohkemat ja sügavamamat oli selle taga. Sajandikeskpaik ise ja Tartu, nagu ta tookord oli, sada aastat pärast toda eelmist sajandikeskpaika, mil Londoni emigrantide ringkonnas see surmaihalev tahtefilosoofia esmakordselt plahvatas.

Malvida Meysenbud (aastal 1856): "Kohe algusest peale pöördus vestlus /Richard Wagneri ja Friedrich Althausiga/ ühe filosoofi teoste, kelle nimi oli äkki särava tähena esile kerkinud rohkem kui veerand sajandit kestnud unustusest. See filosoof oli Arthur Schopenhauer. Ma mäletasin küll, et olin teda sageli varases nooruses näinud, kui viibisin pikemat aega Maini-äärses Frankfurdis, – väikest meest mitme kraega hallis mantlis, tookord nimetati seda šenilliks, Maini kaldal iga päev kindlal kellaajal koos puudliga jalutamas. Samuti mäletan ma, et mulle öeldi, see mees olevat Arthur Schopenhauer, samanimelise naiskirjaniku poeg, ja ta olevat täielik narr."

Kuid Malvida lugu tuleb pikemaltki kuulata, kuigi kaugel, puudutab ta siiski (ja tundlikult) tolle saja aasta vahehetki, mis meid (abituriente) sellest esmasest puhkemisest (memuaarid on kirjutatud 19. sajandi teisel poolel – trükist ilmunud 1876) eraldas, puudutab ka meie jalutuskäiku, sedagi ootamatult lähedalt (intiimselt, ütleksin isegi) ja juhatab sisse ühte uude, veel alustamata teemasse, millest loodan rääkida selle loo lisas. Niisiis jätkab Malvida tolle lõunalauavestluse kohta Wagneriga: "Ma ei tea, kuidas Friedrich (Althaus) oli teada saanud, et Wagneri jagas arvamust (et Schopenhauer tuleks paigutada Kantist palju kõrgemale). Ta viis vestluse Schopenhaueri filosoofiale... Sellele järgnevas vestluses puudutas mind eriti tugevasti väljend "e l u t a h t e e i t a m i n e" (minu sõnendus), mida Wagner kuulutas Schopenhaueri maailmavaate lõppresultaadiks."

Ma ei või enam ütelda, kas ka meie jalutuskäikudel seesama "lõppresultaat" niiviisi formuleeriti või kas ta vähemalt mõnes parafraaseeritud kujus kõneks tuli (seda tuleks küsida pigem E. T. käest, kes Wagnerina vedas mind kättpidi läbi Schopenhaueri põrgu- ja puhastustule), kuid ma arvan, et tuli.

Nüüd, kukkumise peapöörituses, arvan seda lauset (tagantjärele) kuulvat ja usun ka, et meiegi kõnelustes võis tal olla võtmesõna jõud. Ja jõud tõesti, sest vaatamata et ma temale oma matemaatilis-loogilises arrogantsis vastu panin (ja edukalt, sellel hetkel vähemalt), nagu ka vastu pani Malvida oma Wagnerile (M: "Olles harjunud vaatlema tahet kui kõlbelise enesemäärangu jõudu, ... – oli mulle see tees kui inimkonna kõrgeim eetiline imperatiiv täiesti arusaamatu." Me näeme veel, et kolmveerand sajandit hiljem pöördub suurim ja meie tuntuim schopenhauerlane Th. Mann selle vana "kõlbelise enesemäärangu" juurde tagasi ja, võiks ütelda, ring saab täis; kuid ta ei sulgu siiski – "süü", mille Th. Mann tagasipöördumisel omaks võtab, on sügavamal ja ajas kaugemal), jäi midagi tollel abituuriumikevadel siiski hõljuma. Mingi "Etwas", mis tõmbas ligi. Salaja küll. Teadvusetagusest, sest mõtted ja hoiakud, mis tema (tolle lause ja ta "Etwas"-e) varjus liiguvad, saavad ennast maksma panna ainult väga kindlates kontekstides.

Kontekstid, ehkki kindlad, ei pruugi aga indiviiditi ja ajati samad olla, julgen rääkida ainult omast. Omast rääkides tunnistan, et tegemist oli igivana, kõikidest pubertediaegadest (niisiis ikkagi, mitte ainult "minu"), tema varjatud sügavustest pärit kastratsioonihaga. Jah, ja sellega oleme tõesti väljas isiklikust, jääme aga kuhugi teadvuse ja aimuse piirimaile, mis ei kuulu mitte kellelegi eriti, niisiis suuremal või vähemal määral kõigile (räägin loomulikult ainult maskuliinsest aspektist, sest teine on mulle arusaadavalt suletud).

Ja niimoodi tekib uus lõhe, ajas jälle, aga selles hoopiski teises, füsioloogilises ja oluliselt sõnatus, selles liikuvus ja ikka kordumisele määratus, kuid sellega ka paigalpäisivas ja jäävas. Lõhenemine omaenese füsioloogilise kella järgi, mida igaüks meist paratamatult kaasas kannab ja mille kriisitunnid ainult aeg-ajalt, epohhiti, suures, sõnaga tähendatud, ent jutustavas ajas epideemia-tena rääkima hakkavad.

Tolle aja-loolise sajandivahe – Berkeley empirismi ja Schopenhaueri idealismi taga või põhjas seisab too alaline, paigalpüsivana loksuv, unustatud ja kaasaunustatud sisemine ajavahe – varajasest (lapsepõlve) solipsismist puberteedi kastratsioonihani, see kaheksa või kümme aastat, mis käib salatult ja möödapääsmatult meiega kaasas ja pääseb lahti, st tuleb avalikuks ja saab sõnaks vaid erakordsetel epohhidel, kui aja-lugu määrab talle traditsiooni, milles sõna talle leidub. (Tuletagem meelde kas või Jakob Michael Reinhold Lenzi "Hofmeister'it"!)

Nii olid nad minus mõlemad, ja mõlemad "sõnad" (Berkeley ja Schopenhaueri omad) puudutasid mind, üks avalikumalt (mulle endale), teine salajasemalt ja ka see on arusaadav. Sest puberteediaja kriitiline *tropos* on varjatud, mahasalatud, vähemalt selles traditsioonis, mis oli kandnud meid abiturientideks sajandikeskmesse.

Agas võib ju ka "lõppresultaadina" formuleeritud lauset pikemalt, kommenteeritumalt lahti võtta ja vaadata, mida "konkreetset" ta endas sisaldab. Kuigi niisugune tegevus on hädaohtlik ja kommentaaridel ei pruugi olla lõppu, võib eksida tahte ja tema esiletulemise nüanssidesse ja kaotada ära tunde (*unsere Verpflichtung zum Gefühl!* - Mynheer Peepkorn), julgen siiski teha veel ühe käigu Parergasse ja tuua § 167 – "Verneinung des Wollens" – alt ühe lõigu, mis peaks õigustama ka mu puberteedi kriitilise *tropose* mängutoomist, kuid otsustage ise: "Kui maailmakäsituses lähtutakse asjast iseeneses (pidagem meeles, hiljem tuleb meil erinevaid asju-iseeneses võrrelda), elutahtest, siis osutub selle tuumaks, selle suurimaks kontsentratsiooniks generatsiooniakt: see avaldub siis kui esmane, kui lähtepunkt: ta on maailmamuna *punctum saliens* ja peaasi.

Seevastu milline kontrast, kui lähtutakse maailmast kui kujutlusest! Siin nimelt esineb iga akt kui täiesti üksik ja eriline, jaa, kui varjatud ja peidetud kõrvaline asi, mis ainult vargsi sisse hiilib, paradoksaalne anomaalia, mis ajab sageli naerma. Meile võiks aga ka tunduda, et kurat tahtis vaid varjata oma osa selles: sest suguline kooselu on ta käsiraha ja maailm tema riik. Kas on siis veel märgatud, kuidas *illico post coitum cachinnus auditur Diaboli?*, mis tõsiselt rääkides põhineb sellel, et sugukihu, kui ta on suunatud kindlale naisele, kontsenteerub pimedaks armastuseks, mis on selle suursuguse maailma tüssamise kvintessents; sest ta töötab nii sõnulsetamatult, lõputult ja ülikülluslikult palju ja peab sellest nii haletsusväärset vähe kinni."

Just niimoodi või veidi teisiti lahti tehtuna võis seista Wagneri lõppformuleering meie ees ja mõtteis tolles Tartu abituriumikevades.

Seda teist, aja sisemist, sõnatut, aga lõpmatut tagasitulekut ei tule kunagi unustada, isegi mitte tollel kevadel aasta enne 49-ndat, sest see, mis igavesti ja sisemiselt tagasi tuleb, tuleb tagasi ka siis, kui selle tähelepanemiseks on kõige vähem põhjusi ja võimalusi, ja selles oleme kõik täiesti üksi – perfektsed indiviidid – igaüks iseeneses ja võõrad kõigile keeles-kaaslastele; võõrana, tollest keeles mängivas ajast – loost nimelt – väljas.

Milleks meil arvatavasti vähimatki õigust ega õigustust polnud, sest siit vaadatuna (aga kus ja kunas on Eestimaal see koht, kus välja-vaade võiks olla teistsugune) olime "too põlvkond" ja kõik koos ja ühiselt ühte vormi ja aega asetatud ja pidime end ka sellistena tundma. Pidime olema 48. aasta mehed ja mingit väljaastumist sellest kastist meile ei lubata. Me oleme kollektiivselt määratud, sest kollektiivne tingitus on paraku ikka meie saatus. Kõik me pidime kuidagi ajale, tolele väljastpoolt mõõdetavale, mitte-sisemisele, orienteeruma ja end seal asetama; kuidas siis, jäi ehk võimaluse piirides valida, aga mitte valik ise.

Me ei saanud olla üksikud, sest meil oli ühine aeg (mis kunagi ei mõistnud või ei tahtnud olla ilma nõueteta). Ja ometi olime ja (võib-olla) kiuste, aga võib-olla ka seetõttu-just. Ja peale kõige pidime põdema kopsutuberkuloosi (kellele kõritusistus juba kätte ei olnud antud), oli noorte-meeste-tiisikuse aeg ja rohkem kui neisse suurtesse tuulest tõõdud hädadesse surime me temasse ja siis absoluutselt üksi. Sügavalt individuaalselt, nagu oli sügavalt indiviidikeskne ja ajatühi Schopenhaueri filosoofiagi.

Igal haigusel on oma filosoofilised nõuded ja tiisikuse nõue oli Schopenhauer, me põdesime seda ja miks ei võinud me siis (ikka veel, sest ka põdesime ikka veel, ka selles suhtes olime ajast maas) põdeda Schopenhauerit, kellele ometi on ju pühendatud üks ilusamaid hauasambaid õhtumaa kirjaloos: Th. Manni "Võlumägi".

Meil oli, ja kõigil, mitte ainult temal (E.T.) ja minul ja isegi mitte ainult abiturientidel (aga peamiselt siiski neil – sest aegu lükitakse Eestimaa nii tihedalt täis, et inimeste majutamisega neisse on samu raskusi nagu nende kongidessegi toppimisega), oli rohkem kui sada põhjust ikka veel läbi elada see filosoofia, kellel avameelselt, kellel vastumeelselt.

Ja ometi oli tema aeg läbi. Sest niisugune ta oli, aeg – kui vabastada ta kohast ja lasta tal kõnelda maailmaajana –, et Pariisi mustade lagedega kohvikutes istusid koos eksistentsialistid ja nautisid pessimismi uut ja teravama lõikega vormi. Sisyphos oli nende müüt ja tiisikusega enamvähem lõpp.

Pessimismivahetus oli möödapääsmatu.

Meie olime maha jäänud (uude lõikesse jõudsime alles Salongi ajal, aga sellest olen tüütuseni rääkinud), kadunud põlvkond (põlvkond!) (ripnema jäänud aega), me teadsime küll mustadest lagedest, kuid poleks iial mõistnud neid otsida kohvikutest. Absurd oli meile lihtsalt absurd, ja kuigi me temas kõrini hulpisime, polnud ta meile veel (teadlik) maailmavaade. Olime provintsis.

Ja ometi, pärast L. Priimäe provintsilavastust (Põlvas), mis kõike muud oli kui provintslilik, pean sellegi üle järele mõtlema.

Justament üheksa aastat enne meie jalutuskäike (aga teises kohas ja koht on sajandi keskel väga oluline) ja umbes kaks aastat pärast "Caligula" sündi, teeb Th. Mann lõpparve (tal on jäänud kirjutada veel üks suurromaan ja tihendada oma elu müüdiks), ja kelle siis muu kui "oma" Schopenhaueri ja sellega ka

Saksamaaga. Ta tunneb, et peab vastutama, ta tuleb tagasi Malvida küsimuse juurde kõlbelisest enesemäärangust.

Ja kuna just tema kaudu oleme meie – kõigele vaatamata – Schopenhaueri-traditsioonist osasaajad (sest tuttavamad kui "Tristan ja Isolde", "Parzival", rääkimata "maailmast kui tahtest ja kujutlusest" endast, on meile ju "Buddenbrookid" ja "Võlumägi"), peame ta ära kuulama.

Ta ütleb: "Minu isiklik poolehoid demokraatialle lähtub arusaamast, mida tuli omandada ja mis oli mu saksa kodanlikule vaimsele põlvnemisele ja kasvatusesele algselt võõras; arusaamast, et poliitiline ja sotsiaalne on osa inimlikust, et see kuulub inimlike probleemide totaalsusse..., ja et selles totaalsuses ilmneb ohtlik lünk, kui sealt puudub poliitiline ja sotsiaalne element..."

Kui väga saksa ajaloo õnnetus on seotud kodanliku vaimu apoliitilisusega Saksamaal... – sellest sain ma jälle õige teadlikuks, kui ma hiljuti uuendasin läbikäimist suure saksa mõtleja ja esmajärgulise kirjanikuga, kes mulle noorus tohutut mõju avaldas: Arthur Schopenhaueriga."

Ja sellega oleme tõepoolest tagasi Londonis, lõunalauas koos Malvida von Meysenbudi ja Richard Wagneriga, kus ju poliitikast (revolutsioonist koguni – ollakse 48. aasta emigrandid!) ärapäõramise "leping" sõlmitakse ja Schopenhaueri filosoofiaga kinnitatakse.

Kas siin sünnibki pessimismide lipuvahetuse pidulik akt ja siit tuleb teda mõista? 1939 ja suur pöördpunkt üle sajandi ulatuvas vaimuhoiakus, sest kelle teise sõna peaksime me veel kuulama kui mitte tema, kes juba "algusest peale" on end schopenhaueripessimismile töötanud?

Kuid küsimus pole nii lihtne ja lipuvahetusigi sünnib rohkem kui üks. Tuleb tagasi minna alguse juurde.

Aga "algus, millest peale" on ise juba keskpaik, sest tema – Th. Mann – alustab alles sajandi viimases lõpus (umbes sada aastat tagasi), kuid juba 1873 (paarkümmend aastat pärast nimetatud lõunalauavestlust Londonis) kirjutab üldiselt asjalik ja irooniline Fontane oma sõpradele: "...laskutakse alla Schopenhaueri sügavustesse ja tahe ja kujutlus, tung ja intellekt on muutunud vaata et kodusõnadeks, mida ka lapsed kasutavad. Meta ei ütle enam: "Theo, küll sa oled rumal", vaid "Püüa kaotada ebakõla oma tahte ja intellekti vahel.""

Niisugune on see "19. sajandi eluõhk", mille kohta Fr. Nietzsche ütleb: "Fausti atmosfääri, surma ja hauakambri eetiline õhk" – kõõgi ja lastetoa poolt vaadatuna. (Ta /Schopenhauer/ tabas hiilgavalt 19. saj stiili ja erutab paljusid veel tänapäevalgi. (M. Heidegger))

Kuid nii sügavad lastetoakogemused puuduvad meil täiesti, meile läheb korda siiski esmajoones see, mida räägib Th. Mann omaenda "abituuriumi-aegadest": "Schopenhauer on just midagi noortele", ja koos Fr. N-ga: "Schopenhaueri maailmaluule kannab selle eluea pitserit, kus domineerib erootika." Ja lisab ise: "...ta mõistab surma, sest noored inimesed on surmaga palju usalduslikumas vahekorras ja teavad temast palju rohkem kui vanad, sest nad teavad rohkem armastusest."

Pehmesti öeldud, meie kohta, neis abituuriumijalutuskäikudes 48, sest kaugele sügavamalt olime meie siin ja nüüd surmaga usaldussuhtes kui nemad seal ja tollal.

Kuid noor mees, kes 1937. a paiku kirjutab Prantsuse ülemeremaal "Caligula" ja kelle vahekorra lähedust surmaga annab meie omaga võrrelda (ehkki, arvan, meie oma on olukordade tõttu tihedam), kes ka on pessimist, ei tea Schopenhauerist enam midagi (veel, peaks tõe huvides märkima, sest alles ta elu lõpul ilmuvad tema märkmikku vihjed Schopenhauerile), tema elab juba vahetatud (ühe nendest vahetatavatest) lipu all.

Muidugi, ja ka seda ei tule unustada (ja sellest me õieti peaksimegi rääkima, lähtudes noist kolmest loost "Vikerkaares"), on olemas ka "vanade Schopenhauer". Kaksikümmend aastat hiljem kirjutab nüüd juba tõesti eakas Fontane: "Ikka võetakse pisut usku, armastust, lootust nagu laste ehituskastist, kuid tõelist usku ja tõelist armastust, mida ma poolenistigi võiksin usaldada, pole veel esile tulnud. Schopenhaueril on päris õigus – parim, mis meil on, on kaastunne. Kaastunne on ka tihti päris ehtne." Siin on nüüd lõpuks välja öeldud sõna, mille ümber pööre peab sündima – *Mitleid*. Selles sõnas väljendub Schopenhaueri pessimismi nõrkus, tema eetilise paatose haledus. Fr. Nietzsche "Der Pessimismus aus Schwäche und a l s Schwäche." Siin on kontekst lipuvahetuseks ja pessimism kui nõrkus p e a b ümber pöörama "in den Pessimismus aus Stärke und a l s Stärke". (Aga mitte seda pööret ei mõelnud Th. Mann 1939, tema tegi arved mõlemaga, nii esialgse kui pööratuga.)

Pööre sünnibki sajandi lõpul (siis kui Th. Mann alles "nõrka" pessimismi sisse elab): juba 26.3. 1885 kirjutab Schopenhauerist kasvatatud Fr. Nietzsche meie vanale tuttavale Malvida von Meysenbudile (kes kõik peab ära kuulama ja kelle kohta lõpuks ka öeldakse: "Niisiis mitte midagi! Mitte midagi! Mitte midagi ei ole mõistetud! Kaheksateist aastat ei ole mind üldse mõistetud!") : "Te imestate, et ma teile enam midagi ei kirjuta. Mina imestan selle üle samuti /.../ mis muusikasse puutub: viimasel sügisel katsetasin ma kohusetundliku uudishimuga, kuidas ma nüüd R. Wagneri muusikasse suhtun. Miks mulle see pilvine, lämbe, eelkõige teatraalne pretensioonikas muusika vastu hakkab. Nii väga vastu nagu-nagu-nagu tuhat asja, näiteks Schopenhaueri filosoofia."

Ja 24. 7. 86: "Olge siis ainult /.../ ilusti tänulik, et ma teist pisut kaugemale hoian /.../ ja et ma ei vaevu (asjata nangunii, sest midagi! Eimidagi olete taibanud!) teid oma teedele ja pääseteedele meelitama /.../ Nietzsche on esimene, kes uut pääseteed teab, aga nii kohutavat, et ehmatakse hirmsasti, kui nähakse teda üksildasena seni tallamata radadel rändamas!"

Nüüdsest peale "filosofeeritakse haamriga"!

Mängus ei ole midagi vähemat kui *die große Leidenschaft* (pidagem meeles seegi sõna, hiljem tuleme tema kui filosoofiliselt tähendusrikka juurde tagasi):

"Tarmukate pessimism: "Milleks?" pärast kohutavat võitlust, isegi võitmist. Et midagi on sada korda tähtsam kui küsimus, kas me tunneme end hästi või halvasti: kõigi tugevate iseloomude põhiinstinkt – ja järelikult, kas teised tunnevad end hästi või halvasti. Lühidalt, meil on eesmärk, mille nimel ei

kõhelda inimohvreid toomast / (möödamannes, siinkohal on juba aeg hakata pikkamisi "Caligulasse" sisse elama, esialgu "pimedalt" veel, kuid loodan hiljem valguse lähemale nihutada) /, igasse hädaohtu jooksmast, kõike halba ja veel halvemat oma peale võtmast: suur kirg."

Kas siis seda teed tulebki silmas pidada, seda kohutavat, tulnuks juba siis, tollel sajandikeskme kevadel abituuriumis, et sattuda õigesse aja-kohasesse pessimismi, absurdi endasse, Pariisi mustade lagedega kohvikutesse, ajatervikku endasse, ja tunda end vähemalt tiisikusefilosoofia nõrkusest vabana?

Või tuleb küsida, kas siin hargnevadki teed poliitilise ja antipoliitilise vahel, millest räägib Th. Mann oma "arveteklaarimises"?

Rasked küsimused, millele ometi tuleb leida vastus, sest asi ei ole ainult sajandikeskpaiga jalutuskäikudes (see on vaid juhukoht, kuhu lasti end melanhoolias tagasi kanda), küsimus on sajas muus asjas, kas või selleski, milleks meile nüüd veel "Caligula" ja "absurdi-inimene" ja miks selle nägemine vaatajates nii kohutavaid arusaamatuskrampe tekitab. Üks on igatahes selge, mitte sellele, uuele ja kohutavale teele ei kutsu meid ümberhindaja 1939ndast, tema jaoks on tee ikka sama, too, millele ta astus nooruse Schopenhaueri-vaimustuses, vähemalt tolle tee otsene jätk, millest tema nüüd ära keerab, tehes ta siiski veel mõttes läbi koos dr. Faustusega. Aga huvitaval kombel on "ärapäoranud" Mann meie jaoks võlu kaotanud. Võlu on jäänud noisse mängudesse, mil mängiti läbi nii pessimismi nõrk (Th. Buddenbrook, H. Castorp) kui ka tugev (Peepkorn, A. Leverkühn) variant. Aga lõpuks ei võta me ju Th. Manni kui mõttetarka, artist on ta, ja hiilgavam veel kui need kaks, tema õpetajad ja murelapsed, Schopenhauer ja Nietzsche. Meie jalutuskäikudes mängib ta kaasa ainult sellisena, artistina.

Mis puutub aga kohutavasse teesse ja "Suurde Kirge", siis ometigi on temalgi oma käik meie jalutuskäikude keskel, ootamatu ehk ja eba-likki. Kuid ma pean ka selle ära rääkima. Jutt on Tartu antikvariaatidest 45–48. Kindlasti elab veel inimesi, kes jälgisid tolleaegseid antikvariaate teadlikult ja sihikindlalt, teavad rääkida lähemalt, mida nood sisaldasid ja kuidas kaup liikus, võivad jutustada nende loo, sest arvatavasti on ka niisugune (antikvariaadilugu) olemas ja kuulamist väärt – sest ei tohi mingil tingimusel segi ajada Tartu neljakümnendate lõppu viiekümnendate algusega, olen sellest vaimuerinevusest mitmel pool kõnelnud (kunstiga seoses, näiteks) ja pean seda maniakliku järjekindlusega ikka kordama, midagi õilsalt-dekadentlikku oli selles neljakümnendate lõpu Tartu vaimuelus, mis küünte ja hammastega hoidis kinni eestiaegsuse jäänustest. Veel tahtis ta seda olla ja oligi – kannatuste ja pessimismiga(!) õilistatult oli tema olemuses midagi varem tundmatut, mingi sügavustesse süvenemine – , vanadusest väärtustatud metall, mis ikka veel säilis enne suurt puhastust – ja 48 oli tema viimane aasta; meie Schopenhaueri-jalutuskäigud sündisid selles õhtuvalgusmeeleolus ja -vastumeeleolus ja sellessamas valguses nägin mina ka Tartu raamatuantikvariaate – niipalju kui nägin ja vaadata oskasin. Peale muu saksakeelse ja segase, mille kohta midagi ei mõista ütelda ega meenutada, peale Gelbe-Ullsteinbücher'i kriminullide,

mida lugesin (kuid ei ostnud, sest olin tookord sama rahatu nagu praegugi), seisid riiulite kaupa raamatud, mille tähendust teadsin ja mille seismist jälgisin mingi erilise ja eriti sügavale ulatava intiimsusega, nii et melanhoolsetes meenutustes tunnen selgesti aja seletamatut kohalolekut, mis on aistiliselt (!) teravam ja täpsem kui ükskõik mis kogemus lähapäevadest. Kolme liiki neid tegelikult oligi, neid raamatuid, nemad domineerisid, ka ruumiliselt – Ernst Peterson-Särgava "Kogutud teosed", ilusad pruunikashallikad paksud tagaserivad üksteise kõrval reas, isuäratavad lausa gastronoomiliselt. Siis, kollased kalingur (aga võib-olla liialdan ja ainult papp-)köites Strindbergid, seisid nagu põhjamaa linnud kõige ülemisel ja sellele järgneval real – vist sellepärast, et mitte kunagi ei tulnud nende järele ronida. Mis riiulitel mälestusväärset üle jäi, oli puhas Friedrich Nietzsche – väikestes sinakashallides Naumann-väljaande köidetes; suured R. Oeleri "Sämtliche Werke" ja mis veel, ei mäleta enam kõiki kirjastuste kaupa, aga arvan, et kõik seniolnud olid sinna, neile järelejäänud riiulitele kokku kogutud, tõeline mausoleum ja just seda mausoleumiõhku ma tajun praegugi seda kirjutades. Usun, et sealt antikvariaadist ma selle nime endale selgeks saingi ja teadmise temast kui filosoofist "in Umnachtung", ka tuntud pilt: Fr. N. asemel, pilk läbi akna õhtutaeval, seguneb ikka selle antikvariaadielamusega.

Võib arvata, et suurem osa neist raamatutest (vähemalt Nietzsche) jäid müümata. Kuigi Nietzsche-keeldu polevat kunagi olnud, usun siiski, et nad hiljem, viiekümnendatel ära korjati ja utili viidi.

Sinna siis jõudis see tee – tarmukate pessimism – , siin Tartus a. d. 1948. Aga võib-olla on see asjade üldisem ja loomulik käik, väsimusaegade ilming sõltumata kohast; millelegi samasugusele viitab ka üks Alfred Döblini kiri aastast 1917: "...Vaata nalja: hiljuti seisis kuskil, et Nietzsche loetavat palju kõigis kaevikutes, – ja nüüd Nietzsche loojumine: kokkuvarisemine kogu rindel. Härra Krönerverlagi rahvaväljaanne peab kiirustama, veel minut, siis on ta juba ninali..." Haamriga filosoferimine on lõppenud. Või on haamrist endast valesti aru saadud, kui ülepea on siin mõtet rääkida õigest ja valest, ehk ainult ajakohasest ja ajakohatust. Ja kohast siiski ka, sest Pariisis 1948 pole Nietzsche aja-kohatusest juttugi.

Meil ometi, "varjatud eesti aeg", mis ennast sügavuses ikka veel alal hoidis, oli kõigist neist hädaohtlikest ja uutest teedest loobunud (kuigi olen veendunud, et ikka leidis tõsimeelseid Nietzsche sõpru tollalgi, sest Nietzsche-traditsioonid on meil ju sügavad (Noor-Eesti ja Jaan Oksa vahekorrad temaga on veel läbimõttlemata asi täiesti), sügavamad arvatavasti, kui Schopenhaueri omad on kunagi olnudki (kas või sellepärast, et hiljaks jäi meile ka tookord – Antikristuse tõlkimise aegu – see lähenemine. Ja polnud ju meil ka niisuguseid lastetube ja kööke, millest räägib Fontane).

Meie jalutuskäikudes vaevalt temast juttu tuli, ei mäleta. Kuid mu Nietzsche-elamus algab igal juhul sealt, nende tolmunud riiulite juurest ja selle melanhoolne (täiesti eba-nietzschelik) põhi – too pilt, millest rääkisin, seostub sellega ja tekitab mus aeg-ajalt sügavaima minevikuahastuse, mida harva muus

seoses olen kogenud: minevikuavatus minevikuvalgustuses oma paratamatu tagapõhja musta tühjusega. Seal ta seisis hämaras antikvariaaditolmus nagu inimese-saatus, igavene luhtaminek, ja tema kaanel N. uhkelt nagu Napoleon. See nimetatud minevikuahastus on aga jällegi midagi erakordset ja ainulist, midagi, mis kuulub ainult meie tiisikushaigete jalutuskäikude juurde aasta enne 49ndat, sest meie olime need, kes olid oma minevikuvalguse kinni pannud, sulgenud ta oma sisemusse, et tekkinud minevikupimeduses üleüldse võida edasi olla. Mis oli see valgus, see suletud, ei-tulnud-enam-arvesse, oli lõigatud ja lõigatuna kinnine ja tervik, seda sai võtta ainult nii, lõpetatu ja perfektsena, sulgununa oma kooslusse kui kookonisse, sest ainult kookonina võis teda puudutada, ta ise seal sees ei puutunud enam kellesegi ega millesegi. Niisugusena, kookonisse tõmbununa, ümmardatuna, täiuslikema, st minimaalse kujuga, võis ta muidugi põletada, soojendada või vaevata, keda ja kuidas ja kunagi, kuid sulgununa oli ta pime nagu täisminevik kunagi.

Kas oli see kõigiga nii, kes 48ndasse jäid ja kõndisid Tartus, Tallinnas, Pärnus või Paides, olgu abiturientid või abitud vanainimesed? Ma arvan, et ei, ainult meie olime selles eelis- ja eriseisundis, kus murdumine täpse bioloogilise joone järgi (ja sellest tulenevalt poolte üksteisesse täpne sulgumine) on võimalik ja loomulik ja isegi sunnitud, sest me ise olime murdunud oma sisemises ajas, selles igavesti tagasitulevas ja sõnatus, mis suurt lugu, mida samuti ajaks nimetatakse, ei tunne ega tunnista. Me käisime nagu taskunoad kokku, ja ennast ise nii kokku keerates võisime oma kaheksjaotatust, oma tõbe (skisofreeniat?) varjata, maha salata. Me olime need hullumeelsed, kes pärast väljapääsemist võivad puhta südametunnistusega vanduda, et nad enam ei ole nisuterad, kuid vaikivad maha oma hirmud tänavatel hüplevate varblaste ees, kes seda ju ometigi ei tea.

See hoidis meid oleviku pinnal õngekorkidena püsti, ja selle sissepööratud mineviku väline pealetulek oli õudustäratavalt surmigav. Sellest see Nietzsche antikvariaadisünderoom Tartus a. d. 48, see minevikuahastus, meie pessimism.

Aga kui N. oli meie jaoks (tundmatuna ja tegelikult) absoluutne minevik, meie omasse kookonisse suletud, pidi ju suletud olema ka Schopenhauer, see elav (mitte too, "kes veel nüüdki on paljudele *anregend*"), sest suletud oli tema väljapääs, ümber-pöördumine nõrkusest tugevusse, aga just selle ees seisis värv (siin) suletumalt kui kunagi varem või hiljem (hiljem on ta lausa karjavärvana ristseliti lahti) – Th. Manni sõnad olgu märgiks sellel sulgemispitsatil.

Kuid hästi, see viimane on siiski retoorika, sest kuhu ta olekski (meie abituuriumiaegadel) jõudma pidanud – sinna Pariisi mustade lagedega kohvikusse? Ei tulnud kõne allagi, need teed olid teised, neist võis ainult tagantjärele kõnelda (mida teengi, kui mahti saan). Kas ei olnud sellestki küllalt, mis oli, noist kõnelustest ja mahajäänud melanhooliast, mis hiljem on (vähemalt meil) võtta, et tagasi tulla?

Ma ei räägigi sellest (praegu), et nagnii ei jõudnud me teda ammendada, rahuldavalgi määral temasse süveneda, haarata tema tagarajad (19. sajandi stiili

ja temast sündinud antistiili), sest puutepunktid olid ju pealiskaudsetest pealiskaudsemad – kui mitte kõnelda omaenda intiimse aja sisekäikudest – ja suuremalt jaolt ainult vahendatud, st lahendatud ja lahjendatud, stiliseeritud muidugi ja sellega lamestatud.

Lõpuks kehtisid veel ainult pähekulunud maksimumid ja needki ehk "pooles tões" ja järeldusena, kokkuvõtetena, või siis umbmääraste aimustena sellel umbmäärasel materjalil (mis oligi ehk asja ehedam pool, sest tema taga seisis too intiimse aja sügavus) – kuid jälle, selline on ju iga filosoofia osa, kui ta "päriselt osaks saab" – seitsmenda päeva uppunu laip (aga sellest olen ma rohkem kui kord rääkinud). Sest ka Pariisi mustade-lagede-alustele, ehkki "meist ajast ees", langesid ju samuti ainult sedalaadi ekskremendid.

Kuid pole mõtet siin osasid jaotada ja protsent välja arvutada.

Ma räägin sellest, et ei saanud me käia sajandite loos selle mõõdu järgi, milles mõõdetakse lugusid endid, milles vähemalt rahvus peab olema, et üldse osa saada (oma osa). Selles suures mõõdus suubumised meid ei puudutanud, ei saanudki, ainult omaenese mõõdus saime mõõdu kätte ja see mõõt mõõdab ainult sissepoole, ja ainult kaudselt mõõdetakse meile seda suurt ja "välist" ja siis juba välisena kohutavalt võõrana ja väes, harva vaimus, sest saatus ei ole peaaegu kunagi meie endi oma.

Seepärast ei ole ka minul muid vahetuid suubumiskogemusi kui need intiimsed ja sellest ka see sügav anakronism, et peaaegu võinuksime (oleksin võinud) kaasa-eksalteeruda Th. M. "abituuriumielamusega" sajandivahetusest, mille ta on välja paisanud "Buddenbrookide" Thomase surmastseenis ja mis lühidalt parafraseerituna oleks "surmaihalus orgastilise (tagasi)purskumisena individuatsioonist vabastatud tahtesse kui kõiksusse" (täielikult sõltuv W. a. W. u. V. II §41st, mis meile mõlemile (vabandan, kui eksin E. T. suhtes) ehedana tundmata). Isegi selle klausli korral, et **ühinemise ekstaas** surmas on vähemalt minule olnud ülimalt võõras, ainult eraldumist olen otsinud. Kuid oma ea- ja ajahaiguses pidi surmatunne meile lähem olema kui kõigile Schopenhaueri (artistliku) stiili harrastajatele tema enda traditsioonihoovuses, sest surm ise oli siin lähim. Meie vahemaa temani oli mõeldavaist schopenhauerlikem.

Koos 49ndaga on Schopenhaueriga (meil) sedapuhku lõpp, sest lõpp on ka "varjatud eesti ajal" kõigi oma kummalisustega, millesse muuhulgas kuulub mälestus möödunud sõjast kui (kõige peale vaatamata) **suurest seiklusest** (sest metsad on veel mürske, padruneid, kaevikuid ja metsavendi täis ja kõigi nendega on meil otsesed (intiimsed isegi) kokkupuuted). Kõik mattus peale-tuleva lootusetuse alla, millel puudub igasugune metafüüsiline sügavus, sest sisaldab endas uut, teist **mahasalgamise lootust**, mida kusagil ei ole selgemini tunda kui akadeemiliste linnaosade villades, akadeemilistes kabinetides ja auditoriumides, sest just seal on optimismikatastroof suurim.

Aeg polnud meie teha, niisiis tegi tema meid.

Niisugune on meie lugu seal kohas ja ajas, kuhu melanhoolia meid tagasi viis, ja sellega on ta lõppenud, kuid ükski lugu ei ole iseendas kinni ja suletud. Iga lugu on avatud küsimustele, ta ise on küsimus, mis suundub iseendast välja.

Ja siin ta on, see küsimus, me seisame Caligula juures ja ei saa aru, mis ta on, kust ta on ja milleks. Ja ometigi käisime sajandi keskel "sedasama" pessimismiteed, rääkisime surmast ja elumõtte ja -tahte absurdsusest, ainult selle viimase teravuseni, absurdsuse endani me ei jõudnud, mingi vahe jäi meie vahele, mingi lõhe Tartu ja Pariisi vahele.

Mis on see vahe, kus on tema juur, tahan ma nüüd teada, kust läheb see tee, mis eelmise sajandi keskelt viib Pariisi mustade lagedega kohvikutesse, selle "kolmanda" – *l' être et le néant* – pessimismi juurde, mis nähtavasti ei ole tugev ega nõrk, vaid peamiselt – tunde järgi hinnates – terav ja külm. Milline on see kivi, mida ta otsis, et põrgata ja nüristuda. Sest lõpuks, sellesama kivi otsas istume me nüüd kõik.

Mingi kriitiline koht nende sajanditeede käänukohtade juures on jäänud meile kahe silma vahele. Selle peame leidma.

Et leida, võib küsida nii: seadkem (kokkuleppeliselt muidugi) "Caligula" ja "Võõras" üheltpoolt, "Võlumägi" ja "Dr. Faustus" teiselt poolt "20. sajandi märklaudadeks", kust tuleks siis, 19. sajandi sügavusest, nooled lendu lasta, et nood oma märkidesse jõuaksid? Kui ülepea jõuavad.

Küsimus on riskantne ja võib kergesti osutada mõttetuks (liiga suured võivad olla "rahvuslike traditsioonide" erinevused, et ühine hargnemispunkt võiks leiduda), kuid tasub siiski (arvatavasti) küsimit.

Alustagem seepärast ettevaatlikult lennutrajektoorie justeerimist ja mõelgem sajandisisesele Schopenhaueri-kriitikale.

Nietzschest (õpilasest ja ärapööranust) me juba rääkisime, kuid ka koolifilosoofidel on oma sõna ütelda, elatakse veel süsteemijastus ja just süsteem on nõrk. Schopenhaueri konstruktsioon on logisev ja lapitud, püsib koos vaid artistlikul stiilil ja esteetilisel mõjujõul (koolifilosoofia jaoks puhtalt kõrvalised asjad). Aga piisab, kui sirvida läbi K. Fischeri Schopenhaueri-kõide, et saada aimu etteheidete laadist ja suhtumise üldtoonist. Huvitavam on (meile) meie oma Raikküla krahvi arvamus aastast 1910 raamatukeses "Schopenhauer als Vorbilder" (võrdle, Nietzsche "Schopenhauer als Erzieher" (1974)), kus seisab muuhulgas: "Arthur Schopenhauer oli suurim artist, keda ma teadsin. Ta on esseist, följetonist, jumalik kirjatööga tegelev diletant. Tema maailma-vaade kujutab endast ebaõnnestunud süvenemise suurepärasemat tulemust. Seetõttu kujutab ta (Schopenhaueri filosoofia) endast tõsist ohtu neile, keda selle eest pole hoiatatud. Schopenhauer peab mõjuma, sest ta oli suurvaim, keda vaid õige harva esineb. Ja ta ei või mõjuda harivalt, vaid ainult väärsti suunata, sest tema elutöö oli äpardunud."

Verbildung: kas sellest ehk tulekski lähtuda: "Midagi on viltu juurte juures, et nad pessimismi omad on? Mingi häda. Häda ehk mõistuse enda pärast?"

(Järgneb)

INDREK RYYTLE

Yxildase bioloogi deliirium

Mix nii tihti näen Sind unes
õlleuimas näkineid?
Seisad paljajalu lumes
loed "Pinocchio pabereid"

Punab taevas koit või eha
olen Sinu kaitsevaim
Ymber Sinu sooja keha
keerdub mingi ronitaim

Lindilt kostab tuttav kära
"Pixies" – "Junior Dinosaur"
õues tormab eeslimära
– teda paaritab kentaur

Jälle kihab katseklaasis
dietyylne lysergiin
Laual Sinu lillevaasis
loxub nitroglytseriin

Biokateedri uxe kohal
läbilõikamata närv
Haihtub hõbedaselt luhalt
roheline kaitsevärv

Tallab inimnäoga kalu
ebajalg ehk pseudopood
Tekitab ehk veidi valu
ajjulöödud elektrood

Kumb Su tahte allutanud
anasha või LSD
et on jälle põhjustanud
anomaalse nähtuse

Hädadega ikka harjub
kuigi pepul vesivill
kuulata kuis appi karjub
lumehanges krokodill

Uue ilma kardiograafil
tõuseb langeb intervall
Kogunevad möiraahvid
ikka Sinu akna all

Istuvad Su läve taga
Eedenis Su elupuul
Kuni pole lõpetanud
existentsi lõhkekuul

Kajten – tee paradiisi..
(esimene laul kamikazedele)

Kuigi aimad & midagi näedki sest aknast
lõpmatusse kihutab rong nagu nool
Põxub syda – me hingeõhk tunda on kuklas
Joome kunix me suudame olla veel koos

Kuhu läheb ka maailm ses keerlevas katlas –
meid on siia valitud oleme koos
yxi olles ma maailma õhku võix lasta
saabux lahendus vaid & lõpex psyhhoos

Jälle oled sa teel & jälle su matka
saadab lõputu haigete mõtete vool
Jälle kihutab rong & pöörlevad rattad
Ära hooli et pooleli jääb sinu kool

Issand hoidku mix enese kinni pead katma
mix siis longu sa vajud just nagu mimoos
Kuhu jõuab ka maailm ses keerlevas katlas -
Yxi minna on hirm – me läheme koos

Issand hoidku mix enese kinni pead katma
On siis tõesti sul kylm või on see su poos
Ära mõtle et midagi kinni peab maxma
Kui me kohta on arvegi teatud byroos

Kuigi aimad & midagi näedki sest aknast
joome kunix me suudame olla veel koos
Kuhu läheb ka maailm ses keerlevas katlas
kui me kohal käib plahvatus – lõpp on sel lool

*

...Tuules keerlevad kastanilehed
Linna kohal laustinane pilv
läigib laternalgus & loigust
vastu peegeldub kõixus & ilm
Ja siis seisatad järsku ning aimad
et on paigast nii taevas kui maa
Miski hinge peal kraabib & painab
mida muuta vist keegi ei saa

Alateadvusse kogunend soovid
on ju õieti tõeline rõõm
seal on ohtlikud initsiatsioonid
Vastandmärgiga moodustet maailm
vaatab vastu sealt läikivast veest
oma väljakäimata kaardi
leiad kastanilehtede seest...

Läbi kastanilehtedest võra
näha Tartu ta tänavad öös
yhte hinge kus ammu on mõra
sinna pixevihm teisegi lööb
Märkad lehtedes tydruku nägu
keda keskpäeval kohtasid vist
Läbi keskõise sinaka hägu
paistab Pauluse kiriku rist
Paistab Tartu & Tehase tänav
– jälle ette sai võetud see käik
Paistab tuttav maja & värav
mille ees seisma tänagi jäid

TERVITUS PUNANE KROKODILL...

Jukule

Tervitus punane krokodill
Oled sa elus või surnd
Mõrise Vahuri parmupill
mulle on ilmutus tulnd

Omandab kollaka läike
akna all pargitud Ford
Maasikaväljade päike
meilegi näitab end kord

Valgusta Juhani aju
valgusta päeva & ööd
kõiki neid lõbumaju
keset perversset miljööd

Kalla ka neegreile valgust
kuigi neist aru ei saa
Valgusta maailma algust
valgusta lõppu ka

Kuulates Mylleri bluesi
vihma sees jälle on auk
Kasvatab suhkruarbuusi
pööningul Voldemar Pauk

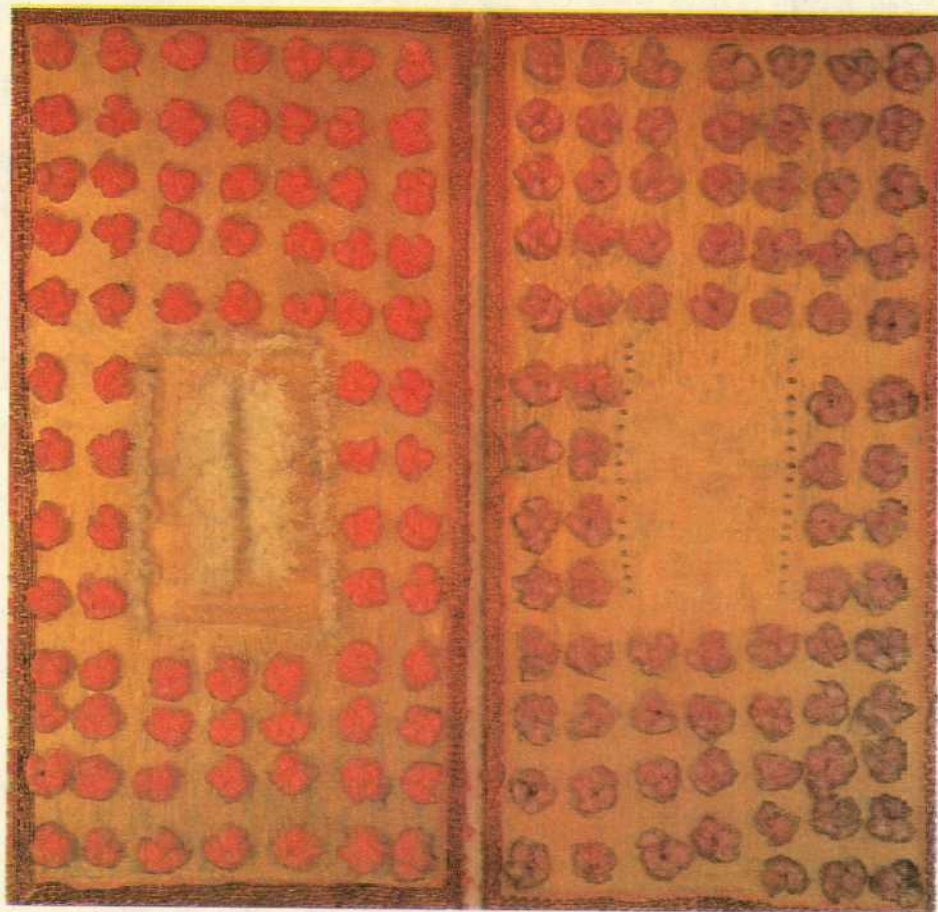
Teadat et õhtul meil ununeb
viimane komme & tava
Praegu veel kuulen kuis puruneb
Alice'i kurgilava!!

Võime ju lennata orki
on ju see võimalus ka
Avatud pudelikorki
nii naljalt peale ei saa

Aknale joonistad õhhi
– las õige mis iganes teed
Ylbe & kurja Jõvõhhi
eemale peletab see

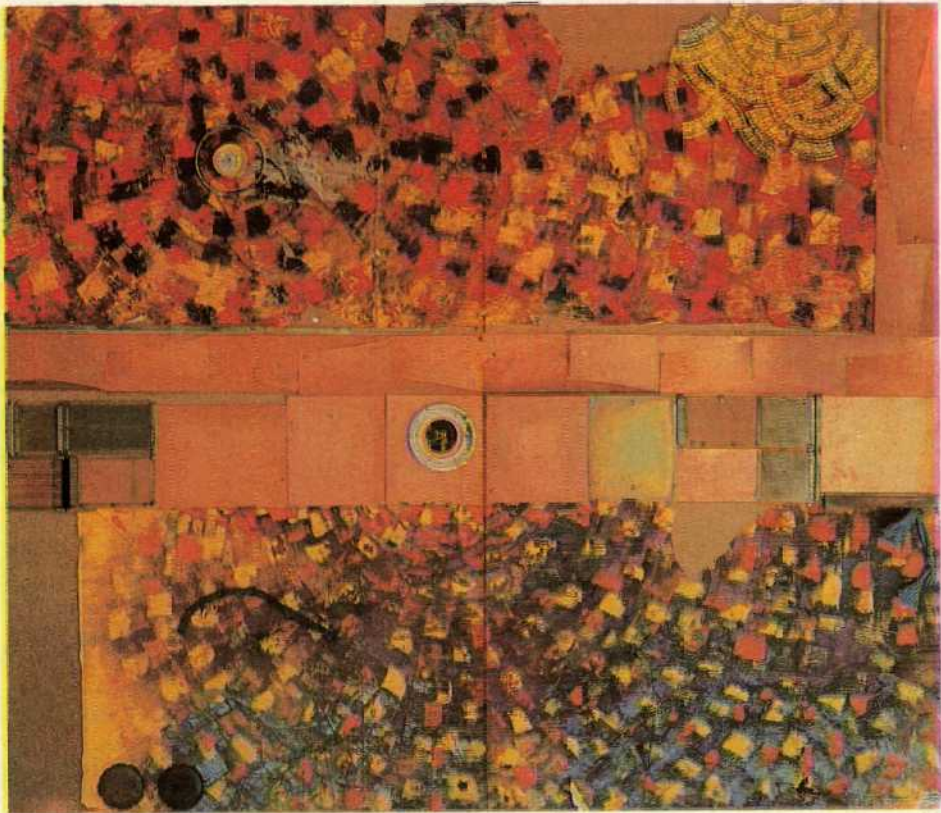
Akna pealt kukub suur potilill
akna all määratseb Sass
Tervitus punane krokodill
hyvasti kollane kass...

Urmas Puhkan.
Segatehnika.
1992.

Andro Kõöp.
Segatehnika.
1993.

KRISTEL ZILMER

*

Kas meie – valust vaiksed
ses ilmas välja sureme
kui ürgsed kahepaiksed?
Me nõõgime, me pureme,
meil silmad liiga lahti,
kuid pimedana sureme
kui päikesesse vahtind.
Ja üksikuina sureme
ja meil ei ole Loojat.
Me pilkame, me pureme
ka endi ilmatoojat.
Ning pilgatuna sureme
ka meie, valust vaiksed,
Te nõõgite, te purete:
"Oh, ürgsed kahepaiksed!"

*

Eile käisime sõbraga söömas,
kelner tuli ja tõi siis menüü.
Sõber igatses tükikest tüli,
mina valisin endale süü.
Ah, kuis kuivas mu kurk sellest söögist,
mida vürtsikaks teeb meelepett!
Kuid mis värskendust saada võib nõõgist,
hüüdsin: "Oober, üks klaas silmavett!"

Sõber sõi veidi, tal kadus isu;
hästi teravad olid seal noad.
Kuigi olime maitsnud vaid pisut
liiga kalliks meil läksid need road...

STELL KOORT

Saabub õhtu, koidab hommik

Tuul pooleks pöörab õlekõrt –
nii tuiskleb roosal merejää!;
ka päike piilub horisondi äärelt:
tulivanker varsti minema ta veab.

Taevaserv on kergelt siniroosa
kuid samas kisendab ja karjub jää –
kõik lõõmab, põleb, väreleb;
jää karjatab kui hullund loom.

Ka merepõuevood, seal sügavikus,
oma lugu jutustavad sellest
kuidas ükskord maailm loodi –
siis jäi pärusmaata sünge vesi.

Mustjas vesi nutab jäistes sidemetes,
öö läbi hommikuni jääga vaidleb meri –
taas poolel ringil päike tõuseb,
päevavalgus hääled summutab.

Teel

Ürgsinise taeva all
tähed on näitamas teed
ja tuulehoog kannab mind sinna,
kus voolavad kokku maailma veed.

Rändan läbi pimeduse riigi
saatjaks kummaline kuukiir
kuid ikkagi on valguse ja minu vahel
see sünge mustjas udupiir.

Näen kuud ja tähti mõlemaid
ja tajun karsket värsket õhku
kuid olen pime, jääb pooleli
see tee mul seda puhku.

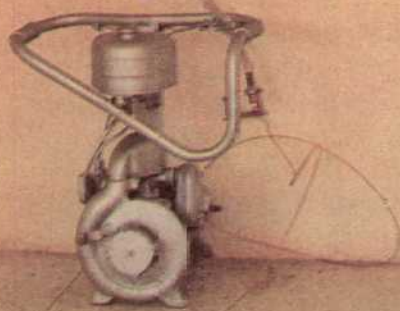
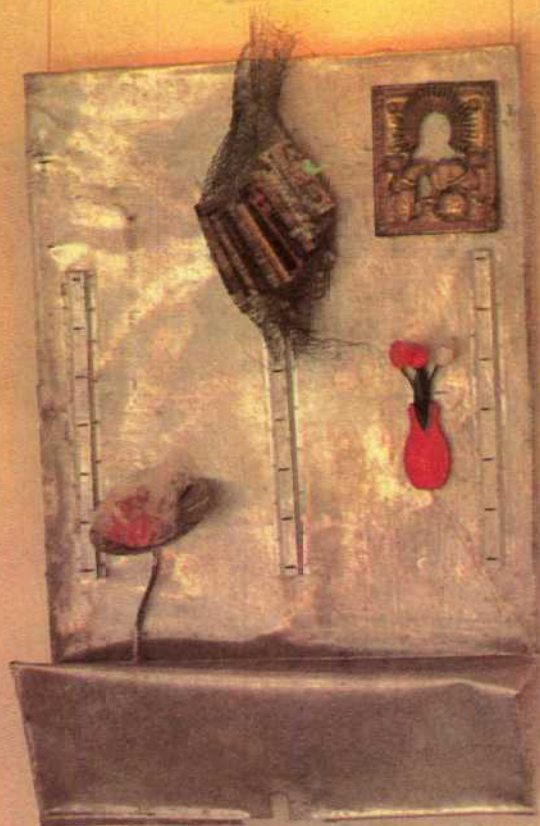

Urmas
Puhkan.
Segatehnika.
1993.

Margus
Tiitsmaa.
Segatchnika.
1993.

Kas põlislaante taga näed silmast silma iseend?

Sa kannad kaasas kogu elu,
sa otsid seltsilist,
kui tunned üksindusevalu.
Miks, kuradi pärast,
ei hülga sa maailma
loobudes omaenese minast?

Miks kannad mälestustetaaka,
miks üksikuna rännata
ei või sa ilma kindla maata?

Võta kirves ja nuga
ning metsa ehita maja,
erakuks hakka põlismetsade taga.

Sul on hirm – minulgi oleks,
ma läheksin küll,
kui ma vaid naine ei oleks.

RISTO KUKK

*

ma syndisin 13. märtsil 1333
yllas joodikute-filosoofide perekonnas
rive-de-gier'is lõuna-prantsusmaal
& juba lapsepõlves tahtsin saada eestlaseks
juues kloostri usuvendadega veini
võideldes röövlitega
pidades duelle ilusate & rikaste naiste pärast
ning ylistades nende ilu olles poeet
vesteldes markii theorie de terreur'iga kunstist
& grace de galaxie'ga naistest & kirjandusest
ratsutades & pidades jahti
mõtlesin vaid sulle mu isade maa
ma syndisin 13. märtsil 1333

*

kass-ämblik-padjad ronivad
mööda mu jalgu aina yles
nii soojad pehmed armsad
et mind suudeldes lämmatada
unenägu on parim osa minu elust
teda vangis hoiab krabijalgne silm
kinni hoiab tank-wc-mao kuuesiilust
surm luusib karkudel lähemale
soomusrong on juba väljund jaamast
käänaku taga miinel teda ootmas
sõbralikult lehvitav äralend

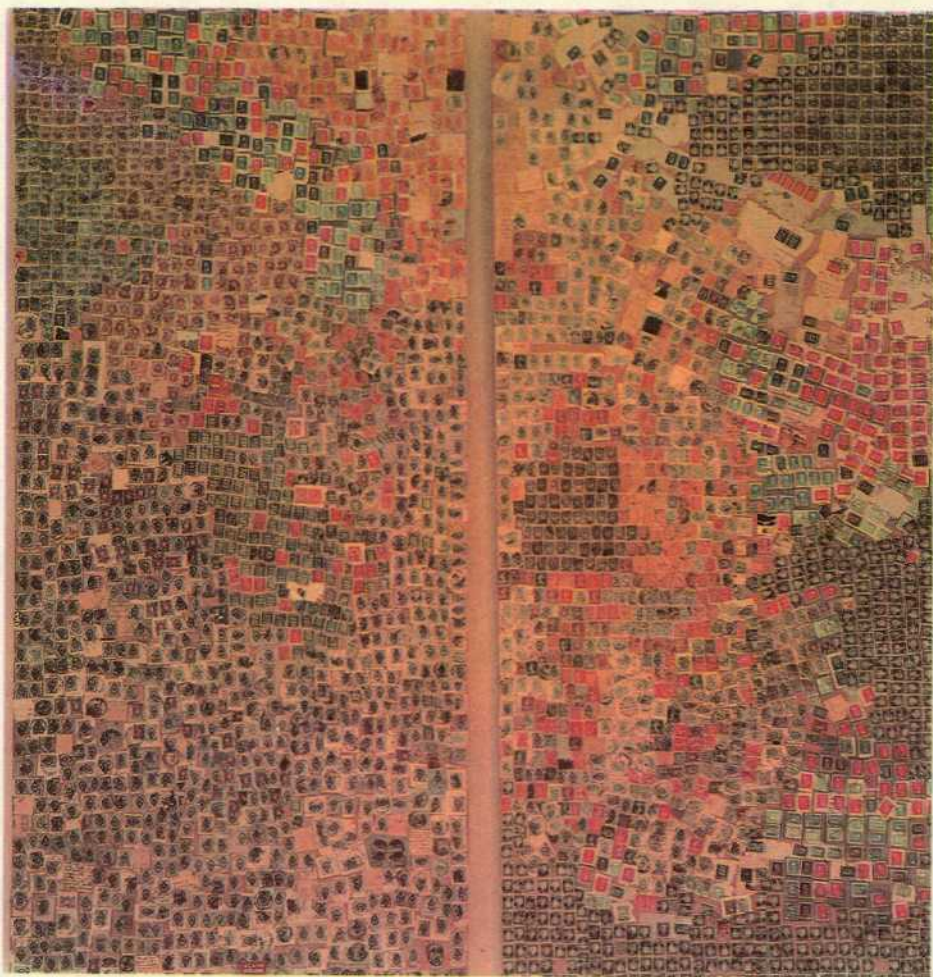
EGNEle

su mustilt tiivult lendu tõusvad hiired
sõormeis lõhn mu lahja vere & roostes hinge
& mõttelõngust kootud peened võrgud
läbimälutuina langevad su sängi
surma põletav külmus kiusab su hirvi
kes söövad unelmate varsi eikellegimaal
kus mu vaim-orel-ämblik käib stalkerina
& iga leht mis langeb puult on mu sydame kanda
su juuste tulituulest väljuv vikerkaar
on sild-kraana-kilpkonn kõiksuste kohal
su silme soojärves on mu udune saareke
saatuse suure varba teritund kyynal
tabab mind kui naeratus-napalm-sammassaal

kus timukas viib täide talt tellit otsuse
et janus julgesin ma ryybata sest kaevust
mis homme õhiks nii ehk nii mu saatuse

sept 92

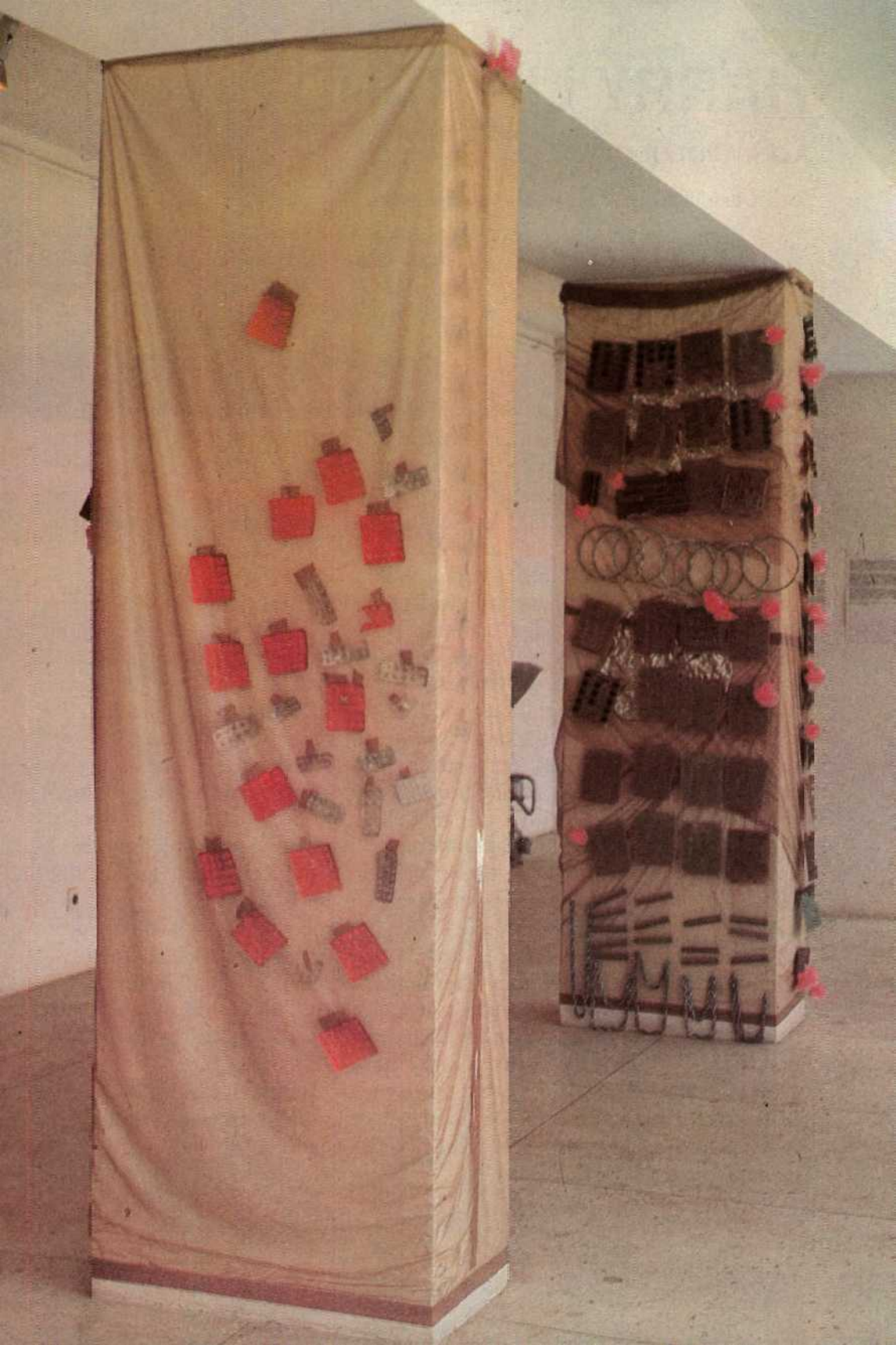

Ain Nurmela.
Segatehnika.
1993.

Paremal:
Urmal Puhkan.
Segatehnika.
1993.

HARRY LIIVRAND

KITŠI APOLOOGIA

Näitusest "Rämps" Kunstihoone galeriis.

"Kitš pole esmaselt see, mida näeme, vaid see, mida nimetame kitšiks. Nimetamine on vaade kitšile."
Altti Kuusamo

I

Rühmituse "Neoeksprepost" suund on algusest peale olnud selge ja vastandlik sellele, mida me oleme harjunud võtma traditsioonilise modernistliku kunstina. Aga kummaline küll, ma pole ka märganud, et keegi "Neoekspreposti" vastu tõsiselt sõna oleks võtnud. Järelikult on nad oma asja ajades tabanud ära kedagi või midagi õieti riivamata ühe kultuurinähtuse, mille tähenduse ja asendi üle ühiskondlikus mentaliteedis me pole varem vaevunud järele mõtlema, sest selle jaoks ei jätkunud lihtsalt aega. Niikaua kui progressi-ideest haaratud ühiskonda (olenemata sellest, milline oli selle ühiskonna majanduslik formatioon) piiras kustutamatu janu avangardi radikaalsuse järele, polnud põhimõtteliselt vajalik sekkuda teistsuguste kunstiavalduste problemaatikasse. Avangardi liinist erinevat, **teistsugust**, nähti sekundaarsena ja marginaalsena, süsteemivälisena või mingi lõbusa veidrusena, mille mõte ongi meelelahutuse pakkumises ja mis on lahutamatu väikekodanlikust elustiilist. Nüüd on sellel kõigel aga tõsi taga. "Neoekspreposti" tegevus tõestab häälekalt seda, et kunst peab tegelema elu enesega, astudes normatiivse esteetikaga võrdsesse dialoogi. "Rämpsu" näitus oligi tõendiks seisukohale, et põlatuim materjal ning häbenemist väärinud ideedering on muutunud kaasaegse kunsti lahutamatuks osaks. Seda nimetatakse kitšiks. Juba on kitši peetud isegi kunsti kolmandaks teeks modernismi ja postmodernismi järel.

Kitš on 90. aastate kunstievangeelium ning "Neoeksprepost" on tema prohvet Eestis. Siiski, siiski. "Rämps" demonstreeris muud kui Walt Disney filosoofia ja "Silja Line'i" esteetika, ühesõnaga, "Rämps" ei olnud **ainult** kitš. Ta oli üheaegselt kitš ja selle paroodia, travestia, avangardi vormikaanoneid väga peenelt kasutav ja ümberkohandav sõnum neile, kes kunstis otsivad "kunsti kunsti pärast", dekadentsi ja **camp**'i. "Rämpsu" kontseptsiooni juhtisid moodsa kunsti äkilised ajad alates dadast uusdada ja neopopini välja. Mängureeglid on "Neoekspreposti" kunstnikele tuttavad ja nende arust "ei peaks kunst reetma ilu, elegantsuse ja esteetilisuse printsiipi /.../". Ja veel ütlevad nad: "Oleme iseendi üle muigavad ilutegijad."

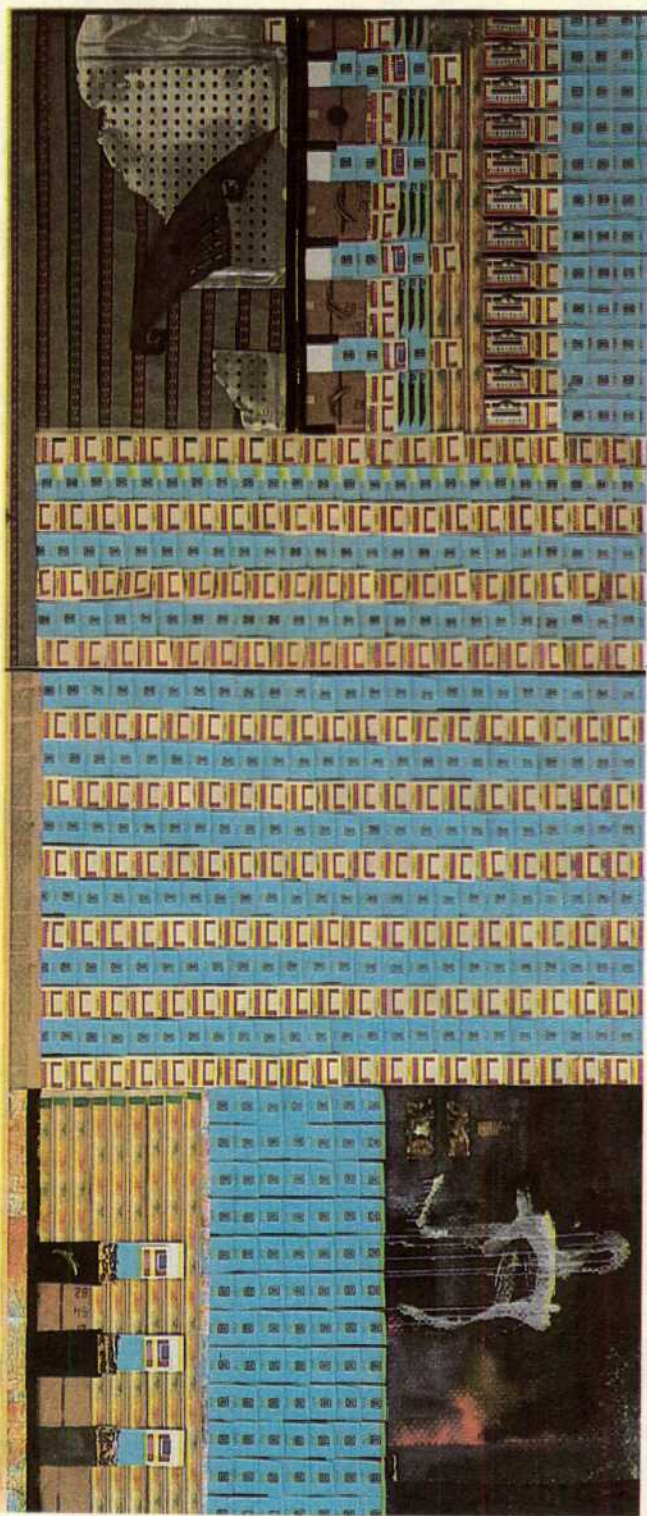
II

Aga mitte ainult iseendi. "Rämpsul" on kõige otsesemad paralleelid paari aasta eest samas paigas toimunud soome kunstniku Alvar Gullichseni näitusega. Mõlemad näitused irvitavad "rikkuse varajase akumulatsiooni" üle, Gullichsen absurdse supermasina abil, "Neoeksprepost" oma töid soliidsetele adressaatiledele varjamatu irooniaga soovitades. Kuid sellega annavad "Rämpsu" tegijad mõista, et nendegi töödel on väärtus, hind ja kasuliku kapitali tähendus, ehkki tarvitatud utiliimaterjal selleks muidu viidet ei anna. Avangardi käitumisõpikust ongi pärit hoiak, et asi, millega tegeleb kunstnik, peab olema kunst, olgu siis tulemus milline tahes. Jeff Koons on selle reegli kitši esteetikas absoluutiseerinud. Kitši esteetika teadlik viljelemine illustreerib samuti ühiskonna identiteedi otsinguid, milleks kogu maailm peale eufoorilisi 80ndaid rõõmuga valmis on. Pole ka ime, nüüd, kus ka Ida-Euroopa on vabanenud totalitarismist, on aega hakata analüüsima oma soove ja eelistusi. Jean Baudrillard ütlebki oma Ameerika-reisikirjas otsesõnu, et "tüüpiline, kui kord on saavutatud vabadus, tekib vajadus hakata iseendalt küsima, kes ma õieti olen". Kitš on selleks kõige kariderohkem ja süüdimatum variant, piltlikult öeldes peegli katkilöömine ja selle järel kildudest uue peegli kokkuliimimine. Praod selles peeglis väljendavadki kitši, nagu rikkuseihalus, mis vaest ühiskonda vahelduv-vooluna elektriseerib. Nagu magnetisöör Mesmeri salong.

III

"Neoekspreposti" hoiak kaasaegses kunstisuundade ristlemises on väga rahvusvaheline. Teda ei pea kinni mingi liikumine varasemas eesti kunstis. New Yorgist on ta tulnud ja sinna ta ka kipub. Kui materjal enne otsa ei lõpe.

Lonel Lehari. Segatehnika. 1993.

Andro Kõöp. Segatehnika. 1991.

TOOMAS LIIV

VALLAK EESTIAEGSUSE MÜTOLOGISEERIJANA

Aeg jookseb, ja kiiresti. Alles see oli, kui ENSVs tähistati Friedebert Tuglase (1886 – 1971) 100. sünniaastapäeva. Pidutsemist sai tookord Soomegi viidud, aga siis oli kellegi või millegi Soome viimine ka väga suur asi. Soomes anti 1986 välja isegi spetsiaalne tikutoos kirjaga "*Tuglaksen tuli palaa!*" (Tukla tuli põleb). Kiitus, sõbrad soomlased! Nüüd on meil aga jälle Eesti Vabariik tagasi, ja juubeldamist ootamas natukene vähem tuntud novellikirjanik Peet Vallak (1893 – 1959). Sedapuhku peame läbi ajama ilma spetsiaalse tikutoosita. Sellest hoolimata põleb Peet Vallaku novellide lummas tuli tuhandete tänulike lugejate südameis, ja see on kõige tähtsam.

Need juubelid on kõnekad juba oma poliitilises raamis – ENSV ja Tuglase 100, Eesti Vabariik ja Vallaku 100. Otsekuu lõikaks 75aastane Eesti Vabariik Tuglase Vallakust lahku. Otsekuu jääks 107aastane Tuglas kogu oma loominguga lootusetusse tsariaega ja selle veel lootusetumasse õigusjärglasse ENSVsse. Tõepoolest. Kas ei jäänud siis Tuglas isegi oma küpsusaastate tähtteoses, EV "kuldses" kümnendis kirjutatud lapseõlveromaanis "Väike Illimar" (1937 – 1939) sisuliselt tsariaegseks? Kas ei ole siis tsariaegne kogu see sajandilõpu mõisavärk oma virtinate ja viinaköökidega? Ja kuhu jõuab väike Illimar romaani lõpul välja? Palaganimaailma. Seda ju markeerivad need "kommejanti" tegevad juudid, kellega Illimar ennastunustavalt kaasa läheb ja kelle pärast ta romaani lõpuleheküljel esimest korda elus mure küüsi jääb. Palaganimaailm on aga just see, mis toitis pehkinud tsaaririigi viimaseid eluaastaid. Kuidas siples selles noor Semper oma esikkogus "Pierrot" (1917)! Ja Tuglase enda salakavalamaid novelle "Taevased ratsanikud" (1917)! Nõnda kuulub ka paarkümmend aastat hiljem paberile pandud Illimari-romaan ikkagi sinnasamasse, tsariaega. Niisugune juba oli Tuglase loominguline saatus – jääda lõpuni tsariaegseks.

Tuglasest 7 aastat noorem Vallak on juba puhtalt eestiaege kirjanik, kellel ka tänase "isamaalisuse" jaoks sobiv elulugu ette näidata – osavõtt Vabadussõjast "eesti kodanluse poolel". Ning niisuguses postmodernistlikus kronoloogilises struktuuris, nagu seda on 75aastane Eesti Vabariik, peab täiesti tõsimeeli küsima: kes keda? Kas Tuglas või Vallak? Kumb on parem novellikirjanik? Professionaalse kirjandusteaduse vaatevinklist vaadatuna tundub vastus lihtne – Tuglasest oleme tüdinenud ja Vallakut ei pane tähele, nii et ükstapuha, kes keda. Ebaprofessionaalse postmodernismi binokli abil kiigates paistab aga Vallak palju parema novellistina kui Tuglas. On ju viimatinimetatu peale põhimõttelise tsariaegsuse ka ülemäärastel kenitlev. Nüüd on rustikaalsema Vallaku tund. *Nyt palaa Vallakinkin tuli!* Tuglast peetakse üldiselt heaks müüdioloogiks, ometi on Vallak ka selles valdkonnas palju parem, rustikaalsem (kusjuures ma kasutan sõna "müüt" siin sootuks teistsuguses tähenduses kui Tuglas). Juba üks Vallaku varasemaid novelle, "Tühjas lõõvis" (mille dateering 1918 langeb kenasti kokku Eesti Vabariigi sünniaastaga), on müüdinähtavalt niisama hea kui Tuglase tippteosed. Aga võib-olla juba natukene paremgi.

"Tühjas lõõvis" on hästi rustikaalne palaganimüüt ehk müüt maapoisile kättesaamatust palaganitegemisest. Peategelasena esineb nooruke Nääs, kes 9aastaselt laadal esmakordselt näeb karutantsitajat ja meest, pikk tuttudega müts peas, uperpalle pildumas ja köiel kõndimas. Sellest ajast alates saab poisi unistuseks palaganitegija amet. Nääs hakkab tasapisi vajalikke trikke harjutama. 14aastaselt on ta taas laadal ja hiilib hilisõhtul palaganitelgi juurde. See on unistuste ime-maa serv, mis paistab läbi pisikese presentiaugu: "Nääs näeb väikest ruumi kolme inimkoguga seliti põrandal punasel vaibal, jalad põlve otsas ja käed risti rinnal. Meeste kõrval küürutab noor naine lillas kleidis ja

Peet Vallak
Foto Kalju Suur

torgib neid itsitades puukepiga. /---/ Nääs vahib himuralt neid inimesi, kes on kui mingid kangelased hallis elus. /---/ Kuidas tahaks ta olla nende keskel, käia laadalt laadale lõp- nud hobusega, olla vihmaseil õil oma kõrge telgi all, mis laseb läbi üksikuid jämedaid piisku ja vabiseb ning võbiseb pea kohal. See vaba elu igaveses rändamises, laadalt laadale minnes on ta unistuste maa, mille purunemist ta kardab ja millest ei taha loobuda.

Murda oma keha kui madu ja käia traadil palagani lae all. Lüüa õhus ringi ja ratsutada ruuna seljas. Olla muretu homse päeva pärast, sest nalga ei tuleks kunagi: rahvas annab neile ohtrasti raha, kui nad tänavalgi käies näitlevad" (P. Vallak, Ajude mäss. Novellid. Tartu, 1926, lk 27 – 28). Nääsil õnnestub veel samal õhtul palaganitegijatele oma oskusi demonst- reerida. Kahjuks ei oska poiss kõige tähtsa- mat – traadil käimist. Just traadijõmmi oleks aga palaganitruupil vaja! Nääs harjutagu traadil käimist ja tulgu aasta pärast taas oskusi näitama! Poiss ostab traadikera ja läheb lootusrikkalt kodukülla tagasi.

Vallak valgustab ka selle situatsiooni hin- geelulisi tagamaid: "Ei ole igavik üks aasta. See läheb linnulennul ajamerre, siis pääseb ta ometi sügavast metsakurust, kus lootuseta surmani peaks adra taga käima. Ta pääseb mustast rehetööst, mis sügisel algab peaaegu keskööl.

Ta käib siis kogu oma väikese kodumaa läbi laadalt laadale. Peatub linnus ja puutub lõbusama eluga kokku. Nad on peaaegu alati vabad, minnes uuele laadale või olles seal. Ei ole raske see töö – käia traadil või pilduda nuge. Ja laulda lorilaule – võib-olla isegi narrirõivais" (P. Vallak, Ajude mäss, lk 33 – 34). Nagu näha, on Nääsil "projekt" koosta- tud ja tee eesmärgini ilusasti alaosadeks jaotatud – metsaküla, palagan, parem palagan, tõeline tsirkus. Otsekui kavatses poiss Ava- tud Eesti Fondilt toetust küsima minna. Ees- märk – tõeline tsirkus – on pingutamist väärt ja klouniriided külapoiis unistuste tipuna iga- ti aktsepteeritavad. Jääb vaid loota, et hilisõh- tune harjutamine Mõrsi vana kõrtsi lõõvis tulemusi annab. Jääb vaid loota, et traat traad- ijõmmi all ei katke.

Ta katkeb siiski. Enne traadi katkemist aga ootab Nääsi ees elu suurim pettumus – järgmisel aastal palaganitegijad laadale ei tu-

legi. Nad on Nääsi ära unustanud. Petetud poiss läheb tol nukral õhtul tagasi tühja kõrt- silõõvi ja tõmbab traadi kõrgemale kui kuna- gi varem, otse katuse alla: "Läbi suurte katuseaukude paistab täherikas taevast ja kuu täpiline ketas. Täna on katuselt varisenud uusi kive alla, on jälle pudenenud kivitulbast tükikesi valget krohvi maha.

Piu – uu – uuu!..." (P. Vallak, Ajude mäss, lk 44 – 45). Siinkohal traat katkeb ja Nääs kukub alla. Parem palagan jääb nägemata, tsirkusest rääkimata.

"Tühjas lõõvis" on uusromantismi traadi- jõmlik pitsner Vallaku individualiteedil. No- vell mõjub tuglaslikuna nii detailinägemise ja serveerimisviisi kui ka süzeearenduse mõt- tes. Mitmed Tuglase loomingust tuntud tege- lased ihkasid ja sattusid ju lõppude lõpuks situatsioonidesse, mis meenutasid karnevali, laata või tsirkust. Illimarist oli celpool juttu. Ent mida muud oli Felix Ormussonigi poolt igatsetud Pariis kui üks suur boheemluselaat? Vallaku palaganimüüdiga sarnaneb Tuglase juba mainitud "Taevased ratsanikud". Selle nooruke peategelane Bova elab just niisugust elu, mida Vallaku Nääs ihaleb – näitleb koos türklase ja ahviga tänaval ning rahvas pillub neile ilmselt ohtrasti raha. Ainult et raha võ- tab türklane endale. Bova nälgib näitlemisest hoolimata. Uusromantilise palagani luigelau- lu pakub aga 1925 kirjutatud ja avaldatud novell "Androgüüni päev". Pärast seda käsit- leb Tuglas tsariaega juba sootuks teistsuguse vahendite ja võtete abil ("Ado Grenzsteini lahkumine" 1926, "Juhan Liiv" 1927, "Karl Rumor" 1930, "Eesti Kirjameeste Selts" 1932, "Väike Illimar" 1937).

Ent tagasi Vallaku juurde. Vaadelgem tema rustikaalset müüti petetud traadijõm- mist poliitiliselt. Käsitagem seda kui poliiti- liselt tähenduslikku kokkuvõtet tsariajast. Nähkem selles kirjaniku personaalset vaba- nemist tsariajast. Et Nääsi traat katkeb, ei pea Vallak enam kujutama seda noorukit tõe- lises tsirkuses. Niimoodi vabaneb Vallak teistsuguse tee ja teistsuguse teema kujutami- seks. See teistsugune tee ja teistsugune teema on Eesti Aeg. Kirjandusteaduslikult võiks seda uusrealismiks nimetada. Vallaku pliiaats puhkeb õitsele just Eesti Ajas ja kirjandus- teadlane Heino Puhvel konstateerib sargesõ- naliselt: "Vähese sõnalise materjaliga suutis

ta jõuda mõnikord otse suurejoonelise üldistuseni, nagu on juhtunud "Maanaises". (EKA-4-2-234.) Võtame seda Puhveli lauset täie tõsidusega ja küsime postmodernistliku ehmatusega: mis siis on juhtunud Vallaku novellis "Maanaine"?

Teatavasti on tegemist rustikaalse novelliga hea tindi, hea sule ja hea sinise sullepea ostmisest. Ostab maanaine Reet ja müüb aleivi raamatukaupmees Urbak, kelle käed on müüritööst veel savised ja nõgised. Urbak oli käsi küll enne müümahakkamist kähku pesnud, kuid "ikka olid savised, nõgised" (P. Vallak. Epp Pillarpardi Punjaba potitehas. 1925, lk 101). Ega niisuguse savise ja nõgise poodniku käest ostmine muidugi teab mis mõnu ole, ent Reet ei tee kaupmehe kasimatusest probleemi. Reet on "maanaine". Novell kirjeldab tindi, sule ja sullepea ostmist detailselt. Lugeja saab teada, mida Reet küsib ja mida Urbak vastab jne. Reet mõjub naiivseks, otse mingi talundusliku naiivitarina, kes aga mõtleb seejuures väga pragmaatiliselt. Ta ostab lahtist tinti, sest see on odavam, ja ta on selle tarbeks kodunt isegi tühja klaasi kaasa võtnud! Pastakaid kasutatavale inimesele mõjub see ikka räigelt küll – mine kodust kaasavõetud klaasiga poest lahtist tinti ostma! Aga niisugune see elu kord juba on ja oli.

Tegelikult moodustab tindi, sule ja sullepea n-õ otsese ostmise kirjeldamine ainult novelli esimese poole. Siis hakkab vihma sadama ja Reet – naiivitar, kes isegi vihmavarju on osanud koju unustada – pakib ostetavad kirjatarbed uuesti paberist välja, et küsida: "Kas on ikka hää tint?". Alles siit hakkab hargnema novelli tegelik sõnum. Urbak palub kauba kvaliteedi kontrollimiseks midagi kirjutada. Reet jälle ei oska esialgu sõnagi paberile panna. Urbak tuleb appi ja pakub kirjutamiseks kolme lauset: 1. väljas sajab vihma, 2. koer jookseb maanteel, 3. pää on tühi. Reet ei kirjuta pakutud lauseist mitte ühtegi. Reet ootab paremat mõtet, ja kui see parem mõte siis tuleb, paneb selle kohe paberile: **suur rehe ahi**. Olles need sõnad kirjutanud, veendub Reet ostetava kauba headuses ja lahkub kauplusest, olles eelnevalt ostu eest loomulikult ka tasunud. Põhiline küsimus on nüüd selles, miks pidas maanaine sõnu "suur rehe ahi" heaks mõtteks? Muidugi on siin tegemist n-õ instrumentaalse naudinguga.

"Rehe ahi" on rustikaalselt lummas ühend, ja kui sellele ette veel lisada "suur", saame suisa inspireeriva kombinatsiooni. Ent Reet ei olnud luuletaja. Reet oli maanaiselik pragmaatik, kes hindas tindi juures ka odavust. Pragmaatikuna pani ta kindlasti tähele, et Urbaku pakutud laused ei sisaldanud mitte midagi positiivset, neis konstateeritakse ainult negatiivsust (Reet oli ju vihmavarju koju unustanud, koer võis hammustada ja tühi pea ei tee kellelegi au). Ühend "rehe ahi" seevastu sisaldab üllatavas koguses puhast positiivsust – soojust, leivaga seostuvat ja kodust kindlusetunnet pakkuvat. Kui siia juurde lisada veel "suur", saab seda positiivsust lihtsalt kole palju.

Kirjutades kaupmehe poolt antud paberilehele "suur rehe ahi", ei veendu maanaine mitte ainult ostetavate kirjutamistarvete headuses, vaid astub ühtaegu ka looja, demiurgi rolli. Hea tindi, hea sule ja hea sinise sullepea abil loob maanaine Reet kõige püsivalt positiivse sümbolina sõnalise "suure rehe ahju", rustikaalse pidepunkti keset vihma, koeri ja tühjust. Maanaiselik naiivitar loob kolme tindiastatud sõna abil maailma, mis vastandub tuglaslikule traditsioonile, androogüünsusele ja tsariaegsele kenitlemisele. Vallaku maanaisega algab eestiaegne uusrealism, mis väga huvitava kombel on korrelatsioonis Eesti Vabariigi sotsiaalse ja poliitilise arenguga. See ei olnud ühiskondlik tellimus, vaid psühholoogiline paratamatus. Ormussonile ja Androogüünile määrati kirjanduslooline pension, demiurg Reet ostis endale uued kirjutamistarbed, aga potitehast asus juhtima Epp Pillarpart.

Kirjutati aasta 1925. Kirjanduslugu kinnitab, et just sel aastal nägid trükivalgust kaks vastandlikku novellikogu – Tuglase "Hingede rändamine" ja Vallaku "Epp Pillarpardi Punjaba potitehas". Tsaariaegselt julm traditsioon jagas – pillilikult õeldes – Androogüüni saatust: "Ta kukkus pimedas kuhugi, roomas mööda mudast maad, ajas enese uuesti püsti. Tema pää kohal mustasid linnamüüri sakid. Ta toetas seljaga vastu müüri. Tema nägu paistis pimedaski läila ja hirmus. Ta oli vana ning vastik kui poolmädand korjus. Kuid nõnda seistes hakkasid ta jalad pikkamööda müürist eemale libisema. Tema juuksetu kural rabises vastu müüri kive. Ta

langes istuli, paindus siis pikali kui ront" (Fr. Tuglas. Hingede rändamine. 1925, lk 49).

Vallaku eelmainitud novellikogu sisaldas peale niminovelli ka "Maanaise" ja pakkus traadijõmluse MeesNaise asemele korraga kahte kanget eesti naist: demiurg Reeta ja potitööstur Epp Pillarparti. Tsaariaegse palagani asemele astuvad reheahi ja potitehas. Laat on loomulikult olemas ka Reeda ja Epu maailmas, ent sellel laadal ei tehta palagani, vaid äri – Pillarparti kaubamärgiga savinõudel on hea minek ja raha tuleb rabinall, ja see on ju nii ilusalt eestiaegne situatsioon!

"Suure rehe ahju" looja Reet manifesteerib cestiaegsuse talunduslikku külge. Potilõõvi omanik Epp lisab siia industrialiteedi ja pakub proletarlaste pähe Mihkel Niilase ning Jass Tiiskäpa. Viimasest annab Vallak üpris põhimõttelist infot: "Tallas Tiiskäpp rattast ja mõtles: igavene ringlemine on see maailma elu – ringleb maakera, potitegemise ratas ja Niilas Epu ümber. Ei tule lõppu ühele ega teisele" (P. Vallak, Epp..., lk 54). Jassi eristab Nääsist peale kõige muu ka see, et tema mõtleb "maailma elu" kategooria abil. Jassi jaoks on olemas igavene ringlemine kui üsna tulemusrikas tööprintsip – vähemalt potitegemise rattalt tuleb tulemusi (savipotte). Eestiaegne ringlemine on siis samuti midagi loovat, demiurgilist!

Tegelikult on Epp Pillarparti ees seesama probleem, mis Tammsaare sulest aastal 1922 sündinud Kõrboja Annal. Kõrbojale on vaja peremest ja Punjabale päämeistrit. Vallak lahendab Punjaba probleemi niisama uusrealistlikult kui Tammsaare oma Kõrbojal – Epp hakkab endale ise Tiiskäpast meest ja päämeistrit kasvatama. Ehk nagu Epu käest korvi saanud Mihkel Niilas seda asja alevis seletab:

"Noh, see Punjaba Pillarparti või piilupardi Epp hakkab omale nüüd sellest karukäpast meest kasvatama, – mis kõik ilmas ette ei tule! Aga ma kardan, et see poisimolu tal lihtsalt noaks kasvab, korgivinna küljes: hää pudelit lahti teha.". "Piilupardi" Epp on aga oma kasvatamisalases ettevõtmises uusrealistlikult kindel: "Mis ime siis see veel, igatahes saab Jassist kümme korda parem mees kui Niilasest kunagi saanud oleks; ja aastate vahe ei ole meie vahel ka kuigi suur: oleme mõlemad noored. Oodake ainult, las karukäpp kasvab, temast saab tubli mees" (P. Vallak, Epp..., lk 87).

Selles peremehe ja päämeistri kasvatamises ongi eestiaegsuse põhimõtteline sõnum, mida 1920ndate algul edastasid nii Tammsaare kui Vallak. Tuglasel niisugust sõnumit polnud. "Epp Pillarparti Punjaba potitehas" kui müüt päämeistrita potitehasest on proletarlaste maiguga, mõneti ebaisamaalne teos. Seevastu müüt **suure rehe ahju** kirjutamisest, "Maanaine", on tõeliselt "isamaaline" asi. Siin näeme alust sellele eestiaegsele rahvusfilosoofiale, mis süsteemina kirjutati välja 1930ndail ja mille üheks luulelisemaks tipuks on Bernard Kangro luuletus "Ajatu mälestus". Just see eestiaegne rahvusfilosoofia hoidis Eesti Vabariigi alal nii eksiilis kui okupatsioonis. Ja seetõttu on novellikirjanik Peet Vallak ka päris ehtne Riigihoidja. Niisugune, kelle kohta võib julgesti veel üks kord soome keeles ütelda: *Vallakin tuli palaa!* Küll meie juba selle ära ootame, millal "piilupardi" Epp oma Tiiskäpa tubliks meheks kasvatab ja päämeistriks teeb. Siis jõuavad Pillarparti kaubamärgiga savipotid Soomegi laatadele.

HASSO KRULL

POSTSTRUKTURALISTLIKUD MEETODID KIRJANDUSE KÄSITLEMISEL II

3. loeng

Mõned aforismid dekonstruktsioonist

* Eestis seni dekonstruktsiooni pole.

* Kui Eesti dekonstrueerida, oleks ta ikka endiselt Eesti, kuid ühtlasi nüüd ka i-t-s-e, t-E-c-s-i, t-E-i-s-e – t-E-i-s//i//t-i.

* Tähendab siis: ta oleks *teisiti-ise, teise-tees*. (Ükski anagramm pole kunagi mõttetu, kui ta suudab luua, viidata, sisse tuua teatava erinevuse, teisiti-olemise.)

* Tahan öelda, et meil poleks siis enam iseseisvust, vaid iseseisvused, ja Vabariigi asemel oleksime riigist Vabad.

* Nüüd liialdasin taotluslikult. Mingi dekonstruktsiooni ei vabasta millestki, isegi kui ta oleks poliitiline dekonstruktsioon (Derridal on muide ka mõiste "dekonstruktiivne sekkumine", mis tähendab sekkumist poliitilisse diskursusse).

* Dekonstruktsioonil on oma konservatiivne moment. Kõik, mis on lammutatud, püsib endiselt koos. De-konstrueeritu töötab, nagu oleks ta lihtsalt konstrueeritu.

* Dekonstruktsioonil on oma revolutsiooniline moment. Kõik, mis on lammutatud, saab omaks uudse erinevuse (uudse erinevuse omaks). Sellest erinevusest lööb välja erinevus, mis on erinevuse lakkamatu teisiti-olek, erinevus iseendast, kuid ühtlasi ka erinevus enne erinevust, erinevuse teke.

* Erinevust pole veel tekkinudki, ja juba ta erineb isenesest? Jah, tõepoolest, *alati juba*.

* On siis võimatu, täiesti võimatu öelda, kas dekonstruktsioon kuidagi ohustab Eesti Vabariigi iseseisvust, kujuteldavat soomeugri identiteeti jne. Võib ainult öelda, et Nõukogude ideoloogiat Nõukogude impeeriumi ajal ta millegagi ohustas: üks vist kui teatav "Lääne mandumise" ilming.

* Dekonstruktsioon, dekonstruktsioon, konstrukt-de, -strukont-, -krunts-, -kont-

sioon. Ehk võiks eestikeelne vaste sellele sõnale olla *kunskop(p)*, millele Wiedemann annab vasteteks *Plauderer, Schwätzer, Hexenmeister*. Niisiis ühtaegu muidujutt, vadi-stamine, latramine (*plaudern*), koguni kuu-lujutt, klatš (*schwätzen*), – ja nõiakunst, *Hexerei*.

* (Tõsi, *kunskop* võib olla ka *Vorreiter*, keegi, kes ratsutab pulmatõlla ees, esimese hobuse seljas.)

* On küll nõnda, et Derrida ise on sõna *déconstruction* loonud algselt tõlkevasteks Heideggeri väljenditeks *Destruction* ja *Abbau*. Neist esimese puhul rõhutab Heidegger ise, et tegemist pole niivõrd destruktsiooniga purustamise mõttes, kui võrd teatava destruktuuratsiooniga, lammutamise või koost lahti-võtmisega selleks, et nähtavale tuua struktuuriliste kihtide asetus. Teine, *Abbau*, on juba saksa keeles eneses üpris mitmetähenduslik sõna, Kibbermann-Kirotar-Koppeli sõnaraamatu järgi eeskätt mäenduslane termin, mis tähendab millegi kaevandamist või ka lihtsalt ekspluatatsiooni, "kasutust"; kolmanda ja neljanda tähendusena ent on ka toodud 'koost lahivõtmine', 'demontaaž', ja pikk keemia- ning füsioloogia-alane seeria, kus figureerivad 'lõhustamine', 'lagundamine', 'lammutamine' (ka eneseko-haste vormidena).

* Kõike seda arvestades võiks ehk pidada õigemaks vasteks hoopis *dekunskopp*'i. Kui-gi ei ole siinsel krattide, külmingade ja soonetasujate alal ilmselt erilist vahet ravimise, lahti-nõidumise ja muu lammutamise, *Hexerei* vahel. Erinevus on pigem modaalne kui terminaalne.

* Nõnda on siin mingi algne seos ka *fort-da* mänguga (vt "Vikerkaar" 1993, nr 4): midagi kustutatakse, peidetakse, varjatakse ära, et seda siis ootamatu liigutusega ja *da*-hõis-kega uuesti nähtavale tuua, ja kohe jälle uues-ti ÄRA varjata jne.

* Eesti kuulub kindlasti õhtumaise logotsentrismi mõjusfääri samavõrd kui iga teine paik Euroopas. Nii on metafüüsika dekonstruktsioon siin kahtlemata mõistetav, ka ilma et oleks tõlgitud kogu Platon jne.

* Siiski võib jääda ebalema, kas on tingimata vaja nõuda just **dekonstruktivismi**. Eelistaksin sellele tegelikult pigem teatavat **derridaismi**, Derrida mõtteliikumise taipamist ja õppimist. Teiste tõlgendusi Derridast võib-olla polegi alati tarvis. (Derrida on ka ise öelnud, et ta ei taha õpetada mingeid kontseptsioone või ideid, vaid üht *mõtte liikumise viisi* ennast.)

Erinewus (*différance*)

Selle mõiste puhul tekib esimesena alati kohe küsimus, mille poolest õieti *erinewus* erineb *erinevusest*. Küsimusele võiks esimese pahvakuga vastata nii: selle poolest, et *erinewus* ei ole presentne, ei kuulu presentsi metafüüsikasse. *Erinewus* on pigem teatav rada või jälg (*trace*), mitte "asi ise" kui kohal olev ja ees-olev, vaid juba enne äratoimunud liikumine, mis iseenast kustutades paneb asja ilmuma presentsena. *Erinevus* seevastu on kahe asja juba paikapandud vahe, tänu millele asjad püsivad sellena, mis nad on, iseendiga identsena.

Intervjuus "IMPLIKATSIOONID" (*Implications*; 6.-12. detsembrini 1967) on Derridalt küsitud, mida tuleks mõista selle *a* all tema sõnas *différance*, mida see *a* tähistab.

Olen pidanud võimalikuks kirjutada *différance* eesti keelde ümber kui *erinewus*, arvestades vana kirjaviisi pruuki, mis jäägilisena valitses veel praeguse sajandi esimestel kümnenditel. Sellise kirjaviisi puhul säilib ja võimendub (a) *différance* kui midagi erinevuse ja tähenduse eelset, seda alles võimaldavat ja loovat (vana kirjaviis kui kirja olemusliku heterogeensuse kehastus: häälega lugemisel pole kuulda mingit vahet); kuid läheb kaduma (b) *différance*'i mõtteline seos verbi *différer* kahetähenduslikkusega (1. 'erinema'; 2. 'edasi lükkama, viivitama'), mille Derrida on oma kontseptsiooni integreerinud (oleviku kesksõna *différant* vahetalitusel). Nii ei saa ka esitatud küsimust eesti keelde tõlkida kui "mida tähendab erinevuse *w*?", vaid kõige-

pealt ikka kui "mida tähendab *différance*'i *a*?"

"Ma ei tea," vastab Derrida, "kas ta üldse midagi tähendab (tähistab), või kui, siis selle **tekkimist** /*la production de cel*, mida metafüüsika nimetab **märgiks** (tähistaja/tähistatav)." (Otsetõlge näiks siin olevat "loomine", "ilmaletoomine", "tekitamine", kuid teatavasti pole ladinapärasel verbituletistel enesekohast vormi.)

"Märkisite, et see *a* on küll kirjutatav ja loetav, kuid ei ole kuuldav. Pean nüüd kõigepealt oluliseks, et igasugune diskursus – näiteks meie kõnelus praegusel hetkel – peab, kui ta puudutab seda graafilist ja grammatilist agressiooni, sisse võtma **taandamatu viite** /*réfrence irréductible*/ kirjaliku märgi **tummale sekkumisele**."

Integreerides ka oleviku kesksõna *différant*, kogub see uudislik substantiiv Derrida järgi enese ümber "kontseptsioonide konfiguratsiooni", mis on "süsteemaatiline ja taandamatu". Iga üksik neist kontseptsioonidest saab oluliseks (dekonstruktiivse) töö teatavas lõigus, *à un moment décisif du travail*. Oma intervjuus loetleb Derrida neid momente neli:

1. *Erinewus/différance* kui viivitus, presentsuse edasilükkamine. "...aktiivne ja passiivne liikumine, mis seisneb edasilükkamises, kasutades viivitust, üleandmist, pikendamist, tagasisaatmist, kõrvalepõikamist, hilinemist, varuks hoidmist." Presentsi lükkab edasi seesama liikumine, millest lähitüdes presents ise tegelikult on tekkinudki.

2. *Erinewus* kui kõigi mõistelistel opositsioonide "ühine juur", *la racine commune*. Näiteks nagu mõte/tunne, loodus/kultuur, meeleline/vaimne. Seda on *erinewus* kui "erinevuse liikumine, kui võrd **ta loob erinevaid**, diferentseerib". (Nii on ta ühtlasi samasuselement, milles erinevused ja opositsioonid ilmuvad.)

3. *Erinewus* kui erinevuste tekitaja üldse. *Erinewus* loob selle, mida Saussure nimetas "diakriitilisuseks". Need erinevused loovadki keele, tähenduse, tähistamise, igasuguse struktuuri. Keele olemasolu nagu mõtlemise-gi olemasolu põhineb siis *erinewusel*. "Sellest vaatepunktist ei ole *erinevuse* kontseptsioon lihtsalt strukturalistlik ega geneetistlik, kuna need alternatiivid on ka ise *erinevuse* "tulemusteks"."

4. Spetsiifilisem tähendus: erinevus kui miski, mille edasiarendamisega ületada heidiggerlik metafüüsika-kriitika, mis põhineb erinevusel olemise ja oleva vahel (*Sein und Seiende*). (Viimane on nn ontillis-ontoloogiline erinevus.) "...erinevuse lõplik määratlemine ontillis-ontoloogilise erinevusena – kui vajalik ja otsustav see faas ka poleks –, näib minu meelest ikka veel kummalisel viisil püüvat metafüüsika sees."

Seega on erinevus ka oluline töökontseptsioon Derrida filosoofilises diskursuses eneses. Intervjuu lõpus ta ka ütleb, et tema taotluseks on "haarata iga kontseptsioon lõpetatamatusse erinevusteahelasse". Erinevus on seega teatavas mõttes Derrida enese filosoofiline menetlus, kirjutamisviis (mida niisiis lihtsalt "dekonstruktsiooniks" nimetada on vähemalt pealiskaudne).

Parentees nr 1:

Erinevuse töö ruumistamise näiteks võiksid sobida Johannes Aaviku "Keeleuenduse äärmised võimalused" (1924).

Pakkunud välja uute sõnade kunstliku loomise ekstravagantse idee, hakkab Aavik siin eeskujundvalt must-valgel looma kunstliku vastet mõistele, mis saksa keeli on *überzeugen* ja vene keeli *ubeždat'*.

"(...) Ylemal esitet taktika järele talitades määrame ette ära, et

1) tyvi oleks kahesilbiline;

2) et ta oleks paineline (astmevahelduslik), s.o. olevik esineks nõrgas paines (näit. *annan, lõpen, kõnnin, liigun*), aga infinitiiv tugevas (*anda, lõppeda, kõndida, liikuda*);

3) et esimese silbi vokaal oleks pikk;

4) et sõna algaks konsonandiga;

5) et teine tyvesilp oleks *-da-*;

6) et teise silbi *d* ees oleks *l, n* või *r*.

Lyhidalt järgmine yhtum:

Konsonant + pikk vokaal +	l
	n + da"
	r

Järgnevalt kirjutab Aavik välja kõik võimalikud sõnade variandid, mis seesuguste kombineerimisreeglite puhul saab luua. Tekib lõppude järgi (*-lda, -nda, -rda*) kolm 99-sõnalist gruppi, kokku 297 sõna. Kõlaliste jm

kaalutluste alusel heidab ta nüüd enamiku produtseeritud variantidest kõrvale ja jätab lõpuks alles väikese grupi, millest ka veel kõrvale jäävad need, mis keeles juba tähenduslikuna olemas:

heelda	heenda	heerda
jeelda	jeenda	jeerda
(keelda)	keenda	(keerda)
leelda	leenda	leerda
meelda	meenda	meerda
(neelda)	neenda	neerda
peelda	peenda	peerda
reelda	reenda	reerda
seelda	seenda	seerda
teelda	teenda	teerda
veelda	veenda	(veerda)

"Nyyd katsume ka algkonsonandi valikus teha samasuguseid kitsendusi /nagu ta enne tegi tyve tuumaks oleva vokaali puhul – H. K./ . Igatahes hylgame ilma pikemata *t* ja *k* kui liig sagedad häälikud, muudest leiame *v* kõige kohasemaks sellemõistelisele sõnale /märगतagu hüpet! – H. K./ . Seega on meie valik ainult veel kaheks sõnaks suland: *veelda* ja *veenda* (sest *veerda* on vormina juba olemas, olevik *veeren*)."

Kiiresti otsustabki Aavik ära, et vajalik sõna peab olema *veenma*, sest */* annab sõnale mingisuguse vesise ja pehme maigu". "Võiks koguni kujuneda kõnekäänd: "keda ei saa *veenda*, seda tuleb väända"."

Kogu protseduur võtab enda alla mitu head lehekülge. On aga lihtne märgata, et lõplik otsus langetatakse ikka lihtsa täringuviskega (miks peab algushäälik olema just *v*?). Piir meelelise ja mõistelise vahel on lahti murtud, Lacan ütles siin, et tähistaja voolab sisse tähistatavasse, *n-ö* tilgub läbi (ka vastasuunas toimub sama). Teisest küljest püüab Aavik vastuolulisel kombel valitseda oma loodud sõna edasistki käekäiku ("võiks koguni kujuneda kõnekäänd..."). Üldse hoolimata sellest, et juba kõnekäänu mõiste ise eeldab autorsuse kadumist, *n-ö* isaduse tuvastamatust (teisest küljest on kõnekäänd fiktiivsete seletuslugude ja võltsetümoloogiate ala, vrd nt tuntud rahvalikku seletust väljendile "käojaani ajama"). Aaviku ambivalentne ebaseadlik püüdlus on **luua anonüümselt**, isaduseta sigitada, ühtaegu seemet laiali pillates ja seda

sellesama liigutusega jälle kokku koguda kat-sudes, – nii et tulemus paradoksaalsel moel ühtaegu oleks markeerimata ja markeeritud. See on võimatu üritus (vrd näiteks, kuidas Valter Tauli on jälginud sõna "roim" väljalibisemist Aaviku isaõigusliku kontrolli alt: "Tulimuld" 1980, nr 4).

Derridaistlikult võiks selle protsessi kulgu avada ka Derrida teise mõistega – *dissemi-natsioon*. Praegu võime Aaviku menetluses aga näha erinevuse töö ruumistamist, laiali-laotamist, eksplitseerimist (püüdes toimepandut kohe iseloomulikul viisil kinni katta sellesama erinevuse liikumisega). Kõige selgemalt lööb siin välja Derrida intervjuus kolmandana eristatud moment erinevuse-kontseptsioonis. Aavik hakkab keelt looma alles heterogeensest materjalist (häälikud ja nende "kõlaline jumi", võõrkeelsed mõisted, puhtfunktsionaalselt määratletud "koht" loo-dava sõna jaoks). Tulemuseks on, et ei jää õieti ühtki ranget argumenti, millega *veenda* võimalikku vastast uue sõna tõelisuses, eht-suses, pärinevuses *logos*'est. Miks ei võinuks Aaviku intuitsioon tolele erinevuste mängu-ga määratud kohale istutada ka mõne teise väljapakutud variantidest, et siis oponente vastavalt sõna sobivuses *heelda, jeelda* või *leelda* jne?

Võime püüda niisugust võimalust korraks siiski kas või oletada. Ütleme, et Aavik poleks suutnudki ära otsustada, milline loodud ühtumitest *überzeugen*'i vasteks kõige paremini sobib. Kujutlegem, et ta oleks selle jätnud iga üksiku lugeja oma valiku hooldeks, millist vormi ta eelistab. Ja et eesti keeles oleks hakanud ringlema paar-kolmküm-mend, võib-olla aga on ta veel kolmsada eri sõna **veenma* (?) tähenduses. – Siin paljastub nüüd erinevuse töö see moment, millele Der-rida osutas kõige esimesena: nimelt **present-si lõputu edasilükkamine**, viivitus, *différance* tolles kesksõnast tuletavas tähenduses. (Täie ettekujutuse saamiseks võib sel-le perspektiivi veel ka ümber pöörata: ütleme, et Aavikul mingi peenemaitsealise valimisme-netluse tulemusena õnnestus luua sõna *veenma* kui puhas häälikukombinatsioon, kuid selle tähenduse osas on ta veel kahevahel ja pakub välja terve rea võimalikke variante. Nii läheb see häälikute kombinatsioon käibe-le veel ka 'piima kurnamise', 'sõna tähthaaval

väljahäaldamise', 'mingi tähtsa küsimuse pingelise kaalumise', 'otse veeni süstimise' jne tähenduses.) Mitte kunagi ei saa enam lõplikult selgeks, milline eesti keele sõna just täpselt peab tähendama **veenmist*: nii ei ole ka ühelgi selles rollis kasutataval sõnal päris kindlat **oma tähendust**, kuna **veenmist* võib samal ajal ja sama hästi ikkagi märkida ka mõni teine, ja vastupidi **veenmise* tähendu-ses kasutatud sõna võib mõnel teisel juhul ja teises kasutuses ikkagi tähistada hoopis muud kui **veenmist*. Seega saab ebamäärase staatusega tähistajal olla nüüd ainult sama ebamäärase staatusega tähistatav, nende vastastikune väljavahetatavus muutub avalikuks, erinevuste mäng ei suuda enam kustutada iseennast ja märgilise terviku ilmumine lükkub lõputult edasi.

Aaviku püüdeks on, kogu tema celneva-järgneva tegevuse jooksul, iga hinna eest pääseda sellest hõlmamatu erinevuse ruumist, mille ta ise on kunstlike sõnade loomise teoorias avanud. Derrida eesmärk on vastupidine: püsida kirjutades ainult selles tähenduse tek-kimisruumis, kus veel ei ilmu mingit present-si, absoluutset ja lõplikku tähendust. See on teatavas mõttes ümberpööratud keeleuuen-dus. Derrida: "Riskida mitte-midagi-öelda-tahtmisega (*à ne-rien-vouloir-dire*), see tähendab siseneda mängu, ja ennekõike eri-newuse mängu, mille toimima hakates enam ükski sõna, ükski mõiste, ükski üldisem lau-sung ei saa keskme teoloogilisest presentsist kokku võtta ja juhtima hakata erinevuste lii-kumist ja tekstuaalset ruumistamist." Kee-leuendus, tõepoolest, vallandab erinevuste mängu üksnes **presentsi peatse taaskehete-tamise lootuses**: keelt ja *logos*'t algupäraselt loov **kiri** küll inskribeeritakse uuendatud ma-terjalisse kui silmanähtav heterogeensus (*y*, muudetud grammatika, isäralikud sõnad), selle heterogeensus ruumistavat tööd aga varjatakse tähenduse ja üldisuse metafüüsili-se presentsiga. Erinevus ilmub Aaviku me-netluses korraks kui tabamatu erinevus, siis uuesti (fetišeeritult) kui presentne erinevus. Aavik riskib mittemidagiütlevaga, laialipais-kuva (dissemineeruva) tähendusega, et seda kohe jälle uuesti öeldatahtmise alla painuta-da, kaotsiläänud seemet presentsi kontrolli alla tuua. Tema tegevus on Derrida liikumise suhtes vastassuunaline, kuid siiski implitsiit-

selt dekonstruktiivne: Aavik on erinevuse kirjanik.

Parentees nr 2:

Dekonstruksiooni võimalikkusest või mõttekusest siinses tingituses (kommentaariks loengu algul toodud dekonstruksiooni-aforismidele).

Väitsin, et "dekonstrueeritud Eesti" oleks *teisiti-ise, teise-tees*. Võib-olla ei ole see kui nali eriti õnnestunud, mõtlesin aga seejuures järgmist: siinse kultuurikoosluse mahtu ja koherentsust ei maksa alahinnata. Kui meil ka pole oma filosoofiat, oma klassikat, isegi täit moodsat kultuuri, ei tähenda see veel, nagu polekski meil midagi dekonstrueerida. Esiteks, ilmest lünklikkusest hoolimata hõlmab siinne humanitaardiskursus põhijoontes kõiki mõtteliikumise alasid, mis õhtumaise kultuuriterviku jaoks olulised (filosoofiast kirjanduseni, ajalooni, isamaaluseni). Teiseks, mõtte ontoloogilis-teoloogiline ülesehitamisviis on siin – ja mitte üksnes ärkamisajast saadik – niisama ainuvalitsev kui mujalgi Euroopas, tema "metafüüsiline sulg" seega niisama selgelt väljajoonistatav. Mingi rassiline, arenguline, keelkondlik jne erisugusus ei ole saanud takistuseks siinse ääreala lülitumisele logotsentrismi impeeriumisse. Kolmandaks, mis puutub konkreetsetesse tekstikorpustesse: on õige märkus, et eestikeelsetena pole saadaval Platon, Aristoteles, Augustinus, Aquino Thomas, – ka mitte Descartes, Spinoza, Leibniz, Kant, Hegel, Husserl. Kõik see pole aga kuidagi pidurdanud väga mitmesugust otsest ja vahendatud suhtlemist niisuguseid koondkujusid ümbritseva ja toitva kontekstiga, ning isegi vastavate põhitekstide enestega. Eesti Platon, Hegel

jne on kõik kuskil peidus teatavas implitsiitsuses. Oleme tahes-tahmata omamoodi metonüümia, koguni sünekdohh ulatuslikumast õhtumaisest pärimuskooslusest. Võiks hermeneutilise mündiga öelda, et selles osas on juba mudeldatult sees kogu tervik (totaalsuse-mulje lõhub ainult seik, et selle osa enese jaoks ei paista ei tervikus ega ta mudelis olevat selgelt määratletud kohta). Peale selle: meil on, enne kui jõuavad tulla suured kreeka-ladina-saksa massiivid, juba ees mõjukad korpused, mis samuti soovivad dekonstrueeritud saada: ütleme kirjanduskriitika (Tuglas, Oras), esseistlik mõte (Uku Masing, kes küll osalt on juba ise anti-onto-teoloogiline).

Muidugi pole siinses kultuurikogumis kõik dekonstruksioonikihuline. Näiteks Hurda algatatud regilaulukogu, regilaul kui tekst üldse. Selles ei ole nimelt töötamas mingit presentsi metafüüsikat kõige implitsiitselt malgi kujul. Regilaul on keele ruumistamine, ta on anti-teoloogiline oma toimelt ja olemuselt (on "jaatav" Nietzsche mõistes).

Kasutasin nüüd sõna *dekonstruksioon* operatoorse mõistena. Derrida selgitab seda mõistet juba tsiteeritud intervjuus nõnda:

"Filosoofia "dekonstrueerimine" tähendaks niisiis tema mõistete struktureeritud genealooia läbimõtlemit kõige truumal, kõige seesmisemal viisil, kuid ühtlasi teatavast väljaspoolsusest, mida ta ise ei saa määrata ega nimetada; see tähendaks tolle määratlemist, mille tema ajalugu on võinud ära peita või keelata, saadeski ajalooks just tänu tollele osalt omaenda huvides toimepandud repressioonile." Nii saavutatakse Derrida arvates "ühtaegu truu ja tugevatoimeline ringlus filosoofia seesmuse ja väljaspoolsuse vahel" ning "tekib tekstuaalne töö, mis valmistab suurt naudingut".

VILLU KÄRDI

MARIHUAANA JA HAŠIŠI TARVITAJATEST EESTIS II

Marihuuanaatarvitamise kollektiivne iseloom

Suutmaks marihuuanaat naudingut saamiseks kasutada, peab inimene õppima uimasti mõjusid meeldivana vastu võtma. Suitsetaja peab ära õppima kolm asja:

1) manustama ainet teatud viisil ja teatud võtetega, mis lõppkokkuvõttes tekitavad efekti;

2) ära tundma saabuva toime ja oskama seda "rohu" suitsetamisega seostada;

3) õppima nautima toimunud muutusi psüühikaavaldusis.

Howard S. Becker väidab, et kui inimene tarvitab marihuuanaat esmakordselt, ei saa ta sellest enamasti soovitud naudingut. Isegi kui ta on harjunud tubakat suitsetama, ei oska ta marihuuanaasuitsu õigesti sisse hingata ega kopsudes hoida. Ka pärast õige tehnika äraõppimist ei pruugi ta seostada saabuvat mõju oma eelneva tegevusega. Isegi kui ta tunneb meeldivaid elamusi, võib talle tunduda, et see pole ikka päris "õige".

Selleks et inimene jätkaks kanepikasutust, peab ta tegema veel ühe sammu – õppima nautima marihuuanaa mõju. Peapõõritus, jannutunne, ruumitaju häiritus ja kihelev peanahk ei ole iseenesest meeldivad elamused. Vaid suheldes teiste marihuuanaasuitsetajatega õpib ta neid elamusi enda jaoks meeldivana defineerima ja enam mitte kartma.¹

Järgnevalt lõi ühest minu 1992. aasta kevade Tallinna-intervjuust, kus vana ja kogenuud marihuuanaasuitsetaja kirjeldab, kuidas uustulnukaid abistatakse ja juhendatakse esimestel "pilves" oleku kordadel:

"Tead, vahel saavad nad üsnagi suure (kafi) juba esimesel korral. Tavaline inimene pole selleks valmis ja võib ära ehmatada. Nad on olnud purjus ja kõike puha, aga seda on nende jaoks liiga palju, nad ei saa aru, mis nendega toimub. Sa pead neist hirmu välja rääkima, seletama neile, et tegelikult nad ei tiirle ringi ega midagi, et kõik on OK. Tead,

nad ootavad, et kaoks ära pidurid ja kaine mõistus, et saaks hakata lolli mängima nagu viina juues. Selle asemel saavad nad natuke naljakaid tundmusi ja mõistus jääb alles. Siis peadki sa neile rääkima, et sinuga on asi samamoodi ning et veidsa aja pärast hakkab see meeldima. Nihuke jutt annab neile julgust juurde..."

Marihuuanaasuitsetamine on kollektiivne tegevus, millel on tugevad seosed sõprusringkondade kujunemisega. Seda ei saa mõista nii üheselt, et "rohu" kasutamine kujundabki sõprade ringi, vaid tuleb aru saada, et jätkuvasse marihuuanaakasutamisse astuvad/satuvad inimesed, kellel on ühiseid väärtushinnanguid ja eluhoiakuid, mille põhjal nad siis sõbrunevad. Paljudel juhtudel on sõprade ring ammu enne "rohu" kasutamise algust välja kujunenud.

Neljateistkümnest intervjueeritust vaid üks oli saanud esimese kokkupuute marihuuanaaga üksi olles – teismelisena oli ta seda võtnud kasutajast vanema venna kapist ja siis üksinda maja taga võsas suitsetanud. Üksi suitsetamine on üldiselt harv erand. Grupi toetust ei vaja sugugi mitte ainult uustulnukad. Marihuuanaasuitsetaja jaoks olulisi vajadusi – "rohu" hankeallikat, sobivat meeldivat seltskonda suitsetamise ajal, psühholoogilist tuge ja seadusevastase tegevusega seotud riskide vähendamist – võimaldab kõige paremini rahuldada kindlalt väljakujunenud intiimne sõpruskond.

Marihuuana kasutamine on seega algusest peale osalemine spetsiifilise sotsiaalse grupi elus. Välismaa uuringud on näidanud, et seal eksisteerivad üsnagi kinnised pidevad grupid², kuid Eestis tundub asi teisiti olevat. Ilmselt seetõttu, et marihuuanaakasutajaid on piisavalt vähe, ei ole meil pidevalt kokkupuutuvaid gruppe. Selle asemel on 20-30 inimesest koosnevad hajusad suhtlusrühmad, mis ei ole moodustunud mitte töö- või õppekohal mehhaanilise liitumise teel, vaid isiklike sõpruskonnaeelistuste läbi. Nii erineb olukord

Eesti kanepikasutajate seas märgatavalt näiteks Anzor A. Gabiani poolt Gruusias ja teistes lõunapoolsetes endise N. Liidu vabariikides kirjeldatud³, kus hašišistide grupp kogunevat kas elukoha (hoov, kvartal), töö- või õppekoha järgi. Sellise grupi liikmed puutuvad pidevalt, päev päeva järel üksteisega kokku ja on tugevalt omavahel seotud. Eesti olud on teised: siin viibib uimasti tarvitamise juures tavaliselt kolm kuni viis inimest. Isegi juhul, kui toimub mingi suurem pidu, kus on kohal rohkem marihuanasuitsetajaid, tekib peo käigus "töö seksioonides".

Osaliselt tingib sellist killustumist asjaolu, et kuigi marihuaana püsikasutus üldiselt vastab subkultuuri tunnustele (need oleksid: 1) sotsiaalne aktiivsus grupi sees, omavahelised isiklikud suhted ja ühised väärtushinnangud; 2) igas konkreetses paikkonnas elavad rühma liikmed tunnevad üksteist ja neil on sarnane eluviis, mis erineb muust ühiskonnast; 3) iseenese identifitseerimine grupiga (sees/väljas)), on erinevused marihuaana-subkultuuri sees suured.

Elatusallika ja eluviisi järgi võib Eesti marihuanakasutajad liigitada kolmeks:

1. Nn boheemkond (nõukoguliku terminiga väljendatult "mitteformaalid") – kunstnikud, muusikud, käsitöölised ja kõik need, kes end noorsoo alternatiivliikumistega seostavad (hipid, punkarid jne).

2. Kriminaalne seltskond – endised, praegused ja tulevased kinnipeatud, kes teenivad endale elatist kuritegelike vahenditega (varastamine, räkkit jms).

3. Uusärimeestest "rohuseitsetajate" seltskond – uuem nähtus Eesti ühiskonnas, alles välja kujunemas. Nende hulgas on üksikuid, kes tegelevad otseselt kanepiäriaga, kuid see pole tüüpiline. Enamasti tegelevad nad muu, legaalsema äriaga.

Lisaks võib eristada veel üht omapärast rühma, mille moodustavad Afganistanis või Kesk-Aasia ja Taga-Kaukaasia riikides sõjaväes olnud. Enamik neist on küll koju tulles marihuanakasutuse hankeallika puudusel lõpetanud ning jätkajad on liitunud mõnega kolmest eelnimetatud rühmast. Siiski teatud karakteristikute (nt suhtlemisaktiivsus grupis) põhjal eristuvad nad selgesti teistest marihuanakasutajast.

Ehkki nende kolme rühma eesmärgid ja väärtushinnangud on väga erinevad, nende liikmed üksteist tavaliselt siiski teavad ja teatud piirideni ka abistavad.

Rühmitada võib ka vanuse järgi:

1. Noored. 18-22 aastased noorukid on ilmselt arvukaim rühm. Neist paljude marihuanakasutus on ilmselgelt episoodilist laadi ja vanemaks saades sellest loobutakse.

2. Vanemad kasutajad – ca 30. eluaasta ligi mehed. Iseloomuliku tunnuseks võib välja tuua, et nemad on kanepisuitsetajate maailmas suurimad autoriteedid. Tihti suurema formaalse haridusega kui ülejäänud, on neil sageli ka enam-vähem korralik sissetulek. Nemad käivad tihedalt läbi esimesse vanuserühma kuuluvate naistega.

3. Pärin vanad, nn "dedid" – juba aastakümneid "travkat" kasutanud inimesed, kes sageli on olnud alkoholi või tugevate narkootiliste vahendite tarvitajad. Neist loobumise järel on kanepitooted saanud neile omamoodi kompensatsiooniks, kuid "dedide" hulgas tuleb siiski ette ka polünarkomaane.

Liigitus rahvuse järgi on ähmane ja marihuanakasutuse mõistmisele suurt juurde ei anna. Paika peab see, et "noorte" hulgas on rahvus grupi moodustumisel kriteeriumiks. Vanemad kasutajad tunduvad rahvusest mitte hoolivat. Määravaks on ilmselt see, et teismeliste kambad on valdavalt ükskeelsed. Nii jääbki tutvusringkond mõneks ajaks kas ainult eestlastest või ainult muulastest koosnevaks. Vanemaks saades ja tutvusi kogudes rahvuslikud eelarvamused kaovad.

Kuna nii kanepisaaduste manustamine kui soovitatav toime on kollektiivse tegevuse käigus õpitavad, omandab sotsioloogi vaatevinklist suurima tähtsuse suhe vanemate, pikema staažiga uimastikasutajate ja uustulnukate vahel. Situatsioon erineb kardinaalselt näiteks opiaatide kasutamisel kujunevast, kus olulisimat, käitumist suuri määral kujundavat rolli mängib suhe uimasti väikeses koguses müüja ja kasutaja vahel.

Illustratsiooniks võib tuua sellise fakti: 5 inimest neljateistkümnest, kes osalesid pikemas intervjuus, väitsid, et nemad pole kunagi ise "travkat" ostnud, kuigi on seda suitsetanud juba aastaid. Kaks respondenti olid umbes kümme aastat tagasi lõunapoolsetesse

vabariikidesse loomi vedanud ning seal marihuanaat ostnud. Eesti territooriumil ei teadvat nemad samuti müügist mitte midagi. Nii selgus andmeist, et napilt pooled aktiivsetest ja pidevatest marihuanaatarvitajatest on ise marihuanaa ostu-müügi tehingutes osalenud.

Muidugi võis selline ettekujutus, mida autorile jätta püüti, ka veidi "ilustatud" olla. Näiteks üks vanematest marihuanaakasutajatest, kes kuulujuttude järgi saavat suure osa oma sissetulckuist just nimelt "rohu" müügist, salgas samuti oma sellealaseid kokkupuuteid.

Noorema liikme, st marihuanaa kasutamist alustaja sisenemine gruppi toimub enamasti järgmiselt: tutvunud mõnega vanematest marihuanaakasutajatest, võetakse ta tolle soovitusel seltskonda. Mõnda aega suhtleb ta ülejäänud rühma liikmetega, ning kui mingeid konflikte ei teki ja ta on kõigile enam-vähem vastuvõetav, lubatakse tal osaleda marihuanaasuitsetamisel. Tema soovitajast või ka mõnest muust vanemast rühma liikmest võib saada tema "guru", kes tutvustab teda marihuanaakasutamise tehnikaga ja ka üldisemalt kommete, kõnekäändude ja kohaliku folklooriga.

Siiski pole "guru" võtmine viimasel ajal mujal kui väiksemates, suletumates seltskondades enam kuigi levinud. Tallinna marihuanaasuitsetajate ringkond on viimasel ajal avatum, tihti puudub uue liikme vastuvõtmisel prooviaeg hoopiski. Ka puudub uuel liikmel õpetaja – kõik vajalikud juhtnõõrid antakse otse tegevuse käigus. Nii mõnigi inimene ei vajavatki üldse mingit instruktaazi:

"Mõni tabab asja esimesel korral ja lennult. Teised võivad pool elu suitsetada ja mitte midagi saada, olgu neil või kümme juhendajat. Oleneb ikka inimesest."

Küsimusele, kas rühmas esineb mingit hierarhiat või kellegi autoriteedile tingimusteta allumist, vastati enamasti eitavalt. Ehkki kahtlemata on marihuanaakasutajategi seas selliseid indiviide, kelle sõna on mingi küsimuse otsustamisel määrava tähtsusega, tundusid nad kuidagi eriti kiivalt ja püüdlikut vältivat igasugust sundimist ja kohustusi, mis ei ole just hädavajalikud.

Inimestesse, kes kanepikasutamisest loobuvad, kas siis mingite isiklike probleemide või konfliktide tõttu või leides kanepi siiski

endale ebasobiva olevat, suhtutakse rühmas "heahtliku ükskõiksusega". Et marihuanaasuitsetaja olemine niigi ei eelda mingit väga kindlat ühesugust eluviisi või maailmavaadet, vaid võimaldab neid üsnagi laial skaalal valida, siis ei tähenda mõne kaaslaste väljalangemine teistele oluliselt midagi. Leitakse, et inimene ise teab, mis talle parem on. Selles suhtes täheldasid intervjueritavad ise viimastel aastatel toimunud muutust: varasematel aegadel, kui marihuanaat suitsetav seltskond kattus osaliselt dissidentlike ringkondadega, olnud suhtumine loobujatesse palju sallimatum. Inimestesse, kes "korralikuks" hakkasid ja riigivõimu ning *establishment*'iga koostööle läksid, suhtuti kui äraandjatesse või äraostetutesse.

Seksuaalsuhted on Eesti marihuanaasuitsetajate ringkondades korraldatud analoogselt ükskõik millise teise noortest inimestest koosneva rühmaga – on kindlaid paare, on inimesi, kes hoiavad elus mitmeid suhteid korraga, tuleb ette juhuslikke vahekordi. Marihuanaakasutajate seas on abielus inimesi, kuid enamik elab üksi või vabaabielus. Mingit erilist totaalset seksuaalset lodevust/vabadust ega prostitutsiooni uimasti hankimise eesmärgil vmt andmekogumise perioodil Eesti kanepikasutajate seas ma küll ei täheldanud.

Marihuanaasuitsetajate endi arvamusi kanepitoodete mõjust

Kõige meelsamini autori väljapakutud teemadest oldi valmis vestlema marihuanaa ja hašiši mõjust suitsetajale. Paljuski kordas see jutt sedasama, mis teaduslike uuringutega on kindlaks tehtud ja millest ka eelnevates peatükkides juttu on olnud. Seetõttu lisab autor vaid paar seika ja täpsustab mõnda nüanssi, mis eespool segaseks võisid jääda või kaksipidi tõlgendust võimaldada. Samuti panen siin kirja veidi sellest folkloorist, mis meie kanepisuitsetajate seas liikvel on.

Kuid alustuseks kõrvalepõige trükitud kirjandusest. Soomes tegutseva *Kannabisyhdystys*'e üks aktiviste Juha Olavinen on loetlenud rea mõjutegureid, millest marihuanaa mõju võib küllaltki laial skaalal sõltuda:

I.

- 1) tarvitatava aine kogus;
- 2) toimeaine sisaldus;
- 3) tarvitamise ajaline kestus;
- 4) see, kui palju igapäev ISE lasceb endale mõju avaldada.

II.

- 1) isiku enesekontroll oma taju ja meelte üle;
- 2) teiste kohalolijate vastavad võimed;
- 3) usaldus nende vahel.

III.

Ümbrus, st keskkond, milles ainet manustatakse.

IV.

Indiviid peab teadma oma mõõtu. Seda ületades võib tekkida sotsiaalpsühholoogilisi probleeme käitumisega (inimene võib "ära kukkuda").⁴

Mitmed intervjueritavatest juhtisid tähelepanu eksitavale nähtusele, et Eestis on viimastel aastatel saanud igasuguste teadvuse muutmise vahendite abil saavutatud seisundite ühisnimeks "kaif". Kuid marihuanaast saadaval efektil polevat "joobe" ega "kaifiga" midagi pistmist. Kõige paremini tabavat selle seisundi olemust väljend "teisenenud reaalsus":

"...sensorsed tajud on veidi nihkes – mitte palju, kuid sa märkad ümbritsevas detaile, mida sa iialgi varem tähele pole pannud. See laienenud ja teisenenud silmavaade polegi nii palju "kaif" kui just omalaadne "ärkamine"..."

Siin ja edaspidi olen marihuana ja hašiši suitsetamisest saadava efekti tähistamiseks kasutanud väljendit "pilves olemine". Soome keeles on "pilvi" sama tähendusega.

Kanepikasutajate endi väiteil andvat enamik neist endale aru, et marihuana mõju all olles on nende reaktsioonikiirus pärsitud ja nad vältivat seetõttu kiiret reageerimist nõudvaid tegevusi, näiteks auto juhtimist. Kaudseks tõendiks eelnevale võib lugeda seda, et intervjueritavad teadsid rääkida vaid ühest, aastaid tagasi toimunud juhtumist, kus marihuanauimas mees sõitis autoga teelt välja:

"...ja kui talt küsiti, et kuidas siis nii, täiesti sirgel teel ja väikese kiiruse pealt, vastas ta: "Ah, jäin seda põõsast seal vaatama..."

Muidugi ei saa seda väidet absoluutse tõepähe võtta. Autorgi nägi uurimisperioodil

ühte respondentidest pilves olles autot juhtimas. Kuid et ei vere- ega uriinianalüüsid ei näita marihuanaajoovet, siis ei ole võimalik olemasoleva politseistatistika põhjal ka väita, et marihuanaasuitsetajad autoroolis õnnetusi põhjustaksid. Ainus võimalus neid kaht asja seostada on see, kui avarii põhjustaja juurest leitakse asitõendina uimastit. Kuid näiteks Kohtla-Järve linna miilitsa/politsei 1987.-1990. aasta valvežurnaalides polnud ühtegi vastavat sissekannet. Küll aga oli seal 5 juhtumit, kus inimestele oli inkrimineeritud "narkootiliste ainete valmistamine, hoidmine või edasiandmine". Nii ei jäägi üle muud, kui usaldada marihuanaakasutajate endi arvamust olukorra kohta.

Üks üldisem ja iseenesest mitte eriti meeldiv marihuanaasuitsetamise tagajärg on ajataju häiritus. Lühikesed ajavahemikud võivad tunduda ülipikkadena, harvemini võib ette tulla ka vastupidist kogemust. Järgnevalt üks sellist mõju kirjeldav lõik:

"Moskvas metroojaamas eskalaatoril sõidab kutt ja imestab – kuidas võib see tee alla nii pikk olla, möödab on juba tunde ja tunde sellest, kui ma eskalaatori peale astusin... Ja inimesed ootavad nii rahulikult..."

Ruumitaju häiritus, koordinatsiooni halvenemist esinevat vaid suurema marihuanaakoguse või siis erilisel tugevatoimelise aine manustamisel. Enamasti Eestis "...nii kõrget pilve ei püüta, piirduetakse madalama lennuga..."

Üks vanematest marihuanaakasutajatest teadis rääkida veel ühest omapärasest mõjust, mida "travka" võib inimesele avaldada. Ise nimetas ta seda "eelteadlikuks motivatsiooniks" ja seletas asja olemust nii: "pilves olles" võib inimene talitada mingite alateadvuses püsivate mälestuste põhjal hoopis teisiti, kui tavaline mõtlemine seda õigeks peaks. Selle illustreerimiseks rääkis ta loo, mis oli temaga paar aastat tagasi juhtunud:

"Olin ühe suitsu "travkat" teinud ja seepeale tekkis mul kange soov torti süüa. Peale "travka" suitsetamist on magusal hoopis parem mekk... Läksin siis linna torti ostma. Käisin mitmes poes, torte oli küllalt, üks ilusam kui teine. Tulin igalt poolt ära ja läksin veel "Viru" kulinaariasse. Seal aga on tühi vitriin, ühtegi torti ei ole välja pandud... Küsisin igaks juhuks veel müüjalt, ega neil ei

ole, ja tema vastas, et üks tõesti on, tellitud ja välja ostmata. Müüja tõi selle mulle ja mina ostsin ta praktiliselt peale vaatamata ära. Koju minnes hakkasin ma mõtlema, et miks ma küll nii tobedalt talitasin – oleksin võinud ometi osta sealt, kus suurem valik. Ja alles paari tunni pärast tuli mulle meelde, et hulk aega tagasi oli mu ema kiitnud, kuivõrd häid torte "Viru" kondiitrid teevad. Ning tort oli tõesti hea."

Enamasti järgneb kanepisuitsetamisele omalaadne kergustunne organismis ja meelte ergumaks muutumine. Seetõttu olevat ka seksuaalelamused "pilves" olles märksa kontsentreeritumad ja mõjuvamad. Küsimuses, kas marihuanaal võib olla seksuaalselt stimuleerivat toimet, olid respondendid vastukäivatel arvamustel. Ilmselt on õigus A. Gabianil, kes väidab, et marihuanaakasutuse alguses omab aine seksuaalselt ärritavat toimet, hiljem see väheneb või kaob.⁵

Negatiivseid elamusi seoses marihuanaasuitsetamisega oli esinenud veidi alla poolel respondentidest, sealjuures kahel rohkem kui üks kord. Kõiki neid juhtumeid seostasid nad ise alkoholi või muude narkootiliste vahendite samaaegse tarvitamisega. Levinumad ilmingud olid iiveldustunne ja peavalud. Ehkki need on piisavalt ebameeldivad kogemused ja enamik marihuanaasuitsetajaid üldiselt vältivat koosmõju alkoholi ja teiste ainetega, ei unustanud intervjuueeritavad rõhutamast, et võrreldes näiteks alkoholi ja barbituraatide või alkoholi ja opiaatide koosmõjuga on see ikkagi lapsemäng. Opiaadid või barbituraadid koos alkoholiga võivad traagilistel juhtudel viia kasutaja surmani.

Negatiivseid järeloomustusi marihuanaasuitsetamisele ei olnud tundnud ükski respondentidest. Siiski, "rahvapärilisest" teati rääkida, et eriti suure koguse "rohu" suitsetamisele järgneval päeval võivat ette tulla janu ja halba enesetunnet.

Ka üledoseerimise kohta ei osatud midagi erilist öelda:

"Jah, on juhtunud nihukest asja, aga ega sest midagi, kukud lihtsalt ära – alguses on natuke paha olla ja siis jääb magama. Igatahes kergemini pääsed kui liiga palju viina võttes!"

Samas oli aga teistsuguseid, vähem muretuud arvamusi:

"Eks ta võtab ikka organismi läbi – nii füüsiliselt kui psüühiliselt. Mõnel kollanokal võib küll tunne tulla, et annab nüüd otsad, tegelikult läheb see muidugi üsna karmelt üle, aga jääb sihuke sitt tunne, et oled hea asja perse keeranud, ilmaaegu üle pingutanud..."

Vastuseks küsimusele abstsinentsisündroomi kohta kehitati vaid õlgu.

"Ei tea, pole olnud. Ma olen küll pikki vahesid pidanud, üle aasta ja puha. See ongi mingi bluff. Saa aru, "travka" on selline asi, mis mõjub ainult psüühikale. Mingeid füüsilisi vaevusi tema kasutamine või temast loobumine ei saagi tekitada..."

Ehkki kõik intervjuueeritavad väitsid, et neil on tervisega kõik korras, koorus pikemast vestlusest välja, et nii mõnelgi on olnud probleeme bronhiidiga. See võib muidugi olla ka muudest mõjuritest tingitud (näiteks tubaka suitsetamisest), kuid märkimist väärib siiski.

Muu hulgas üritas autor teada saada asjaosaliste endi arvamust väite kohta, nagu nõrgendaks marihuanaa püsikasutus mälu protsesse.⁶ Kuigi respondendid ei julgenud seda täie kindlusega ümber lükata, väitsid nad, et ise nad midagi sellist kogunud ei ole. Üks seltskond, kus jutt selle teemani välja jõudis, arvas ometi, et kuna tubakagi ränk suitsetamine mälule halvasti mõjub, pole analoogia põhjal võimatu, et marihuanaa samasugust kõrvalmõju omab. Pealegi on tänapäeval USAs tarvitatav marihuanaa umbkaudu 6 korda tugevama toimega kui see, mida tarvitati 1960. ja 70. aastatel Ameerikas ja mida kasutatakse praegu siin Eestis.

Üks autori meelest kenamaid ja tabavaid iseloomustusi marihuanaakasutuse ja sellest tulenevate ohtude kohta kõlas respondendi suust järgnevalt:

"Kõige tähtsam, et sa asjasse "kinni" ei jääks. Kui midagi läheb sulle sisse, siis peab ta tingimata ka välja tulema – kas kunsti, muusikana või minu pärast kas või müüri ladumisenä. Aga kui sa molutad ja ootad "travkast", et too kõik su probleemid ära lahendaks, siis on tõenäoline, et asi võib sitaks keerata."

*

Lõpetuseks kaks anekdooti, mida marihuuanaasuitsetajate seas levitatakse kui vanu araabia lugusid:

"Jõuavad hilisel tunnil Bagdadi linna värvateni kolm meest – veinijoodik, oopiumisuitsetaja ja marihuuanaasuitsetaja. Linnavärvad on suletud ja vahid meeste hüüetele ei reageeri. Veinijoodik hakkab räuskama, ähvardab kogu Bagdadi linna maha põletada jne. Oopiumisuitsetaja samal ajal istub maha, võtab piibu välja ja teatab rahulikult: "Milleks mulle sinna sisse vaja? Mul siingi hea." Kuid marihuuanaasuitsetaja teeb kavala näo pähe ja sosistab kaaslastele: "Aga milles küsimus? Lähme luku august!"

"Ostas mees turult kotikese "rohtu" ning läheb sellega sauna. Võtab end riidest lahti, istub maha ja hakkab piibutäis piibutäie järel suitsetama. Ei mingit mõju. Lõpuks õhtul kargab vihaselt püsti ja läheb tagasi turule

mehe juurde, kelle käest ta ainet ostis. Haarab toltel varrukast ja hakkab tänitama: "Mis prahti sa mulle müünud oled, sel pole ju mingit mõju!" Kaupmees vastab: "Kui nii, miks sa siis alasti siia tulid?"

¹ H. S. B e c k e r, *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York, 1963. Lk 235-242.

² J. L. C h a p e l, D. W. T a y l o r, *Drugs for Kicks*. Rmt-s: J. P. Reed, F. Baali, *Faces of Delinquency*. New York, 1972. Lk 72; E. G o o d e, *Marijuana*. New York, 1969. Lk 39-41; W. L. P a r t r i d g e, *The Hippie Ghetto: The Natural History of the Subculture*. New York, 1973. Lk 35-42.

³ A. A. G a b i a n i, *Narkomanija i narkomanõ: Na kraju propasti*. Moskva, 1990. Lk 29.

⁴ "Hamppu" (Helsinki) 1992, nr 1, lk 2-3.

⁵ A. A. G a b i a n i, *Narkomanija i narkomanõ*. Lk 114.

⁶ "Psychiatric Annals" (New York) 1991, nr 21.

ARNOLD HINNOM

SUUR HEITLUS

Mälestusi rahvusväeosade ajast ja vabadussõjast

Kaitseliidu organiseerimine

Läänerindel tuli sakslastel vastu võtta üks kaotus teise peale. Kaotused ja liitlaste blokaadi tõttu üleskerkinud toiduainete puudus Saksamaal tõid kaasa meeoleu languse. Tekkisid käärimised laevastikus, puhkes mäss Baieris ja mõne päevaga oli revolutsioon levinud üle Saksamaa.

Saksa keiser Wilhelm II loobus 9. novembril 1918 troonist. Vabariik kuulutati välja, moodustati uus valitsus ja see pidi iga hinna eest saavutama vaherahu, mis ka sõlmiti 11. novembril.

Saksa riigipööre muutis meie poliitilist olukorda tunduvalt. Saksamaa oli kohustatud vaherahulepinguga oma okupatsiooniväed okupeeritud maadest välja viima, kuid mitte enne, kui seal oli jõutud oma riiklik julgeolek kindlustada.

Saksa okupatsioonivägede juhataja Eestis kindral A. von Seckendorf lubas Ajutisel Valitsusel 11. novembril tööle asuda, kuigi vastu tahtmist. Kui Saksamaa peavolinikuga A. Winnigiga 19. novembril sõlmiti leping, millega Saksamaa tunnustas Eestit *de facto*, siis alles 21. nov. võis Ajutine Valitsus ametlikult tööle asuda.

Saksamaa ja ka Winnigi järeleandmine oli tingitud ainult Saksamaa raskest poliitilisest olukorrast, sest ka uus Saksa valitsus püüdis igati toetada baltisakslaste üritusi.

11. novembril kuulutas pörandaaluse Omakaitse juhatus selle organisatsiooni lõpetatuks ja alustas Kaitseliidu loomist, mille liikmeiks võisid olla ainult eestlased.

Kaitseliidu juhatuse esimeheks sai kauge sõidu kapten Joh. Pitka, ülemaks kindral-major E. Pödder. Kaitseliidu võrk lood üle riigi, ehkki esialgu see oli vaid paberil.

Sain teada, et Viljandi linna ja maakonna Kaitseliidu ülemaks oli määratud polkovnik Ed. Kubbo. Et ka koha peal Kaitseliidu asja

organiseerida, sõitsin Viljandisse polkovniku juurde juhtnõore saama.

Kubbo teadis üldisest olukorrast niisama vähe kui minagi, ta oli enda määramisest ajalehest ja kuulutusest lugenud.

Kõnelesin, kuidas olukord Põltsamaal on ja mida võiks seal ära teha. Kubbo määras minu Põltsamaa kihelkonna ja alevi Kaitseliidu osakonna ülemaks ja käskis seni oma parema äranägemise järgi talitada, kuni saabuvad Tallinnast juhtnõõrid ja korraldused.

Need olid meeldivad ajad. Missuguse inimga olid inimesed asja juures! Taheti kaasa töötada oma riigi rajamisel. Loobudes paljudest oma ülesannetest, koguneti kokku nõupidamisteks ja vahiteenistuse pidamiseks.

Kaitseliit kui seltskondlik vabatahtlik organisatsioon pidi esmajoones võitma seltskonna usalduse ja poolehoidu ning tuginema võimalikult laiemaile seltskonnakihtidele. Tuli luua juhatas seltskonnategelastest. Siis aga ilmnis kurvastav nähtus. Muidu olles igati valmis Kaitseliitu toetama, ei julgenud paljud lugupeetud ja tuntud tegelased endid siduda poolsõjaväelise organisatsiooniga. Kardeti, et kui sakslased lahkuvad, siis paratamatult tulevad Venemaalt kommunistid tagasi ja loomulikult tuleb siis esmajoones kaitseliitlastel tunda enamlaste viha ja kättemaksu.

Sakslasi ei sallitud, taheti, et nad maalt lahkuksid, aga kui lahkumine käes oli, siis oli kartus veel suurem, et kes meid siis kaitseb? Oma jõusse oli väga vähestel usku.

Aga ka Põltsamaal leidus neid, kel oli usku edusse ja kes sõandasid astuda Kaitseliidu juhatusse, nagu postkontori ülem ja seltskonnategelane H. Laasi, K. Juhkam-Johanson, kapten K. Vervolt jt. Terve rida ohvitseri hoidus kõrvale. Kes aga ihu ja hingega kaitseteenistusse rakendusid, olid kooliõpilased. Päeval oldi koolis, öösi valveteenistuses.

Ajad olid segased ja ärevad. Ei olnud puudust kahtlasest elemendist, kes lootis seda segast aega kasutada oma huvides. Vahiteenistus oli hädavajalik. Kibedasti andis ennast tunda relvade puudus. Olin mõned sõjaväepüssid ja püstolid alal hoidnud, hoolimata sakslaste kurjadest käskudest. Tõin need peidukohast välja ja need said Põltsamaa Kaitseliidu relvade põhivaraks. Mõni teinegi tõi välja oma püssi, kuid ikkagi oli relvi üpris vähe.

Kui me Viljandis Kubboga relvade küsimust kaalusime, ei teadnud tema mingit nõu anda. Ta arvas vaid, et kui Tallinn Kaitseliidu ellu kutsub, küll ta siis ka relvi muretseb ja välja saadab.

Millal Tallinn niikaugele jõuab, et igale poole omal algatusel jõuab relvi saata, oli teadmata. Kohapealsetel inimestel oli vaja algatus endi peale võtta. Kirjalikult nõuda ja istuda ning oodata, millal kiri oma ülesande täidab, ei olnud mõtet.

Vaja Tallinna sõita! Üldse oli vaja selgusele jõuda kodumaa kaitse asjus. Juhatus koostas täpse aruande Kaitseliidu tegevuse kohta ja mina sõitsin Tallinna. See oli 20. novembri paiku.

Kindral Põdderil oli napilt aega ja jutule tahtjaid enam kui palju. Katsusin püsse nõutada teiste staabimeeste kaudu. Mulle vastati: Teie tahate püsse? Aga kust neid teile võetakse? Neid ei ole.

Oli vaja kindraliga isiklikult kokku saada ja kuidagi pääsesin ta jutule. Tegin ettekande senisest organiseerimistööst ja esitasin juhatuse aruande, toonitades, et Kaitseliidus on palju kooliõpilasi, kellest võrsuvad suurepärased sõdurid. Nende väljaõppeks on vaja püsse ja püsside muretsemiseks olengi siin. Kindral kuulas suure huviga ettekande ära, luges juhatuse aruande läbi ja oli üllatunud, et Põltsamaal nii palju kaitseliitlasi on. Mõtles veidi ja tähendas siis: "Nii palju kooliõpilasi... Püsse on meil väga napilt. Aga nagu ma näen, on seal tehtud tükk tööd. Katsun Põltsamaa Kaitseliidu osakonnale püsse muretseada. Muidugi igale mehele neid ei jätku, kuid üks või püssi kasutada kordamööda nii õpustel kui ka vahiteenistuses. Jätkake organiseerimistööd Põltsamaal ja tehke seda ka naaberkihelkondades, kus veel ei ole Kaitseliidule alust pandud."

Tänasin kindralit püsside eest ja hakkasin saadud paberiga püsse nõutama. See ei läinud kuigi libedalt. Õeldi, et ei ole, on endal vaja, kindral polnud asjaga kursis jne. Läks päev, teine ja kolmas hakkas juba lõpule jõudma, kuid mina käisin mööda staapi, kindrali korraldus püsside suhtes näpu vahel, ja see oli kõik!

Sedamoodi võib siin paar nädalat käia Põltsamaa juurest Põltsamaa juurde. Vaja uuesti kindrali juurde minna. Valvasin, kui kindral vaba oli, ja astusin sisse.

"Kas ikka veel Tallinnas? Miks ei ole teie ära sõitnud? Iga päev, mis venitatakse, on meile kahjuks! Punaarmee võib meid varsti rünnata ja on vajalik, et maal oleks kindel kaitse kohalikkude punaste vastu!" on kindrali sõnad mind nähes.

"Härra kindral, ma ei saa ju enne ära sõita, kui olen oma ülesande täitnud."

"Mis teil siis veel on siin teha?"

"Mina ei ole teie poolt lubatud püsse kätte saanud. Õeldakse, et ei jätku!"

"Kuidas? Püsse ei ole kätte saanud? Ma andsin teile ju korralduse!"

"Nii see on, härra kindral!"

"Oodake üks minut. See asi sedasi ei lähe!"

Kindral tõuseb laua tagant üles ja väljub, jättes minu üksi oma kabinetis, kus ei ole muud mööblit kui üks vana lihtne laud ja paar vana tooli.

Minuti kümne järel tuleb kindral Põdder tagasi, näol heatahtlik, ainult temale omane muhelus, ja ütleb:

"Nüüd saate kohe püssid. Viiakse kohe jaama. Saate veopaberid ja Võhmast edasi küüditamine on juba teie mure. Jumalaga ja head edu!"

Paar tundi hiljem olid mul vastavad paberid taskus. Staabis ei jätnud ma siiski ütlema sellele härrale, kes soovitas püsside saamise mõte maha mätta, et mul siiski on püssid käes ja isegi vagunis.

Osa püssidest said valdade Kaitseliidu rühmad. Peaegu igas vallas olid rühmad ellu kutsutud ohvitseride juhtimisel. Oli ka valdu, kust ei ilmunud ei kutsutud ohvitserid ega esindajad isegi püsside järele. Valdades üldse on raskem Kaitseliitu organiseerida. Kui veel järgnes ohvitseride mobilisatsioon, siis valdades jäi asi kohati päris soiku.

Põltsamaal aga Kaitseleit tugevnes ja seda peamiselt kooliõpilaste arvel. Põltsamaale kui keskusse olid maalt poisid kooli tulnud. Need haarasid Kaitseleidu teenistusest suure õhinaga kinni.

Et oli välja kuulutatud ohvitseride sundmobilisatsioon ja nad pidid ilmuma oma endistesse polkudesse, siis otsustasin sõita polku end esitama.

Viljandi asemel asus polk nüüd Tartus. Esitades end polguülemaale polk. J. Undile, oli viimane väga huvitatud okupatsiooni saabumisest, eelnevaist sündmustist ja okupatsiooni ajast. Kui ta kuulis Ella Pöögelmanni läbisõidust, tähendas, et me oleksime pidanud ta vahistama ja vähemalt rentei rahad konfiskeerima.

Arvasin, et siis Viljandis, kus oli rohkem mehi koos, oleks võidud ju samuti teda vahistada, Põltsamaal oli seda raske teha, pealegi ei tundnud meist keegi Ellat ega käitunud ta ka sugugi nagu kommunist.

"Nojaa, see oli nagu jutujätkuks öeldud... Nähtavasti oli tal suur hirm ja siis käitus nagu õige inimene kunagi," trööstib polkovnik.

Kaitseleidu organiseerimise töö huvitas teda väga, samuti ka püsside hankimine, ja ta ütles:

"Meil on siin veel vähe mehi koos, ohvitserid aga enam kui vaja. Siin ei ole teil midagi teha. Sõitke Põltsamaale tagasi ja jätkake oma tööd. Kui vajadus tuleb, teatame teile, ja kui saate Kaitseleidu osakonna kellelegi üle anda, muidugi maakonna Kaitseleidu ülema nõusolekul, tulge polku. Seniks nägemiseni!"

Kui olin Põltsamaale tagasi jõudnud, algas ka punaste pealetung Narva all. Rinne vajus tagasi. Valitses meeste puudus rindel.

Kaitseleit kui selline siin keset maad ei omanud suurt tähtsust. Otsustasin Kaitseleidu teenistusest lahkuda ja polku minna. Polkovnik Kubbo oli Viljandist lahkunud. Kes oli tema asetäitja, seda ei teadnud Põltsamaal keegi.

Kaitseleidu osakonna al. kapten Vervoldile üle andnud, lahkusin Põltsamaalt, ilma et kutset polgust oleksin ära oodanud.

VABADUSSÕDA

Kaitsejõudude taastamine ja välisabi soetamine

Järjest ähvardavamaks muutuva olukorra tõttu jõuti otsusele, et Kaitseleit ei ole suuteline tagama riiklikku julgeolekut ega piiril puuarmeed kinni hoidma. Otsustati taastada sõjavägi-kaitseväge.

Valitsuse ja parteijuhtide otsusel ei asunud sõjaväge kokku kutsuma sundmobilisatsiooni teel, vaid vabatahtlike värbamise teel.

Sõjaväelaste ringkonnad toonitasid, et mehi ei tule kokku tarvilisel määral, vaid tuleb õigeaegselt välja kuulutada sundmobilisatsioon. Valitsus jäi aga oma otsuse juurde kindlaks, ainult ohvitseride ja sõjaväeametnike suhtes pandi kehtima sundmobilisatsioon. Nad olid kohustatud ilmuma oma endistesse väeosadesse ja osa ohvitseride reservi Tallinna. Kuid neid endisi väeosi polnudki veel.

Valitsus otsustas värvata 25 000 meest. Vabatahtlikke ilmus kokku napilt 1000 meest!

Esimene sõjaväe rahuaegne kava oli juba suvel Soomes maapaos olevate kindralite A. Larka ja A. Tõnissoni poolt koostatud. Kavas oli ette nähtud ühe jalaväe diviisi loomine, koosseisuga kuus jalaväe polku, üks suurtükiväe polk, üks ratsapolk ja inseneriväe pataljon.

Selle kava kinnitas ka Aj. Vabariigi Valitsus 21. novembril. Diviisi ülemaks määrati kindral A. Tõnisson. Polkude asukohtadeks olid ette nähtud: 1. polk – Tallinn, 2. polk – Tartu, 3. polk – Võru, 4. polk – Narva, 5. polk – Rakvere, 6. polk – Pärnu. Suurtükiväe polk, ratsapolk ja inseneripataljon – Tallinn. Samal ajal alustati ka Sõjavägede Staabi formeerimist, kuid elujõuliseks sai ta alles al. polk. J. Laidoneri kodumaale saabudes.

Novembri lõpul oli sõjaväes ainult veidi üle 2000 mehe, peale selle Kaitseleidu salgad.

Ohvitserid olid rohkem koos kui neid väeosades vajati. Tallinnas ohvitseride reservi määratud ohvitserid pidasid Tallinnas valveteenistust koos kaitseleitlastega.

Ühel seesugusel patrullkäigul leidis üks patrull Kopli jaamas mõned imelikud vagunid. Kahekordsed seinad ja liiv vahel ja kül-

gedel laskeavad. Kahel vagunil olid peale monteeritud 3-tollised suurtükid ja nad olid ka teraskilpidega soomustatud.

Kaptenid K. Parts ja A. Irv arvasid, et neid võiks kasutada soomusrongi koostamiseks. Kohe informeeriti Joh. Pitkat ja paluti tema kaasabi.

Soomusrongide ehitamise mõte sai teoks. Neist vaguneist sai südamik Soomusrong nr. 1, mis valmis 29. novembril 1918. Soomusrongide ehitamine jätkus palavikuliselt. Järgmine rong nr. 2 valmis 12. detsembril ja nr. 3 nädala võrra hiljem. Soomusrongide ehitamine oli peamiselt Pitka teene – teda kutsutigi soomusrongide isaks.

J. Pitka võttis soomusrongide üldjuhtimise vahepeal alanud Vabadussõjas enda kätte, olgugi et tal polnud vastavat väljaõpet.

Kui kaugesõidu kapten J. Pitka määrati ülemjuhataja poolt, milline instituut loodi 23. detsembril Vabariigi Valitsuse poolt, vabariigi merejõudude juhatajaks ning ülendati ühtlasi mereväe kapteniks tema suurte teenete eest, siis määrati soomusrongide üldjuhiks kapten K. Parts, Soomusrong nr. 1 ülemaks sai kapten A. Irv, Soomusrong nr. 2 ülemaks al. kapten J. Lepp ja Soomusrong nr. 3 ülemaks kapten O. Luiga.

Soomusrongide meeskonnad olid värvatud vabatahtlikkuse alusel, nii ohvitserid kui sõdurid. Alguses olid ohvitserid ülekaalus. Sellest oligi tingitud ka nende suur sõjaline edu. Soomusronge rajades ei võidud arvatagi, et neist kujunevad Vabadussõja lahingute selgroog ja edu pant.

Vahepeal oli valitsusele selgunud vabatahtlikkude värbamise aktsiooni täielik läbikukkumine ja kuulutati välja üldmobilisatsioon.

Rööbiti oma sõjavõudude korraldamisega käis ka välisabi hankimine. Eriliselt pälvidvad tähelepanu meie välisdelegatsioonid. Neil on samuti hindamatuid teeneid vabariigi rajamisel. Nagu sõjaväeta polnud võimalik luua vabariiki, nii poleks seda saanud teha ilma välisesindusteta. Mitte üksnes memorandumid esitamine Eesti iseseisvuse väljakuulutamise korral, vaid ka iseseisvuse võitluse abistamine on delegatsioonide teene varakult abistamispalvete esitamise ja abi saamise kaudu. Kes teab, kas oleks üldse vabariiki olnudki,

kui poleks Inglise laevastik Tallinna saabunud.

Esimesed välisdelegatsioonid otsustati Maanõukogu poolt jaanuaris 1918 saata Inglismaale, Prantsusmaale, Rootsi, Saksamaale ja Itaaliasse.

Inglise ja Prantsuse valitsused tunnustasid Eestit *de facto*, olgugi et esmalt ajutiselt, juba 1918. aasta mais, samuti ka Itaalia. Eesti tutvustamine välismaal oli meile oluline, ehkki maa oli alles okupeeritud Saksa sõjavägede poolt.

20. novembril 1918 otsustas Inglise valitsus meid abistada, saates sõjalaevastiku admiral E. A. Sinclairi juhtimisel Tallinna teele. Õnnetuseks aga jooksis üks laev miinile ja hukkus. Admiral pöördus Liibavisse tagasi.

Vene laevastik, ehkki korrast ära, oli reaalne jõud Soome lahes. Eestil polnud aga Vene laevastikule midagi vastu panna. Tõsi küll, sakslastelt võeti üle endine suurtükilaev "Bobr", ümberistituna "Lembit", kuid see vajab põhjalikku remonti. Peale selle saadi veel sakslastelt väike vahilaev "Laine", mis oli küll sõidukõlbulik, mitte aga vastane Vene laevastikule.

See oli suur lõök, et Inglise laevastik tagasi pöördus. Polkovnik J. Laidoner, kes äsja oli kodumaale saabunud, sõitis lootsilaevaga üle tormise mere Liibavi, et selgitada olukorda ja veenda inglasi Tallinna tulema. Ka Londoni esindaja prof. Ants Piip kordas palvet. Need üritused andsid tagajärgi. Inglise laevastik jõudis Tallinna reidile 12. dets. Inglise laevastik saadi kohe ka sõjamoona.

Inglise laevastiku Tallinna saabumise teade levis imekiirelt üle maa ja nii sõdurite kui kogu rahva meeleolu tõusis märgatavalt.

Vene laevastik aga muutus julgemaks ja tungis peaaegu Tallinna alla välja. 27. detsembril langesid inglaste kätte vangi kaks Vene miiniristlejat. Inglise kinkisid mõlemad laevad Eesti vabariigile. Nad nimetati ümber "Lennukiks" ja "Vambolaks".

Soome on meile alati abivalmis olnud, nii ka nüüd meie riigi sünni kriitilisel ajal. Seal leidis meie abipalve väga sooja vastukõla. Soome riik ei saanud mitmel põhjusel oma sõjaväge Eestisse saata, küll aga andis relvi, laskemoona, rahalist laenu ja lubas vabatahtlikke värvata. Vabatahtlike värbamise läbi viimiseks moodustati Eesti Abistamise

Peatoimkond. Soome vabatahtlikest oli ette nähtud formeerida kaks iseseisvat väeosa, üks major M. Ekströmi, teine ooberst H. Kalmi juhtimisel. Väeosad pidi komplekteerima kolme nädala jooksul.

Et punavägi oli peaaegu Tallinna alla jõudnud, siis major M. Ekström kutsus ajalehtede kaudu oma esimese kompanii kiiresti kokku ja see saabus Tallinna 30. detsembril 1918.

Rahvahulkades valitses ikka veel pessimistlik ja kahtlev meeleolu. Mitte üksnes rahvamass oma enamuses polnud pessimistlik, vaid ka osa rahva juhtkonda kuuluvatest inimestest oli sõja vastu kas pahempoolse maailmavaate või parteipoliitilistel kaalutlustel ja sel oli oma mõju rahvale... Soomlaste saabumine tõi lõplikult rahvale jälle usu tagasi.

Jaanuari alguses jõudis Eestisse kogu major Ekströmi pataljon, umbes 600 meest.

Ooberst Kalm andis oma väeosale nime "Põhja Poegade" rügement. Eestisse jõudis rügement jaanuari lõpul, umbes 2000 meest.

Taani abi oli tähtsuse poolest järgmine. Taanis leidis vabatahtlike külluses, kuid Taani vasakpoolne valitsus lubas Eestisse tulla ainult paarisajal mehel. Majanduslikel põhjustel viibis taanlaste saabumine, ehkki inglased andsid varustuse 1000 mehe jaoks. Alles aprillis jõudis Taani kompanii kapten R. G. Borgelini juhatusel Eestisse. Taanlased olid head sõdurid ja pälvid kiitust. Nad võtsid lahinguist osa kuni septembrini.

Ka Rootsi tuli üks kompanii vabatahtlike Eestisse. Erilist distsipliini ega lahingutublidust nad ei näidanud. Mai keskpaiku Rootsi kompanii likvideeriti. Osa siirdus kodumaale tagasi, osa astus meie väkke, osa isegi Põhjakorpusse.

Algab vabadussõda

Vabadussõja alguses polnud meil, nagu tähendatud, sõna tõsisest mõttes veel sõjaväge. Valitsuse poolt oli antud korraldus polkude formeerimiseks ja mobilisatsioon tõi mõnevõrra mehi kokku, kuid selle lühikese ajaga ei jõudnud mehed korralikuks üksuseks kokku sulada. Juhtkond ei jõudnud mehi ega

need omakorda juhtkonda tundma õppida. Puudusid relvad ja muu hädavajalik varustus.

Halvavalt mõjus omakorda meeleolule, mis niigi oli pessimistlik, et mõned juhtivad tegelased, kelle kohuseks oli mobilisatsiooni läbi viia, tegid selle teostamisel takistusi, kritiseerides valitsuse korraldusi ja ironiseerides, et milleks vajame üldse nii suurt sõjaväge – ega ometi mitte sõjaks Venemaa vastu! Küll meid tulevad kaitsema teised riigid, kes on meist huvitatud...

Vabariigi Valitsuse ja sõjaväe kõrgema juhtkonna õlul lasus raske koorem. Tuli luua riik ja sõjavägi mitte millestki. Maal asus veel okupatsiooni sõjavägi, kes seisis siiski riigi piiril kaitseks, kuid kelle lahkumine oli vaid päevade küsimus. Põhja-Eestis oli Saksa sõjavägi siiski vastutulelikum – neilt saadi vintpüsse, kuid mitte suurtükke. Lõuna-Eestis olid vahekorrad teravamad ja Pärnus-Viljandis saadi neilt relvi pooleldi jõuga.

Sellistes tingimustes ei võinudki Vabadussõja esimene järk teistsuguseks kujuneda, nagu ta kujunes.

Nõukogude Liit ei kaotanud lootusi Baltimaade taasvallutamiseks, ta ootas vaid soodsat juhus.

Eestist pagenud kommunistidest oli juba 1918. aasta märtsis moodustatud 1. eesti kommunistlik pataljon, mis rakendati võitluses idarindel. Veidi hiljem loodi Tartu-Jamburgi pataljon, mis võitles Vene põhjarindel. Augustis, kui arvati ette näha võivat Saksamaa allajäämist, asuti formeerima eesti kommunistlike kütipolkusid ja suurtükiväe divisjoni. Formeerimisel olid 1. Tallinna kommunistlik kütipolk, 2. Viljandi kommunistlik kütipolk ja Tartu-Jamburgi pataljon nimetati ümber 3. Tartu kommunistliku polguks.

Saksamaa kokkuvarisemine ei tulnud nii ruttu ja Vene kodusõja rinne vajab abivägesid, siis suunati septembris 1. Tallinna kommunistliku polgu pataljon veel idarindele.

Saksa kapituleerimise ja revolutsiooni järel tehti kiire korraldus eesti kommunistlike väeosade ümberpaigutamiseks Narva alla, kuid need ei jõudnud Vabadussõja alguseks kohale. Siin olid vaid 2. Viljandi kommunistliku polgu 2. pataljon ja 3. Tartu kommunistide polk.

Narvas oli meie 4. polgu formeerimine polkovnik A. Seimani juhatusel käimas. Polgu kooseis oli kasvanud 600 mehele, koos ohvitseridega. Kohaliku Kaitseliidu suurustõusis 150 mehele. Piiril seisid siin alles Saksa väed, kelledega läbisaamine oli hea ja kes lubasid tagada piiri puutumast seni kui oleme ise suutelised seda tegema.

Esimene punarünnak Narvale oli 22. novembril 1918, mis sakslaste poolt tagasi löödi.

Vastu oma lubadusele, tõmmati Saksa peajõud, oletatavasti Saksa kõrgema väejuhatuse käsul, Narvast tagasi Iisaku-Iluka-Kurtna joonele. Looduslik piirikaitse – Narva jõgi – jäi täitsa valveta.

Ehkki 4. polk polnud veel lahinguvõimeline – ta oli isegi supikateldeta, varustatud ainult vintpüssidega ja mõne kuulipildujaga –, hakkas ta kaitserinnet Saksa eelvägedelt järk-järgult üle võtma. Ka Narva Kaitseliit al. kapten H. Laretei juhtimisel rakendus kaitseja valveteenistusse.

Sakslaste evakueerimine lõi Narvas meeoleolu alla. Mobilisatsiooniga kokkukulnute seas oli palju ebakindlaid sõdureid, kellele ei saadud suuri lootusi panna. Ainult ohvitserkonnale võis julge olla.

1918. aasta 28. novembri varahommikul algas punaarmee rünnak Narvale ägeda suur-tükitule toetusel. Rünnak juhtiti kindlustatud kaitseliini vastu. Rünnakust võtsid osa peale 3. eesti kommunistliku polgu veel Vene 46. ja 47. polk ja Jamburgi eraldi salk. See rünnak tõrjuti Saksa ja Eesti meeskondade poolt hiilgavalt tagasi.

Kahjuks ei olnud sellega olukord veel sugugi lahenenud. 2. Viljandi kommunistliku kütipolgu pataljon oli ületanud valveta Narva jõe Pljussa jõe suudme lähedal, liikus läbi metsa tähelepanematult Joala alla välja ja ründas sealt Saksa patareid seljatagant. Kuid ka siin käis pealetungijate käsi väga halvasti. Sakslased pöörasid suurtükitorud ümber ja külvasid ründajad kartetšitulega üle. Küljelt võeti punaste ahelikud Eesti kuulipildujate tule alla. Seda oli eesti punastele kütidele palju. Ellujäänud pagesid tuldud teed tagasi, jättes lahingutandriks saja laiba ümber.

Narva rajoonis oli hädaoht likvideeritud, aga see kerkis teisel esile. Narva-Jõesuhu ilmus N.-Vene laevastik, sõites Inglise lipu

all, ja saatis dessandi maale. Eesti poolt olid siin vastas mõned kaitseliitlased. Siinsed sakslased ei avaldanud dessandile mingit vastupanu. Ka dessant ise ei tunginud rannast kuigi kaugele edasi.

Kui aga dessandi maabumine teatavaks sai Saksa väekoondise juhatusel, teadustas ta meile, et neil pole võimalik enam kauemaks Narva jääda ega ka dessanti tagasi tõrjuda ja et nad lasevad sillad Narva jõel peatselt õhku ning asuvad teele kodumaa poole.

Vabadussõda oli alanud. Ka meie vägedel ei jäänud teist teed kui kiiresti Narvast lahkuda, jättes linna punastele.

Esialselt tõmbuti tagasi Oru jaama joonele. Siin ilmnis kurb tõde: enamik sõdureid oli laiali jooksnud. Kohal oli ainult 350 mehe ümber, pooled neist ohvitserid.

Ka punaarmee jäi seisatama. Ka tema moraal polnud kuigi hea, eriti Vene polkudes. Eesti kommunistlikud väeosad oleksid heameelega edasi liikunud, kuid äpardunud kaotusrikkad lahingud pidurdasid ka neid. Pealegi oodati teiste eesti kommunistlike väeosade päralejõudmist.

29. novembril kuulutati Narvas Eesti Sotsialistlik Nõukogude Vabariik "Eesti Tööliskommuuna" nimetuse all välja. Seega taheti välismaailma ees anda sellele vallutussõjale kodusõja muljet. Üllatavalt pole seni midagi uut juurde tulnud Moskva vallutussõdadele. Selle retsepti järgi talitab ta tänaseni.

1. detsembril algas punaväe edasimarss Narvast Jõhvi kaudu Tallinna peale ja teise kolonniga Vasknarvast Mustvee ja Jõgeva kaudu Paide peale.

Vahepeal oli meie vägesid ka korraldatud ja tugevdatud. Rakveres formeerimisel olev 5. polk al. polk. N. Reeki juhatusel maadles samade puudustega, nagu kõik teised polgud – meeste vähesus, ebakindlus, relvade vähesus jne. Kui aga vähegi mõni rood komplekteeritud sai, siis see Narva poole suunati. Soomusrong nr. 1 jõudis 1. detsembril Oru jaama ning järgmisel päeval üritati meie poolt vastulööki. Soomusrong vallutas Vairava jaama, kuid rindejoones see muutusi ei toonud.

Alles 5. detsembril asus punaarmee rünnakule, toetatuna laevastiku suurtükitulega. Ülevõimu ees tuli taganeda ja peatuti Jõhvi-

Ontika joonel. 5. polgu roodused oli kohale jõudnud ja vaenlasele osutati alguses vastu-panu, kuid tuli jälle taganeda Purtse-Püssi joonele.

5. polgu meestega sündis taandumisel sama lugu, mis 4. polgu omadega – nad valguisid laiali. Seni kui paigal oldi, löödi vapralt lahingut, kui aga oli vaja taanduda, siis pooled mehed, või mõnikord enamgi, kadusid teadmata kuhu. See nähtus ilmnis igal pool. Polgud polnud veel polkudeks välja kujunenud. Nii taanduti ikka, nüüd Sonda-Rannaküla-Kunda joonele. Sealt jälle Rägaveresse. Siin taheti juba tõsisemalt vastu panna. Sellel Rakvere-esisel joonel olid juba järgmised jõud: rannast raudteeni – 4. polk, 5. polgu 1. pataljon, kokku umbes 420 meest 8 kuulipilduja ja 4 suurtükiga. Lõuna pool raudteed 5. polgu 2. pataljon komandodega, 1. polgu kolm roodu ja Pärnust kohale toodud 6. polgu paar roodu, kokku umbes 675 meest 13 kuulipilduja ja 5 suurtükiga. Siis veel Liganuse Kaitseliit 70-80 meest ning Veneveres-Reolas Eesti sakslaste ratsakuulipildujate komando – 110 meest kümne kuulipildujaga. Eesti sakslased asusid Vabariigi Valitsuse loal oma üksust formeerima 27. novembril Rakveres ja ta koosnes vabatahtlikest.

12. detsembril saabus rindele Soomusrong nr. 2. Esialgne koosseis oli väga väike – 30 meest, 10 kuulipildujat ja üks kolmetolline suurtükk. Soomusrong nr. 1 omas ka ühte suurtükki ja 21 kuulipildujat.

Vastas oli meie vägedel rannikul 1. Tallinna kommunistlik kütipolk, ca 500 meest 10 suurtüki ja 7 kuulipildujaga. Lõuna pool raudteed Kabala-Põlula juures asus 3. Tartu kommunistlik kütipolk, umbes 1300 meest 8 suurtüki ja 20 kuulipildujaga. Jaagupi rajoonis 46. Vene kütipolk ning raudtee suunas punamadruste dessantsalk 500-600 meest.

15. detsembril algas lahing Rakvere pärast. Soomusrong nr. 1 purustas Vaeküla metsa vahel punamadruste dessandi, kuid 5. polgu osad ei pidanud Rägavere all vastu ja tõmbusid paaniliselt tagasi. Isegi varuväed, kes polnud veel vaenlast näinud ega kuulnudki, sattusid paanikasse. See paanika maksis meile Rakvere ja sundis taanduma kogu rinde, olgugi et 4. polk ja eriti soomusrongid olid lahinguvälja peremehed.

Taandumine vähendas küll märgatavalt polkude koosseise, tõstis aga kvaliteeti. Kes järele jäi, oli juba kindel, aga väsimus võttis võimust. Paar nädalat taanduda, pool söömata, külmas ja magamata – see teeb iga tublimagi sõduri jõuetuks. Tuli ikka taanduda.

Raudtee piirkonnas karistasid küll soomusrongid vaenlast ja hoidsid teda tagasi, kuid jalaväe tagasi tõmbudes pidid ka nemad tagasi tõmbuma. Jõulu laupäeval langes Tapa.

Rinne kulges nüüd Jägala jõge mööda Aegviidu alla. Ka see kaitsejoon polnud viimane...

Ueeks aastaks olime siin saavutanud taandumise kõrgpunkti. Sõjaliin jooksis nüüd alates rannikult Salmistu küla alt üle Valkla, Sauepalu, Pikaveski Vetlasse. Muidugi polnud siin mingit pidevat rinnet, vaid lahingud hargnesid peamiselt külade juures. Nii taanduv kui pealetungiv vägi liikus suuremaid magistraalteesid mööda.

Seni on käsitletud lahinguid Narvast väljunud punaväe kolonniga, sest sel oli peamine tähtsus. Teine punaväe kolonn, mis 7. detsembril ületas Narva jõe Vasknarva juures, millesse kuulusid 47. Vene kütipolgu osad, 3. Soome punane polk ja rannakaitseüksused, koosseisuga umbes 1000 meest nelja suurtükiga, oli Virumaa suurte soode ja metsadega eraldatud mererannal edasirühkivast punaarmee kolonnist. Vasknarva juures polnud tal peale kohalike Kaitseliidu salkade kedagi vastas.

Kuigi punastel siin lahinguid ei tulnud pidada, liikusid nad väga aeglaselt edasi ja alles nädala pärast jõudsid Lohusoole välja. Sealt liikusid nad edasi omakorda kahte teed mööda, nimelt Avinurme kaudu Rakke-Paide suunas. Selle grupi suurus oli ca 700 meest. Teine grupp liikus Mustvee-Jõgeva-Põltsamaa peale. Neile kahele grupile polnud meil siin peale poolesaja kaitseliitlase ja Eesti sakslaste ratsakuulipildurite komando – 170 meest – rohkem jõudusid vastas.

Kiires korras lähetati Tartust 2. polgust kaks roodu umbes 260 mehega, Torma alla vastu, kuhu oli jõudmas punane soome pataljon 350-mehelises koosseisus. Roodud tõmbusid tagasi Laiuse-Jõgeva kaudu Aidu külla.

Avinurme kaudu tulev grupp kui ka Jaagupi rajoonist edasi rühkiv 46. Vene kütipolk

surusid kaitseliitlased ja Eesti sakslaste kuu-
lildurite komando tagasi.

Ülemjuhatajal tuli luua uusi üksusi. Ta
käskis hakata formeerima kaitsepataljone,
kuhu koondati eeskätt haritlasi, toonitades
sellega, et see sõda on kogu rahva võitlus ja
et keegi ei hoidu kõrvale ei oma seltskondliku
positsiooni, hariduse, vanaduse ega isegi ter-
vise pärast.

Järvamaal formeeris Paide kaitsepataljoni
leitnant K. Kanep. Pataljon näitas küllaldast
lahinguvõimet oma 300-mehelise koosseisu
juures, kuid lõpuks oli ka tema sunnitud
peaaegu Paide külje alla tagasi tõmbuma.

Järvamaale saabus jõulu aegu 1. ratsapolk,
koosseisuga umbes 300 mõõka. Ta võitles
algul eduga Tamsalu ja Järva-Jaani ümbrus-
ses, oli aga sunnitud taanduma Paide alla. Ka
ratsapolk tegi läbi meie vägede taandumise
korral tekkiva tõve – meeste laialivalgumise.
Oma taandumisega õieti ta sundis ka Paide
kaitsepataljoni taganema Paide alla tagasi.

Punaarmee Eestisse sissetungimine toi-
mus ka lõunast, Pihkva kaudu. Pihkva linn oli
okupeeritud Saksa vägede poolt. Enamlus-
vastased venelased olid sakslaste nõusolekul
ja kulul organiseerinud Vene valgete vägede
koondise, nn. Põhjakorpuse, mille suurust ar-
vati 1800 mehele. Enamik korpusest asus
Pihkvas, ülejäänud Ida-Lätimaal. Korpuse
ülemaks oli baltisakslane polkovnik G. Neff,
staabiülemaks oli ka baltisakslane. Üldse
korpuse juhtivas koosseisu oli palju balti-
sakslasi. Selline sakslaste domineeriv positi-
sioon ei meeldinud venelastele ja
intrigeerimine lokkas korpuses, mille tõttu ta
ei evinud suurt lahinguväärtust.

25. novembril ründas punavägi Pihkvat,
kuid see oli õigemini luurekäik, mitte tõsine
soov sakslasi Pihkvast välja ajada.

Selle järel lahkusid sakslased liinilt, jättes
rinde kaitseta, ning ka Pihkvast. Linnas tekkis
kommunistide mäss. Põhjakorpus polnud
suuteline korda looma ja lahkus samuti Pihk-
vast.

Korpuse juhatuses ei valitsenud üksmeelt
taandumissuuna suhtes. Korpuse ülem suun-
dus osa korpusega Riia poole, osa korpusest
taandus Eesti suunas. Vähemalt Eestisse
taanduv korpuse osa polnud enam mingi
väeosa, vaid demoraliseerunud sõdurite jõuk,
kes oli rahvale, kust ta läbi läks, nuhtluseks.

Erandiks oli rittmeister Bulak-Balahhovitši
salk. Viimane eraldus korpusest ja liikus kor-
raliku väeosana oma teed Eestisse.

Valitsuse kutsel tuli polkovnik G. Neff
Eestisse, et korraldada korpuse osasid. Sõl-
miti leping, mille põhjal Põhjakorpus astus
Eesti teenistusse, alludes ülemjuhatajale.

1. detsembril alustas punaarmee ka Pihk-
vast edasimarssimist. Peajõud – punane 2. läti
kütibrigaad (1., 4. ja 6. polk, kaks soomusron-
gi, patareid jne.) – olid ette nähtud Lätimaa
vallutamiseks. Nende tee läks Petseri, Vast-
seliina, Valga ja Volmari kaudu Riia peale.

Eesti vallutamiseks oli siin algul vaid
Vene 49. kütipolk, mis liikus laialipillatuna
mitmes suunas. Petserist läks osa Moisekatsi
peale, Võrust Tartu peale. Ta suurust hinna-
takse 1600 mehele, peale selle veel veidi
ratsaväge ja suurtükiväge.

Lõuna-Eesti vallutamine punaväe poolt
sündis ilma lahinguta, ainult Vastseliina juu-
res oli väike kokkupõrge Saksa vägedega.
Edaspidi liikus punavägi kokkuleppel saks-
lastega. Esimene ootas seni kuni teine jõudis
eest evakueerida. Sellise kokkuleppe alusel
sai punaarmee 8. detsembril Võru ja 18. det-
sembril Valga enda kätte.

Võrus alustas al. polk. E. Kubbo 3. polgu
formeerimist. Polgu koosseis oli vaid napilt
100 meest. Sellise koosseisuga polnud mõel-
davgi vastu panna ja ta lahkus Võrust, minnes
Puka ja Nõo kaudu ümber Võrtsjärve Viljan-
disse.

Tartu suunas edasituleval punaarmeel pol-
nud siin algul peale Kaitseliidu salkade keõa-
gi vastas. Alles kuu keskel lähetati Tartust
paar roodu Põlva rajooni. Taandus küll Tartu
suunas ka Balahhovitši väekoondis, mis isee-
nesest oli tugev üksus – üle 600 mehe mõne
suurtüki ja hulga kuulipildujatega.

Kui arvestada kokku kõik Tartu lahingu-
lõigu sõjalised jõud, siis siin olime vastasest
suures ülekaalus. Kuid puudus enesekindlus,
taandumine Virumaal kõigutas tugevasti
juhtkonna moraali ega sõandatud kuski vaen-
lasele julgelt vastu astuda, mille tõttu tuli ka
Tartu maha jätta.

Punaarmee jäi Valka jõudes sinna esialg-
selt peatuma. Õieti polnud ta suuteline edasi
liikuma. Ta peajõud – punased läti kütid –
läksid edasi Riia suunas ja Valka jäi ainult
paar roodu Vene 49. polgust. Kulus hulk

aega, kuni jõuti uusi jõude juurde tuua ja edasimarssi Viljandi ja Mõisaküla suunas jätkata.

Mõisaküla kaitset korraldas Pärnus formeeritud 6. polk. Mõisaküla langes küll 27. detsembril Vene 9. polgu kätte, aga Volveti all pandi ta edasitungimine lõplikult seisma. Selle polgu üks osa jõudis välja tungida Viljandi suunas Hallisteni.

Valgast Viljandi peale hakkas 49. polk alles peale jõulupühi marssima. Ta jõudis kuni Kärsna ja Karksini.

See punaarmee aeglus kulus meile ära, andes aega meie jõudude korraldamiseks Lõuna-Viljandimaal.

Ülemjuhataja oli loonud 2. diviisi ja selle ülemaks määranud energilise al. polkovnik Viktor Puskari, kes seadis korra nii tagalas

kui väeosades jalule. Viljandis alustati Tartu ja Viljandi kaitsepataljonide formeerimist. Samuti oli seal formeerimisel Skautide väesalk. Skautide väesalga loomise idee kuulub Ameerika eestlasele H. Reissarele. Tegelikuks formeerijaks oli al. kapten F. Pinka. Skaudid koosnesid esialgu kooliõpilastest, kes olid küll ilma sõjalise väljaõppeta, aga tulihingelised võitlejad.

3. polk, mis vahepeal oli Viljandisse jõudnud ja arvuliselt kasvanud, pani koos skautidega punaste edasitungi Viljandi peale lõplikult seisma.

See on linnulennuline ülevaade Vabadussõja algnädaist. Olime uue aasta künnisel jõudnud oma nõrkuse madalpunktini, osalt juba ta ületanudki.

PÄRT LIAS Eesti müüt

Ettekanne Eesti-Soome kirjandusseminaril "Kirjandus.Ajalugu.Võim" Tallinnas Keele ja Kirjanduse Instituudis 18. mail.

Mis on Eesti müüt? On ta üldse olemas? Millest ta koosneb? Kui vana ta on ja mida kujutab ta endast praegu? Arvan, et raske oleks neile küsimustele selget ja ammendavat vastust anda. Võib ehk küll meenutada, et Eesti müüdi lätted on estofiilide taotlusis koguda kokku ja talletada tulevastele põlvetele hääbuma määratud rahva keele, sõnaloomingu, kombestiku ja muusuguse vaimuvara riismed. Rosenplänteri "Beitrages" ilmus rootsi keelest saksa keelde tõlgituna Gananderi "Soome mütoloogia", tõlkijaks nooruke Kristian Jaak Peterson, kes luuletajana küsis eluõigust selle maa keelele. Fachlmanni eestvõttel sündis sel pinnal pseudomütoloogia – eesti jumalad sarnastati soome omadega. Sattunud juba kultuuriloo pinnale, võib loetelu julgesti jätkata: Viru vanne, "Kalevipoeg" ja "Tasuja", rahvuslik ärkamine oma laulupidude, seltsitegevuse, palvekirjadega keisrile ja maalt väljarändamisega; iseseisvuse ja oma riikluse aade ning heitlused nende ümber ja nimel ning palju muud (Juhan Liivi messianistlik nägemus, maltsvettlaste – ja mitte ainult nende – valge laeva ootamine) kehas-tavad ehk läbi aegade ühe ja sama müüdi variante.

Ometi on tulutu ja suurenisti ka eksitav taandada müüt kultuurilooks, ehk küll siin tulevad nähtavale müüdi fragmendid.

Õnneks on igasugune müüt tsükliline ja ehk vabandab see teadmine ka süsteemsest lähenemisest loobumist. Seda vähemalt juhul, kui piirduda vaid müüditeadvusega. Teadupärast on müüt ülivõimas, sest teda usutakse. Või teisisõnu: müüt on ülivõimas, kuni teda usutakse. Ehk pole siin kohatu meelde tuletada sotsialismimüüti? Igatahes esitas ta end tõe pähe, oli vääramatu niikaua, kuni etatistlik reaalsus ta tühjaks kurnas, nii

et võrdsuse ideest sai täielik vastand – tühju-setunne, eimiski.

Nüüd võib öelda, et sedamööda, kuidas murenes sotsialismimüüt (võrdsus kui unistus, mida usuti ja mis, miks mitte, väärrib ju uskumist), hakkas kosuma vabaduse ehk Eesti müüt kui Kesk-Euroopa müüdi üks kild (kaleidoskoobis). Eesti müüdi kõnealune variant võrsus poliitikas ja kogus jõudu poliitikutete manipuleerimises massiteadvusega (olgu selleks Hirvepark, olgu Lauluväljaku "laulev revolutsioon"). Kirjanduses, kus juba sulaaegadest on tooni andnud Nietzsche "igavese tagasituleku" vaimus uusmütologismi poetika, ei avaldunud rahvuslik müüt nii vahetult, kuigi võib ju leida mitmeid koldeid (eeskäit paguluses, kuid ka Eestis taaselustunud ajaloolises ja kultuuriloolises proosas, luuletajaist H. Runnelil, ka V.Luigel, nt "Rängast rõõmust" ja "Seitsmes rahukevad". Jne.)

Kohates Eesti müüdi fragmente ja variante alalõpmata riigimeeste ja poliitikutete huultel, võib tahes-tahtmata aduda teadvuse tugevat mütologiseeritust, mida loomulikult tohutult võimendavad massiteabevahendid. Värskeim näide siinkohal president L.Meri teleesinemisest 14. mai õhtul Eesti vastuvõtmise puhul Euroopa Nõukogu liikmeks. "Suurema õigusega kui kunagi varem võime koos Euroopaga öelda: Eestimaa on meie kätes. Jõudu tööle! Tugevat eesti jonnit!" Nüüd võib nõutuks jääda ja küsida: aga mis on siin tegemist müüdiga, kui nenditakse ju ometi käegakatsutavat tõsiasja? Ning tõepoolest, naiivne kui koguni mitte pahatahtlik oleks toimunud müüdiks pidada. Ometi on toimumu suurel määral müüditeadvuse vil. Mingem ajas veidi tagasi. Eesti NSV Kirjanike Liidu VIII kongressil 1981. aastal alustas kirjanik L.Meri oma sõnavõttu tõdemusega: "Inimese kõige inimlikum küsimus kõlab järgmiselt: "kust ma tulen, kuhu ma lähen?""

Jätame esialgu kõrvale kirjaniku esitatud küsimuse põhjaliku käsitluse ja püüame leida ise võimalikke käsitlusi. Muidugi, mis võiks olla veel ilmselgem kui vastus: ma tulen eilsest (minevikust) ja lähen homsesse (tulevik-

ku). Ning küsitavusi ei teki, kuni ei hakka kiusama küsimus: mis on minevik, olevik, tulevik? Siingi paistab vastus ilmselge: minevik on see, mis oli, olevik see, mis on, tulevik see – mis tuleb. Asi läheb keerulisemaks, kui püüame aega mõtteliselt liigendada. Kuni me seda ei tee, oleme kindlad, et elame olevikus (täna), mäletame minevikku (eile) ja loodame tulevikult (unistame või prognoosime homset). Ometi teab Pascal ütelda:

"Me ei ela kunagi olevikust. Me ootame tulevikku ja kiirustame teda tagant, justkui kardaksime tema hiljaksjäämist; me meenutame läinut ja püüame teda kinni hoida, justkui kaoks ta liiga kiiresti. Me hulgume arutult läinud ja tulevastes aegades, mõtlemata sellele, mis meile on antud. Vaadaku ükskõik kes oma mõtteid: selgub, et need on aiva ametis eilse ja homsega. Täna üle me peaaegu ei mõtle, või kui, siis ainult selleks, et valmistuda homseks." Lisaks Juhan Liivi mõtletera: "Kes minevikku ei mäleta, elab tulevikuta."

Üks kahest: kas tajume olevikku mineviku perspektiivis või vastupidi: minevikku oleviku perspektiivis. Mõlemal juhul vaatame tulevikku. Vahe on selles, et esimesel juhul on olevik tulevik mineviku seisukohalt ja minevik tuleviku seisukohalt, teisel juhul aga käsitleme tulevikku analoogiliselt minevikule. Esimesel juhul on teadvus ajalooline, teisel juhul – müüditadvus. Esimesel juhul on aeg sündmuste kausaalne jada, teisel juhul tsükililine kordumine. Kui ajalooline teadvus ja täppisteadused eeldavad evolutsiooniprotsessi, siis müüditadvus ja uskumused eeldavad prognostikat. Müüditadvusele on ka tulevik eksistentsiaalne, s.o. tekst, mis on kusaagil olemas, mida me ainult ei ole veel lugenud (kogenud).

Enne kui lõpuks lühidalt tagasi tulla Eesti müüdi juurde, tahaksin esitada hüpoteesi: kui

niinimetatud verised revolutsioonid (näiteks Suur Prantsuse revolutsioon) tuginesid ajaloolise teadvuse kausaalsuse printsiibile, siis Kesk-Euroopa sametrevolutsioonid (nende hulgas ka Eesti laulev revolutsioon) rajanesid müüditadvuse ettenägelikkusele ehk prognostikale (veriste revolutsioonide vaatekohast on tegemist restauratsiooni või koguni restitutsiooniga – vana korra taastamise või ennistamisega)

Lõpuks lõik müüditadvuse avaldumisest 1981. aastal kirjanik L. Meri kongressikõnes. "...kultuuri juured on minevikus ja tema kuldse viljad tulevikus. Alati. Me pole mitte aine, mis on jääv, vaid kujund, mis ennast säilitab. Side minevikuga, millest sünnib tulevik – olgu müüt, lugu, pärimus, romaan või luuletus – , on erinevatel viisidel alati vastanud tollesamale küsimusele: kust kuhu? Alles sideme katkemine toob kaasa surma: mitte tingimata inimese bioloogilise surma, küll aga ühe või teise kultuuri surma, rahvusliku kultuuri ja rahvuse surma. Inimene elab kultuuris, ja kultuur on rahvuslik. Kosmopoliitilist kultuuri pole olemas, ma ei oska selle terminiga midagi peale hakata ja tõenäoliselt see polegi termin, vaid kujund, hinnang teatavale eluviisile, mis on irdunud oma maast ja oma rahvast. Nii või teisiti elab inimene ikka ainult ühes kindlas rahvuslikus kultuuris, ja kui kultuur mingisugustel põhjustel kaotab oma juured, ei tähenda see inimese bioloogilist surma, vaid teise rahvusliku kultuuri omaksvõtmist ja inimese ümbersündi. Ajaloo äkilistel käänakutel võib müüdi ehk sideme tähtsus järsult tõusta ja niiviisi säilitada kultuuri järjekestvust."

Kas pole see kõnealuse Eesti müüdi kvintessents? Muidugi leidub talle alternatiive, kuid see on juba uus jutt.

ELAV AJALUGU

VIKTOR GRÜNBERG
Lebavere lahing

Aastaid tagasi sain Pavel Bubliku mälestusteraamatu¹ vahendusel teada oma sõbra saatusesest. Selles raamatus esineb Samsonov, kelle kohta on öeldud: "Samsonov saabus meie pataljoni alles siis, kui Eesti territoorium oli mandri poolt blokeeritud. Ta suunati meile Tallinna sõjakomissariaadist. Teadsime, et ta vanemad on vene emigrandid, kes Kodusõja aastail olid revolutsioonilises Petrogradist Eestisse ümber asunud. Enne sõda oli ta töötanud Tallinna filmistuudios, oskas eesti ja saksa keelt. Keeleoskuse tõttu oli ta meile tõeliseks aardeks."

Sellest piisas, et temas ära tunda oma noorpõlvesõpra Vsevolod Samsonjevskit, kellele olen paljuski tänuvälglane.

Astusin raamatu autoriga kontakti ning saadud vastus hajutas viimasedki kahtlused. Sama raamatu venekeelses väljaandes esineb Samsonov Vsevolod Samsonjevski nime all. Ja tuli mõte välja selgitada, kus nimelt langes V. Samsonjevski, kus toimus raamatus kirjeldatud lahing, ja ka muid üksikasju Balti laevastiku 31. kohaliku üksikpataljoni² teekonnast rindejoone poole pärast Tallinna vallutamist sakslaste poolt.

Raamatus esitatud andmete ebamäärasuse ja kohanimede peaaegu täieliku puudumise tõttu tuli sellest mõttest aga peagi loobuda.

Meenutusi lugedes tekitasid mõnedki kirjeldatud episoodid mulje, et nad kuuluvad pigem ilukirjanduse kui memuaaride valdkonda. Näiteks on mainitud Keila-Tallinna maantee ületamist, samas aga pole autor üldse märganud Pärnu maantee ületamist. Või ajas ta midagi segi?

Autor kirjutab: "...kõlas äkki lask ning tumedaks tõmbunud taeva alla tõusis punane rakett. ...Kes tulistas; ... Meil polnud punaseid rakette, raketipüstolid olid ainult roodukomandöridel... Lahkusime kiirmarsil, muutes

järsult suunda. Meie äsjasele laagrikohale avati peagi äge tuli...

...Siis tabaski noorempoliitjuht Martšenko fašistide luuraja, kes oli raketiga signaali andnud. Ta ei jõudnud end varjata ega kättemaksu karistava käe eest põgeneda. Fašistide luuraja oli punaarmeeelase vormis ning esitas 98. laskurpolgu reamehe dokumendid. Kui aga selle polgu laekur talle mõned küsimused esitas, oli asi selge...

Edaspidi oli meil mitu korda tegemist vaenlase luurajatega, kes lasu või lõhkeva granaadiga varjatult signaale püüdsid anda. Kõiki neid tabas tolle esimese saatus. Reeturite tõttu kaotasime mitu seltsimeest, sageli ei saanud kogu pataljon puhata, mis mehi äärmiselt kurnas. Tävaliselt andsid nad signaale siis, kui me pärast pikki rännakuid mööda metsa ja sood kavatsesime puhkama asuda...³

Tekib küsimus, miks pidid need luurajad end öise raketilaskmisega reetma, kas ei oleks olnud loogilisem minna sakslaste juurde ja teatada neile, kus pataljon peatus. See oleks võimaldanud vastav maa-ala hommiuks ümber piirata ja pataljon likvideerida. Raketilaskmise ja granaadiplahvatuste ainsaks tulemuseks oli ju ainult und häiriv huupi tulistamine ja mõne mehe kaotus. Mis eesmärki küll taotles selline luuretegevus? Pealegi räägib autor esitatud tsitaadi lõpus hoopiski reeturitest ja mitte luurajatest. Kuid ka nende tegevuses puudub loogika.

Kõige põhjalikumalt on autor kirjeldanud lahingut, mis toimus Rakverest 30-40 km lõuna või kagu pool ja kus tema arvates hävis kogu pataljon.

Lähtusin oletusest, et sellise suure üksuse täielik purustamine, pealegi vaenlase sügavas tagalas, pidi jätma ka mingisuguse jälje tolleaegsetes ajalehtedes, aruannetes või muudes allikates.

Lehitsesin "Virumaa Teataja" aastakäike, kuid midagi asjakohast silma ei hakanud.

1 P. B u b l i k, Tallinnast Seligeri. Tln, 1969.

2 Selle väeosa õige nimetus peaks olema Balti Laevastiku 31. üksik vahipataljon.

3 Samas, lk 61 - 62.

Alustasin lehelappamist otsast peale, seekord uurisin surmakuulutusi ja siis hakkas nagu midagi selguma. Nimelt leidsin mõned kuulutused, mis viitasid, et septembrikuu esimesel poolel olid mõned Omakaitse liikmed võitluses langenud.

"Virumaa Teataja" 1942. a 5. septembri numbris: "Isamaa eest langenud kauaaegset muusikakoori juhti Edgar Aru't mälestab tema 1. surma-aastapäeval 6. septembril Rehu muusikakoor."

"Bolševike vastu võideldes 6. septembril 1941 Määri metsas langenud armast õemeest Albert Luts' u mälestavad Mare ja Ants."

Sama ajalehe 1942. a 12. septembri numbris: 10. septembril 1941. a punaste bandiitide ohvriks langenud armast poega ja venda Paul Männi' t leinavad tema 1. surma-aastapäeval. Isa, ema, vennad, õed."

Seda oli küll äärmiselt vähe, kuid mingi pidepunkti siiski andis. Ajaleht tuli kõrvale panna. Järg jõudis Eesti Riigiarhiivis (tol ajal ORKA) säilitatavate materjalide kätte.

Kuna P. Bublik väitis, et lahing toimus 30-40 km Rakverest lõuna pool, võisid andmed selle kohta olla kas Järvamaa või Virumaa Omakaitse ettekannetes või aruannetes. Alustasin Järvamaa Omakaitse tegevuse aruandega. Toimik oli kõhn ja OK tegevuse ülevaade äärmiselt napsõnaline. Kuid ka siin leidus mitu huvipakkuvat lõiku.

"Septembri algul 1941. a, pärast Tallinna langemist saksa vägede kätte, suurenes metsades ümberhulkuvate venelaste arv mitmekordseks. Nende salgad olid kuni 200-mehelised, enamasti politrukkide juhitud, kes sõdurile keelasid vangimise. Vene sõdurid pidasid partisanisõda, olles pea kõik varustatud püsside, automaatpüsside, käsigranaatide ja isegi kuulipildujatega. Venelased rõõvisid elanikelt toiduaineid, tsiviilrõivaid jne., kusjuures esines tihti kokkupõrkeid omakaitselastega. Esines juhtumeid, et talu venelaste poolt süüdati ja elanikud mõrvati. 4. septembril 1941. a teatati kogu Järvamaa põhjapoolsetelt metsaaladelt vene sõdurisalkadest, salkade tugevus kõikus 30-

50 meheni, Järva-Jaani ümbruses isegi kuni 200 meheni."¹

"Mõnedest vene sõdurite salkadest teatati ka Paide linna ümbruse metsa- ja sooladelt. Kuna soo ulatub põhjast tihedalt linnani, oli olukord linna-ähvardav, eriti aga seepärast, et linna lähedal rabas asus linna elektrijõujaam.

...

5. kuni 8. septembrini võeti põhjapool Paidet 11 venelast vangi ja umbes 20 venelast hävitati vastastikusel tulistamisel...

Eriti raskes olukorras oli Järva-Madise omakaitse, kuna põhjast läbi metsade vene sõdurid rühmiti (rühmas kuni 100 meest) Tartu suunas liikusid. Sama tuleb ütelda ka Järva-Jaani ja Koeru kohta. Järva-Jaani kui alev ja raudteejaam olid eriti ohustatud, kuna siin asusid saksa sõjaväe bensiniivarud.

7. septembril saadeti Paidest ühest julgestuspataljonist (julgest. pat. 183), milline oli moodustatud Järva vabatahtlikest ja veel siin asus, Järva-Jaani ja Järva-Madisesse, kogusummas 15 meest, kes mõned päevad puhastustööd toimetasid."²

Järg jõudis Virumaa Omakaitse toimikute kätte. Minu ees oli soliidne Virumaa metsavendade ja omakaitselaste tegevuse kroonika. Maakaart ütles, et otsitav lahing võis aset leida Virumaa läänepoolsete valdade piirides.

Lappasin toimikuid, kus oli juttu OK üksuste haarangutest, tulevahetusest ja minilahiingutest punaväelastega.

Vohnja valla Omakaitse osales 1941. a lõpuni 31 lahingus ja tulevahetuses, korraldas 65 haarangut ja 19 läbiotsimist. Seejuures langes vangi 218 punaväelast ning kohapeal hukati 14, Kohalikke bolševikke arreteeriti 21 isikut.³ Tolleaegset olukorda iseloomustas Virumaa Avanduse valla OK järgmiselt: "Ohtlikuks ja pinevamaks läks uuesti olukord peale Tallinna vabastamist, mille järele ka siinsetesse metsadesse sigines suuri läbivalguvaid punajõuke. Kui senini metsade traalimisel punajouklased enamasti ikka olid vastuhakuta alistunud ja relvad käest annud, siis Tallinna alt taandunud punajouklastega

1 Eesti Riigiarhiiv (edaspidi ERA), f R-358, n1, s-ü 2,1 3p.

2 ERA, f R358, n1, s-ü 2,1 4.

3 ERA, f R-358, n1, s-ü 28,1 30.

tekkis peaaegu alati tulevahetus. Nende hulgas oli rohkesti politrukke ja ohvitseri. Enamik neist salkadest olid mereväelased."¹

Toimikute lappamise eesmärgiks oli leida minilahingu kirjeldus, mis ligilähedaselt vastaks P. Bubliku raamatus kirjeldatule. Allpool lühikokkuvõtte viimasest.

Oli teekonna kolmeteistkümnnes päev. Rinde poole rühkiv pataljon liikus mööda metsasihti. Otsiti sobivat paika päevaseks puhkuseks. See pidi olema võsarikas mets, kus leiduks ka mustikaid. Komandör andis korralduse liikuda metsasihti mööda, kuni leitakse paras võserik, ja siis peatuda.

Pataljonikomandör, kelleks Bekkeri sadamas valiti noorempoliitjuht N. Martšenko, kuna pataljoni senine komandör oli kuhugi "kadunud", liikus koos partorgiga kolonni peas, pataljonikomissar ja mälestuste autor kolonni lõpus. Ta kirjutab: "...Endiselt rühkis meiega kaasa reibas ja elurõõmus noorempoliitjuht Martšenko... Vaenlase tagalas hakkasime juba algusest peale pidama meie lahingutegevuse päevikut, mis oli Martšenko hoiu all.

Jõudsimegi suurele tiheda metsaga ümbritsetud langendikule. Kohati kattis seda madal võsa, metsaserval aga seisid puuriidad.

Lage aas oli vaikne ja kaunis. Oli näha üksik heintega täidetud küün. Meil polnud aimugi, et küünis heintel paikneb kuulipilduja ja hitlerlastega. Puuriitade taga varjasid end vaenlase automaaturid...

Kui kõik kolonnid (peaaegu 300 meest) olid juba aasale jõudnud, raksatas äkki nagu ootamatu äike küünist pikk kuulipildujavallang. Marulise klähvimisega kajas igast küljest automaaditärin.

Prantsatasid maha need, kes pihta said, pikali heitsid ka elavad. Meie kohal vingus kuulirahe. Kas tõesti lõpp? Hetke pärast kuulsime oma kergekuulipildujate tugevat häält, trofeeautomaatidest ja püssidest avasid vastutule need, kes olid alles elus. Kõik ei olnud veel tapetud! Neid oli ju palju, isegi säärases löksus oli nähtavasti võimatu kõiki hetkega tappa.

Minu lähedal lamas surnud Martšenko. Hakkasin tema poole roomama, et võtta talt

ära parteipilet, lahingutegevuse päevik ja püstol... kui kuulsin komissari hüüet: "Bublik, olen haavatud, tule tee side!" Tõusin ja jooksin komissari juurde... Rohkem sidet mul enam ei olnud. Ümberringi aga käis ebavõrdne lahing, mis jäi enamikule meist viimaseks.

Esmakordselt sain mahti ringi vaadata. Pilt oli õudne. Kõikjal lebasid tapetud, väanlesid kohutavais piinades haavatud. Nende hulgas lamas vanemleitnant Korabljov...

Käis vastastikune äge tulistamine. Ka hitlerlasi ja kaitseliitlasi oli vähemaks jäänud. Mõned otsisid kiireid hüppeid sooritades varju. Endiselt hoidsid nad meid tulerõngas... Otsustasin, et vastase tulerõngast tuleb välja murda või langeda.

Enne rünnakule minekut hüüdsin valjusti, et kõik kuuleksid: "Seltsimehed! Komissar on haavatud, tasume tema eest kätte! Edasi! Minu järel! Hurraa!" Kõik, kes suutsid, ründasid käigult tulistades vaenlast... Rünnak tekitas vaenlase hulgas segadust.

Ja nii läkski meil korda läbi tulerõnga pääseda. Laskmine kostis juba selja tagant, meie aga jooksime kogu jõudu pingutades veel sügavamale metsa.

Arvatavasti tabas vaenlase kuul selles kohutavas lahingus ka N. Jakovlevi. Mõned sõdurid rääkisid, et nad olevat kuulnud, kuidas meie pataljonikomandör legendiku teises otsas võitlejaid rünnakule viis. Võibolla oligi see nii..."²

Selline oli siis ühe poole nägemus lahingust.

Arvan, et õnnestus leida ka vastaspoole kirjeldus samast sündmusest. Tutvume Vao valla Omakaitse tegevuse ülevaate mõne leheküljega.

"Sõjalisse tegevusse Omakaitse Vao kompanii otseselt ei rakendunud. Tulevad siin arvesse vaid tagala haarangud. Keskusest korraldatud suuremaid haaranguid enam kui ühe rühma osavõtul – 18, peale selle kohalikude rühmade haarangud. Neist suuremad lisas kirjeldatud. Relvastatud kokkupõrkeid 8. Vangi võetud 140 punaväelast, surma saanud 15 ja haavata 12. Surmasaanuist 4 poliitriigid ja 3 ohvitserid. Kohalikke kommuniste

1 ERA, f R-358, n1, s-ü 28, 1 49.

2 P. B u b l i k, Tallinnast Seligeri, lk 71 – 75.

arreteeriti 31, kohapeal hukatud 3. Läbiotsimisi toimetatud 12 korral. Omakaitse liikmeist surma saanud 1 ja haavata 1."

Suurem keskusest korraldatud haarang oli ka Lebavere metsas ja selle haarangu lõpp oli päris korralik väikelahing, mis lõppes Omakaitse võiduga.

Lebavere lahing

8. septembril 1941 toodi Vao valla OK staapi Väike-Maarjasse teade, et Lebavere metsa on jäänud peatuma umbes 200-meheline venelaste jõuk, kes taganes Tallinna alt sihiga jõuda Narva. Vao Omakaitse juhul ltn. Tarmo Undlal ei olnud Väike-Maarjast kohe mehi rohkem kaasa võtta kui 2 (endaga kokku 3) ja et oli vaja kiiret tegutsemist, siis asuti teele. Kaasa võttis ltn. Undla automaatpüssi ja üks meestest kergekuulipilduja.

Eipri külas kohtasid nad paari Omakaitse meest, kellelt saadi andmeid, et venelased on käinud sees K. Rohult'i talus, kuhu jätnud maha ühe naisarsti. Rohulti talus kuulas ltn. T. Undla venelasest naisarsti üle, saades andmeid, et venelaste arv on ligi paarsada, hulgas palju politrukke ja komandöre, laske- moona ja relvi külluses, liikumissuunaks "taasvallutatud" Narva, kuhu venelased loodavad jõuda paari päevaga, et seal tungida läbi rinde omade poolele. (Muide, seda Narva tagasivallutamist mingi propaganda ajal uskusid paljud Tallinna alt põgenevad venelased.)

Saanud need väga olulised teated, otsustas ltn. T. Undla minna venelasi jälitama, kogudes teelt mehi lisaks, olgugi et vangilangenud naisarsti arvates väikse salgaga jälitamine on ohulik.

Eipri külast kogunes mehi lisaks, nii et välja liiguti sealt 16-mehelises koosseisus. Venelaste liikumisteed tähistas mullane rada, mille olid sõtkunud nende saapad metsa alla.

Lebavere metsniku juurde jõudes leiti sealt eest veel rühmitus Avispea ja Eipri omakaitse lasi. Kokku oli jõud siis 36 meest (ettekandes olevate arvude järgi 38 meest), kellel oli üks kuulipilduja, poolautomaatpüsse ja tavalised vintpüssid (täpset relvade loetelu ei ole). Metsnik K. Kasesalu andis venelaste

asukoha kvartal 94 peal (esialgne teade oli, et kvartal 108 peal).

Vastavalt olukorrale tegi T. Undla rünnakukava, jaotas mehed ning andis neile ülesanded. Umbes 10-12 meest saadeti sihi servale venelaste asukohast ida poole, arvestusega, et neid sealt vastu võtta, kui rünnaku puhul venelased taanduvad. Vastusaadatud grupile anti kaasa kuulipilduja ja automaatrelvi, et vastuvõtu löögijõud oleks mõjusam. Meeste liikumistee oli läbi metsa, et venelased enneaegselt midagi ei märkaks. Ülejäänud mehed, arvult umbes 25, jagas ltn. T. Undla 3 jakku, kellega pidi liikuma paremalt ümber metsnikumajast lõunas asuva lagendiku kvartal 94 peale. Venelasi metsast välja ajama. Rünnaku alguseks määras ltn. T. Undla kellaaja 12.45.

Lahingu käik oli järgmine:

Ette saadatud mehed jõudsid oma määratud kohale, võtsid asukohad sisse ja jäid ootama (kvart. 95 peal).

Ltn. T. Undla liikus oma juures olevate meestega kvartal 94 lääneserva mööda kuni väikese seljakuni, kus peatus ja võttis mehed rünnakuks jagudekaupa ahelikku: 1. jagu sihi ääres, 2. ja 3. järjekorras paremale. 1. jao ülemaks oli metsnik K. Kasesalu.

Kui rinne oli korraldatud ning rünnaku alguseks veel aega kaks minutit, käis korraga eespool püssipauk. Ltn. T. Undla arvas, et venelased ründavad ettesaadatud mehi ja andis sellepärast kohe pealetungi käsu. Lahing algas rünnakuaheliku edasiliiikudes.

Vahepeal olid äga venelased kuidagi aimanud, et neid ootab rünnak OK meeste poolt ja väheste jõududega. Sellepärast nähtavasti täiesti rivikorras läksid üle sihi, mille ääres asusid ettesaadatud mehed, umbes 50 m kaugusel viimastest. Mehed avasid kolonile tule, mis algul sellele polevat reageerinudki, kuid siis tõmmanud korraks pealetungiks ahelikku, kusjuures ohvitserid ja politrukid mehi olid sundinud. Enamik venelasi tõmbusid äga tagasi, jättes ohvitserid ja politrukid ettepoole.

Rünnak ltn. T. Undla meeste poolt toimus nii, et venelaste kuulid tulid üle meeste edasiliiikuva aheliku peade, lüües plaksudes puutüvedesse. Venelasi endid äga ei olnud näha. Põiksihini jõudes oli kogu sihi serva kattev puuriit, mille taga oli osa venelasi. Omakait-

se meeste siht oli esialgul jõuda välja sama riidani, et seal arendada uut edasitungi. Hurraaga jõudiski ltn.T. Undla oma meestega puuriidani ja avas sealt tule. Selle momendi kohta ltn.T. Undla kirjeldusest väljavõte:

"Kuule aga plaksus ümberringi puudesse ja neid näis tulevat ka seljatagant. Hiljem selgus, et 3. jagu oli jäänud maha ja kuna venelaste tuli käis poolvasakult üle meie nendeni, tulistasid nad sealt huupi vastu. Oli tükk aega selline kahe tule vahele jäämise tunne. Varsti lõppesid aga tagantpoolt lasud."

Selle puuriidani väljajõudmise juures sai aga esimese jao ülem metsnik K. Kasesalu, kes liikus mööda sihti, surma otse pähe tabanud venelase kuulist. Haavata sai veel ette saadetud osas OK liige H. Green, kellel kuul lõhkus ühe ribi ja rebis puruks rinnalihase.

Et OK mehed siiski jõudsid välja puuriidani, mille venelased algul võtsid endale positsiooniks, selleks oli ette välja saadetud osa tuli oluliselt abiandev, sest nad lasksid flankerivalt piki sihti ja seega piki venelaste liini. See sundis viimaseid tagasi tõmbuma. Muidu aga ettesaadetud mehed automaatrelevantega ei täitnud neile pandud lootusi. Kuulipilduja ja automaatripsid andsid kohe alguses lasketakistuse, nii et tööle jäid üks poolautomaat ja vintpüssid. Häiritud nõrgast tulejõust jooksis osa mehi minema, abi otsima, teatades, et mehed on venelaste poolt ümber piiratud. Kohale jäi vaid 6-7 julgemat, kes täitsid jõudumööda eeltoodud ülesande – surusid venelased puuriitade tagant välja. Selle juures nende endi olukord muutus venelaste pealetungimise tõttu raskeks, kuid sellele tõi olulise abi ltn.T. Undla meeste puuriitadeni väljajõudmine. Seega ettenähtud koostöö õnnestus päris oluliselt – kumbki pool abistas mõjuvalt.

Puuriitade ja põiksihi joonele välja jõudes oli üldpilt järgnev: Omakaitse meeste seljatagune mets ja puuriidad olid heaks kaitseks. Venelased aga asusid ees peaaegu lagedal varjamatult. Nende kuulipilduja oli asetatud piki sihti tulistama. Omakaitse tuli sundis venelaste kuulipilduja varsti vaikima, sest kuulipildur sai haavata ja laskis enda peale selle granaadiga puruks. Samal ajal sõitis üle lahinguvälja õige madalalt soome tundemärkidega sanitaarlennuk. See häiris venelasi omakorda, kiirendades nende tagasitõmbu-

mist. Asja kiiremaks likvideerimiseks ltn.T. Undla otsustas 4 mehega teha puuriitade tagant paremalt haarde, et võtta venelased paremalt veelkordse külghaarde alla. Kui nad jõudsid ettenähtud kohale välja, hakkas lahing jõudma lõpule. Käisid vaid üksikud pangud ja venelased põgenesid.

Selle lahingu tulemuste kohta tegi ltn.T. Undla VMO ülemale samal päeval, 8. septembril 1941 ettekande, millest siin mõned olulisemad katked: "Lahingu tulemusena said venelased paisatud segi ja surnutena langes neist 13 ja haavatuid 5. Nende seas arvatavasti (dokumentide järele) 1 politruk ja kaks komandöri. Meie pooltel langes metsnik Kaarel Kasesalu ja sai haavata Helmut Green. Pääle selle sai haavata metsatöölaine J. Tamm. Haavatud omakaitsemees toimetati Rakvere haiglasse."

Ülevaates on sellele aga lisatud, et surnuid leiti metsast hiljem juurde. Kui palju, ei ole üteldud. Sõjasaak oli 1 kk., 14 vintpüssi, käsigranaate jne. Peale selle kandsid venelased ühe raskesti haavatud ohvitseri endiga kaasa ära.

...

Sellele kõigele oleks lisada veel, et metsatöölaine J. Tamm, kes juhuslikult töötas lahingupaiga läheduses ja sai haavata kogemata, suri hiljem, haavadesse. Omakaitselane H. Green aga paranes.

Mis puutub põgenevatesse venelastesse, siis teatati neist ette Viru-Roelasse (praegu Roela – V. G.), sest nende põgenemissuund oli sinna.

Kokkuvõte Lebavere lahingu kohta:

...

4. Aeg ja koht: Lebavere metsas, kv. 94, 95, 109 ja 110 peal, algusega kell 12.43 – 08.09.41. (ülevaates on aeg antud 9. sept 1941, kuid ettekanne, mis koostati samal päeval, on 08.09.41.)

5. Lahingu käik: Omakaitse tungis peale, saates enne osa mehi ette venelasi vastu võtma. Omakaitse automaatrelevantest polnud oskamatu käsitlemise tõttu kasu. Venelased löödi lahinguga segamini ja põgenema.

6. Oma kaotused, 1 surnu ja 1 haavatu.

7. Venelaste kaotused: 13 surnut ja 5 haavatut, millele hiljem leiti metsast lisa. 1 nais-

arst langes ennem vangi. Eipri rühma andmetel oli venelaste surnute arv 22 meest.

(Lisaks skeem Lebavere lahingu kohta.)¹

Nagu iga üldnimi, nii saab ka lahing oma eripära, muutub konkreetseks sündmuseks just detailide kaudu, mis võimaldavad seda eristada omasuguste seast.

Ka siin äratoodud kahe lahingu kirjelduse kõige olulisemad ja iseloomustavamad detailid langevad kokku. Vahe on selles, et P. Bublik nägi ainult üht, küllaliski kitsast löiku, kuna leitnant T. Undla teadis ja nägi sündmusi peaaegu kogu ulatuses ning ka episoode ja üksikasju on seega rohkem.

Kõigepealt, lahingu kuupäev 08. 09. 41. P. Bublik väidab, et see toimus 13. rännaku-päeval. OK kätte langenud vahipataljoni lahingutegevuse päevikut hakati pidama 27. 08. 41, st rindele jõudmise päevast. Kuid 27. 08. pluss 13 päeva annab 08. 09. 41. Seega kattuvad isegi kuupäevad.

Teiseks, üks pool asus lagedal, teist poolt varjasid mets ja puuriidad.

Kolmandaks, lahing toimus puuriitade juures, õigemini nende valdamise pärast.

Neljandaks, lahing algas omakaitse mees- te automaatrelvade marutulega, mida märgivad mõlemad pooled.

Viierendaks, komissar I. Krõlov sai raskesti haavata ja viidi lahinguväljalt ära. Mäleta- vasti on OK ettekandes öeldud: "Peale selle kandsid venelased ühe raskesti haavatud ohvitseri endaga kaasas ära."

Kuendaks, raamatu autor kirjutab: "Mõned sõdurid rääkisid... kuidas meie pataljoni- komandör legendiku teises otsas võitlejaid rünnakule viis." Ka OK ettekandes leiab see tõik kinnitust.

Ja lõpuks, minu seisukohast vast kõige veenvam fakt. "Tallinnast Seligeri" autor märgib, et venelase kätte langes pataljoni lahingutegevuse päevik.

Ka OK raporti autor märgib, et nende kätte sattus väeosa päevik, mille alusel nähtavasti on koostatud ka järgmine lõik:

"Andmete kohaselt on see üks pataljon Tallinna all võidelnud väeosadest, formeeritud Tallinnast taganemisel 27. aug kl 5.30,

umbes 2000 inimest, mis hiljem lagunes väiksemateks osadeks. Nimelt saime kätte ka väeosa päeviku, mis peetud kuni tänaseni. Üks haavatud vanemleitnant pääses põgene- ma, jättes maha sineli. Arvatavasti on surnud ka üks juut, kes lahingu ajal enese käsigranaadiga tappis. Näib, et enamus juhtivast koosseisust langes selles lahingus, kuna sõdurid suuremalt osalt põgenesid, jättes vaid suuremad tegelased meiega kontakti."²

Loodetavasti suutsin lugejat veenda, et tegemist on ühe ja sama lahingu kirjeldusega. Antud juhul on tegemist haruldase kui mitte ainulaadse juhusega, kus võime konkreetsetl öelda, kes kellega lahingut löi, sest Omakaitse tegevuse ülevaates on vastast nimetatud ebamääraselt punaväelaste, venelaste või punajõukudena.

P. Bublikul ei esine selliseid üksikasju nagu arsti tallu mahajätmine, Soome lennuki ilmumine, kuulipilduri hukkumine. Oma kir- jas ta kinnitab, et üks naisarst jäi küll kuskile tallu maha, kuid see oli olnud nende rännaku algpäevil.³ Seega oli antud juhul tegemist mingi muu, mitte N. Martšenko salga arstiga.

Omajagu arusaamatugi on järgmine lõik OK ettekandest: "Vahepeal olid aga venela- sed kuidagi aimanud, et neid ootab rünnak OK meeste poolt ja väeeste jõududega. Sel- lepärast nähtavasti täiesti rivikorras läksid üle sihi, mille ääres asusid ettesaadetud me- hed, umbes 50 m kaugusel viimastest. Mehed avasid kolonnile tule, mis algul sellele pole- vat reageerinudki..."

Kõigepealt ei minda ka vastase väeeste jõududega teostatavale rünnakule vastu rivi- korras (kolonnis). Ja mingist aimusest ei saa samuti juttu olla, seda kummutab tõik, et tule avamisele polevat reageeritudki, seega oli see täielikuks ootamatuseks, üllatuseks.

Bubliku väide, et nende väesalk hävitati täielikult, ei pea paika. Kaotused olid suured. Kaotused oleksid olnud tunduvalt suuremad, kui varitsusgrupi automaatrelvad (kuulipil- duja ja automaatpüssid) poleks kohe alguses andnud lasketakistust. Ent lepingu tulemuse- na lagunes pataljon mitmeks üksikuks rüh-

1 ERA, f-358, n 1, s-ü 28, 1 41-45.

2 ERA, fR-358, n 1, s-ü 28, 1 44.

3 P. Bubliku kiri 1. novembrist 1973.

maks ja grupiks ja nendega oli edaspidi hoo-
pis lihtsam toime tulla.

Lahingule järgnenud sündmustest võiks
lisada veel niipalju:

Eipri OK rühma tegevuse kirjeldusest loe-
me: "10. sept. 1941 võtsid 3 Eipri rühma
meest Eipri Tagaküla metsast ühest heina-
küünist vangi 8 venelast, saades sõjasaagiks
nende relvad."

Äntu rühma ülevaates on märgitud: "12.
09. 41. oli Äntu heinamaadel jällegi 12-me-
heline venelaste salk, kellele tehti haarang.
Need stuttgartjõudsid aga enne kontakti sat-
tumist riigimetsa, kuhu OK mehed väheste
jõudude tõttu neile järele ei läinud. Öhtul aga
lasti heinamaadel üks vastuhakkav venelane
maha ja teisel võeti üks vang.¹ Ühtlasi on
tähendatud, et pärast 12. 09. 41. Äntu küla
rajoonis ei olnud venelasi enam näha."

Toome ära veel Illuka vallast leitnant E.
Sila poolt 17. 09. 41. Virumaa Omakaitse
ülemale saadatud ettekande katkendi, mis
selgitab üldist olukorda mitte üksnes Illuka,
vaid ka Vasknarva vallas.

"Tallinna alt taganes vangivõetud koman-
döri seletust mööda umbes 5000 meest. Taan-
dumise hõlbustamiseks moodustati
300-400-mehelised grupid, mis suundusid
Narva. Grupid jagunesid liikumise hõlbusta-
miseks kord-korralt vähemateks alagruppi-
deks (u 5-10-mehelisteks). Illuka valla
piirides on korduvalt nähtud 3-10-meheliste
gruppide liikumist. Narva jõe eelistatumaiks
alaks ülemineamiseks on Jaama ja Vasknarva
vaheline Narva jõe ala. Kohalik venesoost
rahvas on punaarmeele vastu sõbralik ja
soodustab nende tegevust, eriti hävituspatal-
jonidest end kodu ümbruses varjavad vene-
soost noormehed."²

Muide, ka P. Bubliku juhitud mereväelas-
te grupp pääses üle Narva jõe kuskil Vasknar-
va lähedal. Ning 28 meest sellest grupist
jõudis 28. oktoobril 1941 Seligeri järve piir-
konnas ületada rindejoone.

Seoses kõige eelöelduga tekib küsimus,
palju siis oli neid mehi Tallinna sadamas ja
mitte üksnes sadamas, kes laevadelt maha
jäid? Eespool oli juttu 5000 mehest. Väidan,
et tegelikult oli neid tunduvalt rohkem.

See väide on täielikus vastuolus enamiku
nõukogude allikates avaldatud seisukohtade-
ga. Allpool esitame mõned neist. Kõigepealt
tutvume, mida ütles Balti laevastiku juhataja
admiral V. Tributs oma mälestusteraamatus:

"28. augustil kella nelja paiku päeval kan-
dis laevastiku staabi ülem kontradmiral A.
Pantelejev ette, et kõigis sadamates ja kõigil
kaidel on inimeste laevadele paigutamine lõ-
petatud. Sõja- ja transpordilaevadel oli üle
kahekümne kolme tuhande inimese. Kui keegi
oligi veel kaldale jäänud, siis olid need üksi-
kud inimesed või väikesed grupid, kellel tuli
läbi vaenlase tagala liikuda, lootuses kuskil
rindejoon ületada."³

Väide, et kaldale oli jäänud ainult üksi-
kuid inimesi või inimgrupikesi, on admirali
mundriau päästmiseks väljamõeldud suur
vale.

Nagu ülemus ees, nii ka alamus järel. Lae-
vastiku staabi ülem J. Pantelejev kinnitas sa-
muti: "Me ei jätnud vaenlasele ühtegi
sõdurite rühma ega ühtegi korras suurtük-
ki."⁴ Ja veel: "Ühtegi sõdurite või madruste
rühma me ei jätnud saatuse hooleks."⁵

"Peale omakaitsele otseselt vajaliku la-
hinguvarustuse on suurel määral kogutud ka
muud relvavarustust ja laskemoona (suurtüki).
Relvastust on üldse kogutud järgmiselt: püs-
se 6284, automaatpüsse 30, kergekuulipildu-
jaid 7, haubitsaid 5, vintpüssi padruneid 2,5
milj., õhutõrje-suurtüki laskemoona ja lõh-
keaineid kokku umbes 800 tonni, millest rõ-
huv osa üle antud sakslastele (arvud ei ole
siiski lõplikult täpsed)."⁶

Need laevastiku juhataja ja staabiülema
väited tekitavad küsimuse, kes siis rinnet hoi-
dis, kui kõik läksid takistamatult laevadele?
Miks vastane ei ületanud mehitamata rinde-

1 ERA, f R-358, n1, s-ü 28,1 46,47.

2 ERA, f R-358, n1, s-ü 28,1 87.

3 B. F. T r i b u t s, Baltiitsõ sõjaväes. Moskva, 1985, lk 73.

4 J. A. P a n t e l e j e v. Morskoi front. Moskva, 1963, lk 117. Vt ka "Looming" 1965, nr 7, lk 1080-1084.

5 Samas, lk 123.

6 ERA, f R-358, n 1, s-ü 15,1 76.

joont ega jälitanud sadamasse taanduvat vaenlast?

Laevadele asumist on kirjeldatud ka niimoodi: "27. augusti õhtul algas Tallinna kaitsvate peajõudude laevadele paigutamine. Rannikul ja linnas jätkasid lahinguid katteväeosad. Laevastiku suurtükiväe pideva katetule kaitse all, mis kestis kella viieni hommikul, asusid linna kaitsjad laevadele. 28. augusti hommikul mürdsid rahvakaitseväelaste viimased grupid neid jälitavaid fašiste tulistades miinisadamasse ja asusid linna viimaste kaitsjate hulgas laevadele..."¹

Keda või mida need viimased grupid küll mürdsid? Kas neid ei tahetud Miinisadamasse lasta? Kes neid selles takistas?

Imelikul kombel pälvvisid aga need üksikud inimesed ja inimgrupikesed isegi saksa maajõudude kindralstaabi ülema kindralooberst F. Halderi tähelepanu. Nimelt kirjutab ta oma päevikus 28. augustil 1941: "Tallinn on vaenlasest vabastatud, välja arvatud sadama piirkond." Ning 29. augustil: "Meie väed vallutasid Paldiski. Lahingud Tallinna sadamas jätkuvad."²

Tallinna vallutamise ja Omakaitse kujunemisloos on öeldud: "Randalu juures oli pealetungival saksa grupil raskeid kaotusi sattumisel rünnakul tankivalli ja -vaiastiku (st tankitõkete - V. G.) eelolevale miiniväljale. Pääsküla juures pidas see grupp viimaseid võitlusi Tallinna pärast. Pääsküla Allikuküla-Ämari rajoonis olid kogunenud purustatud vägede viimased riismed, kes siin püüdsid vastupanu avaldada veel 28. ja osalt isegi 29. augustil."³

Samas saame teada, et vangilangenud "leitnandi ütlusel oli vastase jõud Pääsküla positsioonidel olnud 8000 meest".⁴

Sama järelduse teeb ka ajaloolane P. Larin: "Samal ajal kui fašistlikud väed Narva ja Tartu maanteed kaudu linna sisse tungisid, jätkusid visad lahingud linna teistes sektorites. Paldiski maantee ja Nõmme-Männiku

rajoonis võitlevatest gruppidest õnnestus ainult vähestel sadamarajoonidesse ja sealt laevadele pääseda."⁵

Major G. Simmo koostatud "Omakaitse Tallinna Maleva tegevuse ülevaates" märgib autor, et "27. augusti õhtul jõuti Ülemiste järve, kitsarööpmelise viadukti ja Lasnamäe veeruni Ülemiste jaama juures. Öö jooksul taandus vastane linnast osalt sõjasadama juures laevadele, osalt Paldiski maanteed mööda linnast välja. Seejuures oli suurem taandujate koondumine Kopli poolsaarele, kus loodeti laevadele pääseda."⁶

"...Haaranguid on peetud peamiselt maha jäänud punaväelastele, kuid ka hävituspataljoni laste, militsionääride ja punaste partisaanide tabamiseks. Parašütistide ja ärajooksnud sõjavangide tabamise haaranguil Tallinna-Nõmme Omakaitse ei ole teotseenud. Tolleaegsete juhtivate tegelaste üldandmeid on haarangutel vangistatud punaväelasi - 1261 ja partisaane - 925, kellest 39 kohal vastuhakkamisel maha lastud. Haarangutel ja muul sõjalisel tegevusel on saanud surma 8 ja haavata 7 omakaitse meest."⁷

Nii et üksnes Tallinna-Nõmme Omakaitse võttis vangi ligi 2200 punaväelast. Kui palju langes aga neid vangi sakslaste kätte, pole teada. Ka neid, kes lahkusid Tallinnast eesmärgiga pääseda läbi rindejoone, võib arvestada tuhandetega. Seega jäid laevadest maha mitte üksikud, vaid kaheksa kuni üheksa tuhat meest.

Lõpetuseks mõni sõna N. Jakovlevist ja T. Undlast ning nende edaspidisest saatusest.

Nikolai Jakovlev oli noorem poliitjuht, osales Talvesõjas. Lebavere lahingus murdis umbes 150-mehelise grupiga varitsusest läbi. Sai mõni aeg hiljem raskesti haavata, langes vangi ja sattus Mauthauseni koonduslaagrisse. Oli laagris loodud põrandaaluse vastupanugrupi juht, osales vangide ülestõusust ja laagri vabastamisest. Tema tegevusest vangi-

1 Eesti rahvas Nõukogude Liidu Suures Isamaasõjas 1941 - 1945. Tln, 1971, I kd, lk 185.

2 Halder, Kriegstagebuch. Stuttgart, 1964, Bd III, lk 203 - 204.

3 ERA, f R-358, n 1, s-ü 14,1 12.

4 Samas, l 17.

5 P. Larin, Lahingud Eestis 1941. aastal. Tln, 1962, lk 97.

6 ERA, f R-358, n 1, s-ü 15, l 65.

7 ERA, f R-358, n1, s-ü 15, l 77.

laagrison juttu teoses,¹ kus ta esineb Nikolai Jansonini nime all. Elas hiljem Moskvas.

Tarmo Undla, leitnant, Vao valla Omakaitse ülem, sündinud 25. I 1911. Kui kaua ta OK teenistuses oli, ei ole teada, kuid siirdus hiljem Soome, kus teenis 200. jalaväe rügemendis, värniku (lipniku) auastmes. Koos rügemendiga Eestisse ei tulnud, vaid siirdus

Rootsi. Teda oli nähtud Gotlandi saarel, kust ta Eestisse tagasi läks. Oli 20. Eesti SS-diviisi 46. rügemendi III pataljoni 10. kompanii ülem. Eestimaalt taganemise asemel jäi (arvatavasti koos oma kompaniiga) vastase tagalasse ning kuulduste järgi langes 1944. a oktoobrikuus metsavennana.²

VAATENURK

ASTRID REINLA

"Asi on mitu asja ja mitmetes suhetes asjadega"

ARVO VALTON. PILDIKESI FILOSOOFI PROHVETI KUNSTNIKU POEEDI ELUST. "Kupar", Tallinn, 1992. 350 lk.

Üks hea kolleeg jättis raamatu pooleli seal, kus In-sei ventilatsioonilõõri ronib – tema mõõt sai täis. Ta ehk ei kuulnudki, kui In-sei talle järele sosistas: "Igaüks arvaku asjast ükskõik mida ja järgmisel hetkel hoopis muud; kaks ei näe asja ühtemoodi, vaidlustes laguneb see laiali."

Vahest tegi hea kolleeg selle vea, et hakkas In-sei elukäigust mõnd mõistlikku mõtet otsima (ärgem täpsustagem, misasi on *mõistlik*, *mõte*, *elukäik* jne, vaid kasutagem neid sõnu tavatähenduses) – nagu raamatust enamasti otsitakse. Et peategelane teeb nii ja nii, mistõttu temaga juhtub seda ja seda. *Post hoc ergo propter hoc*.

Aga sedapuhku mängib Valton hoopis teistsugust mängu, võtab selle koguni valemisse kokku. Nimelt väidab ta, et maailma ei peegelda funktsioon $x = f(y)$, vaid hoopis $x = f(y, z, a, b, u...n)$, kus $y = f(x, g, p, z, s...m)$ ja kusjuures "kulgeva muutuja $y, z, a, b...n$ hetkeväärtus x suhtes on vale".

Tegelikult võinuks kirjanik sellega piirdudagi, aga Valton on elutark inimene, teab, et mida rohkem valemid, seda vähem loetakse. Seepärast esitab Valton veel vaid ühe valemi: $R/\infty = 0$, "kus lõplik arv R on inimkonna

teadmiste hulk, seega on teadaolev kogu võimaliku suhtes eimiski, ning ükskõik kui ägedalt suurenebki eluskonna teadmiste kogus, jääb ta ikkagi ümmarguseks nulliks".

Nõnda mahuks Valtoni seekordne raamat ära leheküljele, või mis leheküljele – ühteainsasse tekstilõiku, ja kel vähe aega, võib sellega piirdudagi. Aga kel tahtmist kaootilisse kõiksusse süveneda, võib nautida, kuidas kirjanik kaht eeltoodud valemist kolmesaja viiekümnel leheküljel lahti kirjutab, ja mõtiskleda matemaatika ja ilukirjanduse põhimõttelise vahe üle. (Kirjandus on see, mis 3 rea asemel 350 lehekülge nõuab: häda kirjandusele? Või häda matemaatikale?)

Kes veel "Pildikesi..." lugenud ei ole, neile soovitaksin alustada eeltoodud valemite uurimisest ja seejärel läbi lugeda kursiivis toodud tekstiosad: In-sei filosoofiline traktaat, Ogeni prohvetinägemused, Te-wangi kunstnikumõtisklused, mis on omaette tervikteosed ja mahutatud suvaliste elulugude raami.

Kes In-sei filosoofiaga – mitmeismiga – põhjalikumalt tutvust teeb, ei imesta üldse, miks In-sei ventilatsioonilõõri, operatsioonilauale, vanglaüleva kabinetti, surmakambrisse või kipskuju asemele postamendi otsa satub. Sündmustikust mingit loogikat otsida oleks üpris arutu, kui ei taha just tunnistada, et In-sei hukatakse tapalaval seetõttu, et ta kord sööklas põdralihakotlette söi. Aga samahästi võiks süüdistada kohalikku loomaeda, kes põdra maha kandis ja sööklasse viis, või linnaelanikke, kes selle loomaia

1 Vt V.I. S a h h a r o v, V z a s t e n k a h M a u t h a u s e n a. Moskva, 1962.

2 E v a l d U u s t a l u, R e i n M o o r a, Soomepoisid. Göteborg, 1973, lk 306.

kord rajasid, või koguni maailma elukorraldust, mis võimaldab rajada linnu ja looma-ae-
du, sööklaid ja vangimaju, nõnda siis inimest,
kes satub endaloodud jõudude mängukan-
niks.

Et In-sei on tavaline inimene, mees täna-
valt (arvestusametnik), siis on tema traktaat-
ki, mida ta hukkamise ootel kirjutab, üles
tähendatud lihtsalt ja loomulikult, stiilis
"misasi on asi, kui ta ei ole asi?". Inimene
tahab enne surma aru saada maailmast, kus ta
on elanud, ja anda teistele oma "avastatud
põhitõde, et tõde pole olemas".

Mis on muidugi üks kena paradoks, sest
kui väide "tõde pole olemas" on tõene, siis ei
kehti ta ometi, on iseendaga vastuolus. Sest
kui tõde pole olemas, ei saa ju miski tõde olla,
ka see, et "tõde pole olemas". (Siinkohal
võiks muidugi soovida, et In-sei näiteks ma-
temaatilist loogikat kasutaks, aga nagu karta,
jääb raamatulugejaid niigi aina vähemaks.)

Valton laseb niisiis In-seil väita, et maailm
on tunnetamatu – umbes nagu helilooja, kes
määrab noodirea algusse noodivõtme ja helis-
tikumärgid ja määrab nõnda kõlavärvingu. Ja
kes nõus on, mängigu oma meeleheaks tun-
netamatu maailma teemadel.

Valton ise mängib ka, laseb neljal erineval
isiksusetüübil neljal eri viisil tunnetamist kat-
setada. In-sei kui filosoof püüab maailmast
aru saada ratsionaalselt, kirjeldada seda
mõistete ja mõtlemise kaudu. O-gen kui
prohvet katsub edastada jumalikkude koge-
must, tundekaemust. Kunstnik Te-wang arut-
leb kunsti võimalikkuse ja olemuse üle, poeet
Co-co kirjutab poeemi. Selgub, et maailm
pole seletatav ei mõttes ega tundes, pildis ega
sõnas. Seda, et maailm seletatav pole, seleta-
takse lugejale üpris veenvalt, nõnda jääb se-
letamatust uskuma. Eks oma kogemus aita ka
natuke kaasa.

Valtoni kirjeldatud nelja isiksusetüübi kir-
japandud tekstide alusel võib teha õige põh-
jalikke järeldusi vaimuilmade tugisammaste –
filosoofia, religiooni, kunsti, poeesia ja tea-
duse kohta, õigemini selle kohta, kuidas Val-
ton mainitud valdkondadesse suhtub. Kõige
hullem asi siinilmas näib olevat teadus, mis
tõde teadasaamise sihti reklaamides sõjardlik-
ke linnakuid rajab ja ilusaid neide multiplit-
seerib, nagu kujutab Co-co oma poemis.
Kunstis on ülim pilt "puhas pind". Tõeliselt

kunstnikul pole üldse tarvis maalida. Kes
siiski maalib, loob uue maailma. Kunst on
püüd ületada ohtu, kaitsta maailma tema ene-
se eest, sest lõpuni tunnetamine võib tähenda
da maailma surma.

Tulikiri, mis O-geeni koopa seinale ilmub,
kõneleb inimese ja Jumala vahekorra-
st, paja-
tab piibli kombel mõistulugusid ja sisendab,
et lõpmatus on inimese enese sees ja Jumalat
peab otsima peeglist. Nõnda leiab igatüki en-
dale midagi – kes lootust ja lohutust, kes usku
ja kinnitust nagu pühakirja tähendamissõna-
dest. "Pildikesi..." võib ehk käsitledagi suu-
rejoonelise elutarkuse-õpetusena, mis
süsteemselt avab autori maailmakäsitust – nii
süsteemselt, kui see süsteemi eitades võima-
lik on. Teist niisugust teost eesti kirjanduses
mina igatahes ei tea. Traktaatidatkeid ja fan-
tasmagoorilist tegelikkust mõjusalt põimi-
des (egas näiteks kunstnik Te-wangi elulugu
ole vähem "imelik" kui In-sei oma) saavutab
kirjanik üllatava efekti – maailma kaootili-
sus, tunnetamatus ei tundu mitte kurjakuulu-
tav, vaid pigem innustav ja lootustandev.

Võiks ju arvata, et kui tõde pole olemas,
kipub kõik paistma tühja töö ja vaimunärimi-
sena, ent Valton poetiseerib kahtlemist ja ju-
hust, hoiatab raiskamast vaimu asjatule
terviku-otsimisele. Korrastamata maailm on
huvitavam kui korrastatud maailm – ja pange
tähele, ükski tegelasist ei ole selles kaoses
õnnetu, ka mitte siis, kui talt ähvardatakse
võtta elu, varast rääkimata. Sest nagu koge-
mus näitab, satutakse piinapingilt üleöö keis-
ripalcesse, sealt jälle ülepeakaela kehva
hurtsikusse, ja ons üks teisest oluliselt parem
– kui vaadata asja filosoofi pilguga?

Ilu ja tarkus on igaveses küsimises, sedas-
tab Valton, ja miks temaga mitte nõus olla?
Ürgkaose harmoonia tema sõnastuses on iga-
tahes veetlev; ehk tuleb see sellestki, et kirja-
niku keeletarvitus kaost paratamatult pisut
korrastab? In-seigi kurdab, et peab oma trak-
taadis kasutama keelt ja see rikub asja ära,
sest ei ole olemas tegelikkust ega lõpmatust
ega igavikku – jah, kui siit edasi minna, siis
poleks ei retsensiooni ega raamatutki, sest
mis keelgi muud on kui püüd maailmakaost
raamidesse suruda, ja küsiminegi on kaose
korrastamise vorm. Aga retsensendi seesugu-
sest targutamisest kumab jälle kord läbi lõp-

likkuse-ihalus, mille vastu Valton on ometi 350-leheküljelise raamatu kirjutanud.

Tema enda tegelased patustavad küll ka selle põhimõtte vastu, sest nad kõik kirjutavad vahetpidamata oma tähelepanekuid üles – kas traktaadina või õpetussõnadena või poeemina –, et need võimalikult terviklikult tulevaste põlvedeni jõuaksid, ja seletavad maailma õhinaga igauks omal viisil, nagu sõltuks sellest kirjapanekust hingeõnnistus. Aga võib-olla sõltubki, sest "inimene on mõtetark (...) ning samas ei ole ta mõttetark (...) ja maailm on meile armas ning sellepärast ei maksa tõene väide rohkem kui vale".

Lõpetuseks ehk nõndapalju, et igasuguste apooriate puhul – nõnda ka "tõde pole olemas"-apooria puhul – aitab vaid see, kui tõde ei käsitata kinnismõistena, vaid protsessina, (tõde poole) suunatud liikumisena, ja see liikumine juba ise on omaette väärtus, ükskõik kas päralt jõutakse või ei – või kas üldse ongi võimalik päralt jõuda.

Valton ise on öelnud, et "Pildikesi..." on ta parim raamat, mina ei sõanda nii kategoorilisi otsustusi teha, eriti pärast In-sei õpetuse põhjalikku uurimist. Aga võibolla on ka – elutöö igatahes. Mis ei tähenda, et homme ei võiks alata uus elu.

JANIKA KRONBERG Elupuu

ARVO MÄGI. RISTI RIIK; UUED ISANDAD. Karvikute kroonika I. 2. trükk. "Eesti Raamat", Tallinn, 1993. 480 lk.

"Alguses oli see muidugi nagu määratu katedraal – kõrge, tuhande torniga ja kupliga, värviliste akendega ja tohutu ruumikas. Sinna pidi sisse mahtuma kõik, mis kunagi oli olnud. Põlvkondade ja sugukondade laiaharuline elupuu kõigi juurtega, tüvega ja krooniga. Kõik pidi olema "tõeline", "reaalne" ja "õige". Mitu mahukat triloogiat. Ühtlasi pidi sellest saama kogu eesti rahva kultuuri ja võitluste ajalugu."

Need read leiame Arvo Mägi loominguloolisest esseest "Pudemeid teeservalt" (ilmunud koguteoses "Kirjanikult lugejale", Lund, 1952). Tolleks ajaks oli Mägi avaldanud juba kaks romaani, neist debüütteos "Hõ-

bedane noorus. Peatükke Karovonide perekonna kroonikast" (1949) sisaldas ka sugupuud joonise. "Karvikute kroonika", millest nüüd esimene pool kordustrukis ka kodumaise lugejani jõudis, hakkas mõttes idanema 1960. aastate algul. Neljakõitelisena ("Risti riik", "Uued isandad", "Õigus hõlma all" ja "Lippude vahetus") nägi see Lundis trükivalgust aastail 1970-1973. Vahepeal oli valminud teinegi perekonnakroonika – "Taalrimäng" (1968) – mis hõlmab ajavahemikku 1855-1963 ja mille eripäraks võis pidada sugupuud "tagurpidi" pööratust; romaan järgib küll kronoloogiat, kuid "juuri" jälgitakse siin laiemas ulatuses kui "oksi". Huvi perekonnakroonikate ning ajaloo vastu on olnud põimuv ja jätkunud hiljemgi. Ettehaaravalt olgu nimetatud "Karvikute kroonika" järeltõõna sündinud "Eesti rahva ajaraamatut" (1979) ja "Euroopa rahvaste ajaraamatut" (1984), mis hiljuti ilmusid ka Eestis. Ajalugu on taustaks – novellid on järjestatud tegevusaja järgi – mitmelgi Mägi novellikogul, olgu tervikut loovaks lüliks kas kriminaalne süžee nagu koos Silvi Ojaga kirja pandud "21 moraalses mõrvajutus" (1979) või Sankt Nikolause eri nimekujud ("Nigulapäev"; 1988).

"Karvikute kroonika" tervikuna jälgib maarahva ühe suguvõsa käekäiku ligi kaheksa aastasaja jooksul. Romaani ajalised piirid 1187-1972 on oma hõlmavuselt ainulaadsed eesti kirjanduses, põlvkondi kokku lugedes saame neid 31. Ajalise kauguse tõttu on kroonika esimene pool kokkusurutum: üle viie sajandi alates muistsest vabadusajast kuni Põhjasõja-järgse suurima viletsuseni siinmail, kokku 21 põlve. Kangast kooshoidva tõelõime annavad tärnide vahele asetatud ajaloolised kommentaarid, mis seovad Maarjamaad Euroopa, hiljem aga kogu maailmaga. Tärnidest, ürikutest ja varasematest kroonikatest väljapoole jääva ruumi täidavad novellililaadsed episoodid, mis Mägi proosaloomingule üldse on tunnuslikud. Mida varasem ja meist kaugem aeg, seda rohkem tajume eessõnas lubatud "legendide sinist udu". Vihjes kolleegile ja sõbrale Karl Ristikivile on määratletud loomingumeetod ja "Karvikute kroonika" tunnistab tõesti autori head sisseelamisvõimet legendide ning rahvajuttude maailma ja kompileerimisoskust. "Ei "tõesti" vaid "vist", loeme pühendusest

"Risti riigi" tühe autorieksemplari tiitellehel. Ja raamatust enesest: "Aga jutud tema tegudest ja sõnadest elasid veel kaua rahva hulgas. Meie peame neid ettevaatusega kuulama, sest rahvas segab ja muudab asju. On arvata, et mitmedki lood, mida Pärna kohta räägitakse, on juhtunud hoopis teiste tarkadega, kelle nimigi rahval meelest läinud. Jutud liiguvad, kustuvad, aga kogunevad vahel ka kokku mõne nime ümber, mis on teistest kauem inimestele meelde jäänud. Ja nii peaksime õieti Pärnast juttu tehes iga kord juurde lisama: Pärna kohta räägitakse rahva hulgas, et..." (lk 115, tsiteeritud 1. trüki järgi). Eriti varasemas osas kehtib tsiteeritud lõik iga Karviku kohta, sest rahvasuu on siin alati kohal ja valgustab tüvitegelasi, rõhutades nõnda kujutatut taotlust objektiivsusele.

Karvikud on enamasti alalhoidliku ja tagasihoidliku meelelaadiga inimesed, suurte ajasündmuste keskmes ei kohta me neist ühtki. Hoiav vanast kinni, nii kaua kui saad – uute kommete ja uue usu suhtes öelduna kuuleme seda õpetust mitme Karviku suust. Muistne usund elab välise surve all edasi, kristlikuma näo või vähemalt "näokatte" saab Karvikute elu alles 17. sajandi lõpul ja alles papa Jannseni kohta öeldakse sarja viimases raamatus "Lippude vahetus", et ta toimetas lehte "vanas heas kiriklikus ja ülemuste vastu sõnakuulelikus vaimus" (lk 8). Kogu kroonika kohta on aga maksev autori tõdemus, et "inimeste kombed käisid aeglaselt aegadele järele" ("Uued isandad", lk 62). Konservatiivne hoiak on omane Mägile eneselegi. Ei pruugi see ju takistada otsimast uusi teid kirjanduslikus loomingus, vaid pigem osutab kindlatele, läbi sajandite püsinud väärtustele ja ärgitab pärima oma juurte mineviku ja päritolu järele. Mis lõpuks on ju ka kestmise, tuleviku küsimus.

Mis veel juba nimetatud rahvasuu juurde kuulub ja Mägi raamatutes imetlemist väärrib, see on keel. Sõnavara, eriti fraseoloogia ja lakoonilise dialoogi osas on see üle nii mõnegi kogu elu kodumaal emakeelses keskkonnas viibinud prosaisti omast. Näib, nagu oleks kirjanikul kasutada ammendamatu kartoteek, milles alati leidub mõni tabav väljend iga elujuhtumi kommenteerimiseks. Parasjagu elutarkust sisaldav ja huumoriga tembitud kõnekeel asendab Mägi teostes neid metafüü-

silisi sügavusi, mille puudumist mõnikord pigem stiililise raskepärasusega püütakse varjata. Teisalt püsib muidugi oht, et selline hästi väljatöötatud stiil ennast kordama sunnib. Ometi pole juhus, et Fanny de Sivers oma ligi 400leheküljelise prantsuskeelse monograafia "Eesti kõnekeele grammatiline analüüs" just Mägi novellikogu "Ei lasta elada" (1956) põhjal on koostanud.

Mõelgem veel korraks Karvikutele ja ajaloolle. Mujal Euroopas toimunu enamasti hiilinenud vastukajad siinmail pakuvad huvitavaid paralleele ja mõnikord iroonilisevõitu paradoksegi. Esimene teadaolev Karvikute sugukonna liige, kirvega mees Ool tuleb metsast Sigtuna hävitamise aastal 1187. Selleks ajaks oli Öhtumaa kultuur läbi teinud mitu tõusu ja langust, vähem kui sajand jäi keskaja viimaseks ning renessansiajastu esimeseks poeediks nimetatud Dante Alighieri sünnini Itaalias ja parlamendi kogunemiseni Inglismaal. Kristianiseerimisega – mis "Karvikute kroonika" põhjal polnud põlisrahvale põrmugi nii kannatusterohke kui maale tunginud võõrvägede rüüsteretked ja omavahelelised sõjad, katkulained ja näljahädad peale nende – ületasid eestlased oma mahajäämuse muust Euroopast mõneski osas forsseeritult. Ja tulemus: 20. sajandi alguseks oli endisel maarahval piisavalt arenenud eneseteadvus, nõudmaks ja teostamaks oma riiki. Kiuslik mõte, kuid kas ei vihja eestlaste noorusele teiste Euroopa kultuurrahvaste hulgas Karvikute nimigi? On's Karvikute sugulane ka too rahvajuttudest Betti Alveri luuletusse "Kool" jõudnud tegelane: "Ent viimases pingis, otse vastu ust, / laup kipras, kulumudes veel mõni agan, / veab lehele, mis tindist täitsa must, / poolunisenä tähti Vanapagan."

"Karvikute kroonika" väärrib kahtlemata kuulumist iga eesti ajaloo kursuse juurde, nii illustratsiooniks kui ka värskendavaks ülelulegemiseks. Ometi pole see suurteos pelk "rahvuspädagoogilise tendentsiga" abimaterjal. Pigem siiski – arvustuse algust meenutades – elupuu, mis mahuks küll ajaloo katedraali, kui vaid mõlemad lõplikud ja valmis oleksid. Kui Karvikute tõug oma noori võrseid ikka veel jonnakalt valguse ja tuleviku poole ei sirutaks.

LAURIS TOOMET Kahe maailma vahel

KARL AUGUST HINDREY. URMAS JA MERIKE. Lugu aasta 1000 ümber. 3. trükk. "Eesti Raamat", Tallinn, 1992. 383 lk.

Enne, kui hakata romaani miskitpidi arvustama, võiks veidi mõtiskleda selle üle, millisesse kultuuriruumi see teos kuulub – kas soome-ugri või Euroopa omasse. Enamiku kaasaegse eesti kirjanduse puhul ei teki probleemi – tegemist on Euroopa kirjanduse järgijandamisega, kuid "Urma ja Merikesega" pole asi nii yheselt selge.

Soome-ugri ning indoeuroopa (vähemalt hilisemal ajal) maailmapildid on väga erinevad, mis teeb vastastikuse tõlkimise vaevaliseks. Kes tahab asjast lähemalt teada, lugegu näiteks Masingu "Taevapõdra rahvaste meelest..." ("Akadeemia" 1989, nr 1-4).

Soome-ugri kultuuritraditsioon on alati olnud suuline. Järelikult on selles lihtne teha laulu, filmi või telesaadet, raske kirjutada juttu või teha raadiosaadet. Kuna antud juhul on tegemist pika trykitud proosatekstiga koos kõigi sellele omaste vormitehniliste võtetega, võiks juba sisul peatumatagi paigutada ta indoeuroopa kultuuriruumi.

Romaani mitmedimensioonilisel maastikul on üks selge ning järsk kallakus – aktiivse, elujõulise ning progressiivse Urma vastandamine passiivsele, uimasele ning rumalale maarahvale. Selle taga võib näha dualismi – mis oleks piisav, et lugeda teos Euroopa kultuuriruumi kuuluvaks, kuid kuna see kallakus yletab normaalsele lugejale usutava ning vastuvõetava piiri, tuleb eeldada, et taotletud ongi koomilisust. See annab aluse pidada kogu romaani satiiriliseks, Urmas polekski siis heeros, vaid narr, agar kretiin, kelle askeldamiste pärast auväärseid maarahva vanemad salamisi pihku naeravad ning teda veel oma ytlemistega tagant torgivad. Tema isikut naerdakse välja vallutajamentaliteet, kristlik humanism ja sihitu patriotism.

Kahjuks romaani vormiline teostus satiiri välja ei kannu. Paistab, et Hindrey ise pole seda ka teadlikult taotlenud, muidu poleks ta hakanud romaanile lisama ilmselt läbikirjutamata, pealiskaudset ning saamatut teist osa. Koomiline nõuab alati paremat tehnilist teos-

tust kui tõsine ning kui üksikud kohad välja arvata, ei ole jutt Tarbatu langemisest edasi enam isegi mitte naljakas. Jääb ainult kehva-poolse seikluskirjanduse võlu ning 30. aastate yhiskondliku tellimise rahuldamine. Eesti yhiskond vaevles tollal tõsisel identiteedikriisil, mida tõendab kas või taarausuliikumise suhteline edu.

Soomeugriluse poolt on kaks vähekaalukat argumenti – teose aeg & koht ning keelekasutus. Eelkõige yritab Hindrey nendega varjata teose peamist puudujääki – et muinaseestlaste elu ja tegevust vaadeldakse keskmise eurooplase silmade läbi. Tegelikult isegi mitte niivõrd keskmise eurooplase kui kohaliku balti aadli silmade läbi – kes väitis maarahva olevat laisa, unise, lohaka, alatu ja rumala. Seni on rahvuslikud ideoloogid pidanud taolist suhtumist mõisnike laimuks ja ylbitemiseks ning loonud täiesti vastupidise *image'* i eestlasest, mis, tõsi küll kipub meenutama õilsa metslase kuju XIX sajandi Euroopa kirjanduses. Kuna mõlemalt poolt on esitatud veenvaid argumente, on kysimus ikka veel lahtine.

Pildi autentsuse üle, mida annab Hindrey raamat muinaseesti yhiskonnast ning kultuurist, võib muidugi vaielda. Tuleb ainult silmas pidada, et soomeugrilise maailmavaate jaoks antud probleemi ei eksisteeri – kuna puudub lineaarne aeg, puudub ka "õige" ajalugu. Ykski versioon või nägemus minevikust pole parem kui kõik teised. Euroopalise maailmapildi jaoks on kysimus aga selge ning mõtestatud, kuna ajaloos nagu ka kaasajas saab olla ainult üks tõde, ylejäänud peab järelikult vale olema. Selle koha pealt vaidleks autorile heal meel mõnes asjas vastu.

Esivanematekultus, mida Hindrey laseb paista naeruväärse ning nostalgilisena, oli muinaseesti yhiskonna jaoks hoopis suurema tähendusega. Kuna isikut defineeriti läbi suguvõsa – mida tõendab kas või kättemaks veritasu näol –, siis oli side elavate ning surnute vahel tugevam ning olulisem kui praegu, individualismiajastul, side vanemate-laste vahel. Selle sideme hoidmisele olid suunatud kõige olulisemad religioossed ning ilmalikud jõud. Sama nähtuse teine kylg oli vanematekultus, mis oli samuti religioosne ning teinuks ette võimatuks sellised avantyyrid,

milliseid Hindrey oma peategelasele omistab.

Nõustuda ei saa Hindrey vaateviisiga põletusmuse ning maamatuse vahekorrale, mida ta samastab Taara kultuse laenamisega germaanlasilt. Nagu ajalugu on näidanud, kohaneb alati religioon vaimulaadiga, mitte vastupidi. Lisaks oli enamik paganlikke religioone oma olemuselt konkreetseid ning pragmaatilised – kuna nad suuremalt jaolt tuginesid šamanismile. Thori kultus, nagu teda romantismiperioodil mõisteti, oli kirjanuduslik, mitte religioosne nähtus, ning rahva usuolu peaaegu ei puudutanud. Kunagi pole traditsiooniliste usundite sees või vahel valikut tehtud mingitest filosoofilistest või esteetilistest kriteeriumidest lähtudes, nagu Hindrey arvab, vaid konkreetsete faktide põhjal, mida šamaanid said teada hingeränakuil teispoolsusse. Ka hypoteetiline taara usk oleks vastu võetud vaid šamaanide eelneva heakskiidu korral ning kujul, mida õpetasid šamaanid, kes omakorda said oma tarkused otse jumalate maailmast.

Šamanismist pole Hindrey ilmselt suuremat teadnud, või pole uskunud selle kultuurivormi olemasolu meie muinasyhiskonnas. Tema põhiline nõiafiguur – vana Ylevane, on tehtud koomiliseks astroloogiks, kes arutleb kaasaja eurooplase mõttemallide järgi teoloogiliste probleemide üle, selle asemel et nagu ugrilasele kohane lihtsalt teise maailma minna ning vaadata – kes on Taara, Valge Kristus, selle isa jne. Riistad, mida Ylevane hoiab kodus ainult rahvale näitamiseks, olid šamaanile olulised tööriistad, mis ise või mille hinged abistasid teda mitmesugustes toimingutes. Ylevane, lollitades teadlikult rahvast, oli järelikult šarlatan ning muinasaja nõiaühiskonnas oleks ta peagi paljastatud ning hävitatud. Kui ka šamaani tegevus on eurooplasele paistnud näitemängu ning rahva lollitamisenä, pole see yhegi kohaliku kultuuri kontekstis nii olnud. Põhjuseks, miks asi eurooplasele yhtviisi ning pärismaalasele teistmoodi paistis, on nende erinev arusaamine reaalsusest. Eurooplasel on neid üks, pärismaalasel mitu – mis metatasandil moodustavad yhtse terviku. Eurooplane oma defineerimispyydes pole kunagi sallinud metatasandeid väljaspool euroopalikku kultuuri

ning on seetõttu ka iseene kirjeldamisel, teistest rääkimata, hätta jäänud.

Yks teose perspektiivsemaid, kuid paraku kasutamata ning arendamata jäänud liine on Kuldevi vennatapu lugu. Enamikus kultuurides pole selline tegu olnud mitte lihtne mõrv, vaid ohvriloiming, maagiline riitus, mille sooritaja tõuseb kõigist ymbritsevatest kõrgemale. Rahvalauludest võib arvata, et ka Eestis peeti vennatapat poolmytoloogiliseks inimeseks, igal juhul asus ta väljaspool tavalist yhiskondlikku moraali ning suhtumist. Tema loogiline lõpp oluiks nõiana või enesetapu läbi, mingil juhul ei hakanuks ta oma syy heastamiseks sõdima koos lihtlabaste, alamate inimestega. Kahtlemata oleks asjade loogilise käigu korral just Kuldev esindanud romaanis aadellikku, aristokraatlikku suhtumist, mitte Urmas. Urmas võitles ja siples, tegi rāpast tööd, soovis ja kannatas. Aadlik ning aristokraat on neist asjadest kõrgemal. Kuid nagu öeldud, on Hindrey lugu loogilise lõpuni viimata ning Kuldevist tehakse mitte-midagiyllev narr.

Andestamatu on, et muidu mitmekesiste psyhholoogiliste portreede hulgas peaaegu puuduvad konservatiivse, Urma seisukohalt unise ning egoistliku mõttelaadi esindajad. Tegemist oli ikkagi tollase maa-aadliga, kes juba sellepärast väärinuks lähemat tutvustumist. Pealegi jääb arusaamatuks, miks rahvas, kellele taoline passiivsus ja yleolev suhtumine ei meeldi, sellega kaasa läheb ning vanemaile alistub. Kas on tegemist tõepoolest tahteta ja mõtlemisvõimetu massiga? Kui nii, siis oleks huvitav teada, milliste vahenditega hoiti rahvast sellises seisundis, kui puudusid veel XX sajandi suured leiutised – raadio, ajakirjandus ning kino.

Kui vildakas pealiin välja arvata, on romaan vaba hädast, mis kummitab eesti kirjanudust "Kalevipojast" Tammsaareni – ugrilisest tyytusest, mõttekordustest ning venivusest. Vorm, mis kord oli kohane rahvalaulule, ei sobi mingil viisil trykitud ilukirjandusse. On see meie kultuuri voores või puudus, jäägu igayhe enda otsustada.

Keskmine eesti kirjanik kasutab Gutenbergi leiutist eelkõige oma isikliku ning rahvusliku alaväärsustunde väljelaamiseks. Ikka veel ollakse alandlikud ugrilased, kes, mytsi peos, kiikavad yles Euroopa vaimukultuuri

vabaduse ning aristokraatlikkuse suunas. Oma juured on kergekäeliselt hyljatud, kuid Euroopa taseme jaoks napib lihtsalt haridust ja ajupotentsiaali. Seetõttu tulevad massi seest positiivselt esile kõik, kes olude sunnil või loomupärasest andekusest kirjutavad šamanistlikumalt, lähtudes keskkonnast, mitte iseendist – Hindreyst yhelt poolt "Noor-Eesti" ja K. J. Petersonini, teiselt poolt U. Masingu ja Trubetskyini. See lubab käesolevat teost jällegi "ugrilisse" kultuuriruumi arvata.

Lõppude lõpuks on vabandatavad kõik teose puudused – k.a. psühholoogiline pealiskaudsus, anarhistlikkus, amoraalsus jne – peale yhe – igavuse. Nii väga, kui ilukirjandus seda ka ei tahaks, ei saa ta hypata yle oma varju ning lakata olemast masside lõbustusvahend. Parim, mida üks kirjandusteos võib tahta, on muuta oma esteetiliste vahendite abil masside meelsust, et nihkuda ise kultuuriruumi tsentrumisse ja tõrjuda mõni vana nähtus – näiteks autentne rahvalaul – yldse ruumist välja, et oleks rohkem ruumi laiutada. Eesti kirjandus sellega hakkama ei saa ja pole eriti mõtet proovidaagi.

OLEV REMSU Kondikoorem & surm

JUHAN HABICHT. SELLES MÄNGUS
EI HÜPATA. "Katherine", Tallinn, 1993,
176 lk.

Hea, et meie tormakas elus on inimesi, kes ajavad järjekindlalt oma asja. Arvustatava romaani viimaselt, reklaamileheküljelt loen, et kirjastus "Katherine" (kuidas seda nime hääldada?) on ilmutanud 13 inglise-ameerika kriminaal- ja õuduslugu, autoreiks selle ala klassikud, tõlkijaks varasemastki tuntud inimesed. Ju tähendab see spetsialiseerumist ning küllap umbes niisugune ongi meie kirjastamise õige tulevik. Suurkirjastused-kõigesööjad, mis nii või teisiti ei sobi meie kultuuri dimensioonidesse, kaovad, nende asemele tekivad väikefirmad, mida juhivad asjatundjad ja oma ala fanaatikud. Huvitav oleks teada, kuidas "Katherine" rahaliselt otsotsaga kokku tuleb, kui suured on väljaannete tiraažid, kas ostjaid ja lugejaid ikka leidub ning kas kirjastuse tegevust juhib rikastumis-

soov või on sellel mingi ideeline alus, näiteks kriminaalproosa propageerimine eesti kultuuris?

Nüüd tajun õhus malakat, kujutan ette, kuidas mõned meie kodukootud esteetika-puritaanid-massikultuurivihkajad niisugust suundumust vemmeldama hakkavad, nagu nad Tarzani-raamatuid vemmeldasid. Lasku aga käia, kirjastusele oleks see tasuta reklaam! Ent võib-olla seostavad nad "Katherine" tegevuse ja kuritööde kasvu? Ütleme neile rahustuseks vaid nüüpalju, et vägivallateemalise kultuuri ja vägivalla vaheline seos on tänini leidmata, on neid, kes tõestavad, et teosed täis mõrvasid kasvatavad kuritegevust, on ka neid, kes väidavad suisa vastupidist – seda, et potentsiaalne roimar saab rahulduse teose lugemisest või vaatamisest ning jätab oma roima sooritamata. Igatahes on ameerika kultuur ainus, mis on arenenud alt üles, laia tarbijaskonna soove silmas pidades, ning mina jälgin huviga, kuidas seda meil vastu võetakse.

"Katherine" neljateistkümnendaks raamatuks on ootamatult originaalteos, Juhan Habichti romaan "Selles mängus ei hüpata", mis ka žanriliselt kuigi hästi ei sobi kirjastuse poolt varemavaldatu hulka. Ehkki teoses on pandud möllama maffia, pole tegu ometi ei krimka ega õudukaga. Ent sellest pole lugu, Habicht paistab olema "Katherines" omanees, ta on tõlkinud kogutoodangust 4 raamatut, ja miks peaks tema kirjastamisvõimalusi otsima mujalt? Ühtki reeglit ei maksa võtta täht-tähelt, eriti mitte neid, mis ahendaksid tegutsemisvabadust.

Ja pealegi on Habichti tekstil krimkadega mingi sarnasus olemas. Küll mitte sisult, vaid vormilt. Habichtil nagu krimkadeski domineerib faabula ja dialoog, tekst on "pime", vähekirjeldav, sündmuspaiku pole korralkult välja joonistatud. Tegelasedki ei erine üksteisest millegi muu kui funktsiooni poolest.

Mari Saadi kohta on kriitika tõdenud, et tema dokumenteerib oma põlvkonda psühholoogiliselt, et tema loob teosest teosesse põlvkonna süvapsühholoogilist portreed. Habichtki dokumenteerib ja portreerib, kuid Habicht näib meeleaga fikseerivat ainult väliselt silmatorkavat. Umbes nii: ümberringi on rämps ja kõledus, tühjus ja kaledus ning

pole erilist mõtet seda jama üksikasjalikult esitada. Habicht ei kaevu kellegi hinge ega eesmärkidesse, ei tema peategelase ega kõrvaltegelaste ringiuitamisel pole motivatsiooni, nad rahmeldavad niisama, asja eest ja teist taga, ning kokkuvõttes täiesti mõttetu. Autorgi on peategelasega kaasa läinud, vältinud avaldamast oma suhtumist sellesse infantiilsesse sebimisse. Tegelased on igipuberteetlikud, mingid järelhipid, kelle käitumises võib ju aimata imaginaarset protesti stagnaaja olude vastu. Võib-olla keegi nende eeskujudest kunagi ka protestis, kuid neil endil ununes ära, mille vastu ja mille pärast protestiti, nemad võtsid eeskujult üle ainult välise malli.

Aga teoses on mõnusaid kohti, kus mõtetust ei esitata pinnapealselt. Mulle meeldis kõige enam haisva kondikoomaga sõit mööda Valgevenet ja haukuva koera allaajamine. Küllap me nõnda absurdses ja lootusetus maailmas elamegi, kuid seda maailma võiks ju kujutada veidi kütkestavamalt.

VAINO VAHING

Kujutusvõime, kunst ja kurbus

OSCAR WILDE. DE PROFUNDIS. Inglise k tlk K. Kaer. "Europeia", Tallinn, 1992. 144 lk.

Oscar Wilde'i "De Profundis", masohhistlikel motiividel kirjutatud teos, avab autori armudraama Alfred Douglase vastu. Kiri, mis mõjub ehtsa vanglallaadina. Otsast lõpuni üks enesepiitsutamine, füüsiline rõõm neist piinadest, mida Alfred Douglas talle kolme aasta jooksul oli põhjustanud. Wilde'i poolt on ka lahtiütlemisi, tagasivõtmisi nendevahelistes homoseksuaalsetes suhetes, tülisid, kuid need olid ajutised, lühiaegsed. Ja siiski on kõigist püüdlustest ning ihalustest esikohal autori kunstilembus. Midagi pole ülemat, suurejoonelisemat ning väärtuslikumat siinses maises elus kui kunst. Olla kunstnik, tähendab seista väljaspool ühiskondlikku arvamust, olla indiviid, kellele kõik on lubatud.

Teost läbivad paradoksaalsed mõttesälvatused, mis aga lõppkokkuvõttes kuhugi ei vii, jäävad pelgaks taotluseks. Ühepoolne

kurbloolisus, ei rohkemat. Paarist kannatab ainult üks pool. Ohver on Wilde, mitte kunagi Alfred Douglas. Jutt on lõpetatud, pole enam aega ega ruumi. Totaalne, korralikule kurbmängule kohane lõpp.

Läbivad märksõnad Wilde'il on Kujutusvõime, Kunst ja Kurbus. Triaad, millel tasub pikemalt peatuda, neid taas üle lugeda, korrastada.

Kujutusvõime puudumist heidab Wilde Douglasele pidevalt ette, kuigi ka ta enda kujutusvõimega pole asi korras:

"...kogusin ma uuesti kokku oma lõhutud ja sassis kujutusvõimevõrgu, sain jälle oma elu peremeheks..."

Pärast Douglase kirja lugemist on Wilde kirjutanud:

"Ah, millist jõhkrust see näitab! Millist täielikku kujutusvõime puudumist!"

Ja samas Douglase iseloomu ebatäiust toonitades:

"Isegi see, et sa nägid mind selle puust puuri varbade taga, ei suutnud sinu surnud kujutusvõimet elustada."

"Kas sinu kujutusvõime hakkab ärkama pikast letargiast, milles see on püsinud? Sa tead juba, mis on vihkamine. Kas sul hakkab koitma, mis on armastus ja milles seisneb armastuse olemus?"

"Pimedusega on võimalik minna niikaugele, et see muutub groteskseks, ning kujutusvõimeta loomus tardub täiesti tundetuks..."

Ja nüüd Wilde'i poolt antud kujutusvõime iseloomustus, määratlus:

"Armastust toidab kujutusvõime, mille abil meie tarkus ületab meie teadmised, me saame paremaks oma tunnetest, üllamaks, kui me oleme, kujutusvõime abil suudame näha elu tervikuna, **ainult selle abil võime mõista teisi nende tegelikes ja ka ideaalsetes seostes.**"

"Omadus, **"mille ja ainult mille abil me suudame mõista teisi nende tegelikes ja ka ideaalsetes seostes"**, oli sinus surnud."

"Sellest arusaamiseks pead sa arendama oma kujutusvõimet. Pea meeles, et kujutusvõime on omadus, **mis võimaldab inimesel näha asju ja inimesi nii nende tegelikes kui ka ideaalsetes seostes.**"

"Selle võime, **"mille ja üksnes mille abil suudab inimene mõista teisi nende tegeli-**

kes ja ideaalsetes seostes", oli sinu kitsas egotism nüristanud ja pikk mittetarvitamine oli selle kasutuks muutnud. Kujutusvõime oli samasugune vang, nagu olin mina."

Korduva "mille ja ainult mille abil me suudame mõista teisi nende tegelikes ja ideaalsetes seostes" on ka Wilde jutumärkidesse pannud. Niivõrd tähtis on talle see kiitlause. Nagu näha, pole eri variantide tõlked kattuvad. "Mille" on vaheldumisi "sellega", "mõista" on asendunud "näha", mitmus vaheldub ainsusega. Tsitaatide varieerumine tekitab kiusatuse originaali järele.

Tõlke seisukohalt võivad häämingu esile kutsuda (tänu oma ebaühtlusele) ka kolm järgmist kujutusvõimet konkretiseerivat tsitaati:

"Sinu kohutav kujutlemisvõimevaegus, **sinu iseloomu ainus saatuslik puudujääk,** oli täielikult tingitud sinus elavast vihkamisest."

"Kas sa ei mõista isegi nüüd, et kujutusvõime puudumine **oli sinu iseloomu ainus tõeliselt saatuslik puudujääk.**"

"Asi on lihtsalt selles, et **"sinu iseloomu ainus saatuslik puudujääk on kujutusvõime täielik puudumine."**"

Wilde on rõhutanud kolmandat varianti ja pannud selle jutumärkidesse. Jäägem siis selle juurde ja võtame teises variandis lisandunud "tõeliselt" kui parasiitsõna. Selle lõigu lõpetuseks aga tõlkepäril:

"Sa ründasid mind kõigi jälkide sõnadega, mida kasutab tavaliselt talitsematu, distsiplineerimatu ja harimatu iseloomuga inimene. Egotismi hirmsa alkeemia abil muutsid sa oma süüme piinad raevuks."

Kunstist:

"Kuni sa olid minuga, hävitasid sa minu Kunsti täielikult, ning ma võtan täiel määral enda peale selle häbi ja süü, et ma lubasin sul seista järjekindlalt Kunsti ja minu vahel."

"Üks pooltund Kunstiga tähendas mulle alati rohkem kui terve rida tunde sinuga."

"Olin kindlalt otsustanud, et ma ei tee sinuga enam tegemist. Olin otsusele jõudnud ning pühendasin end rõõmuga Kunstile, mille edenemist ma olin lasknud sul segada."

"Ning ma teadsin, et tulevikus on minu Kunst ja Elu igas mõttes vabamad, paremad ja ilusamad."

Armastusest: "Minu enda pärast ei jäänud mul muud üle kui sind armastada."

Ja veelgi avameelsemalt:

"Minu lakkamatuid katseid vabaneda sõprusest, mis oli olnud nii laostav mulle kui kunstnikule, kui seltskonnategelasele, isegi kui ühiskonnaliikmele, ei oleks pruukinud kirjeldada selle täpsusega, millega need on siin kirja pandud."

Veel mõtlemapanevalt kunsti ja kultuuri vahekorrast:

"Ma olin inimene, kes oli oma ajastu kunsti ja kultuuriga sümboolsetes suhetes. Ma ise olin sellest aru saanud oma meheea koidikul ning sundisin oma ajastut sellest hiljem aru saama."

Vahepalana ning etteruttavalt juttu ka pealiskaudsusest:

"Kõige suurem pahe on pealiskaudsus. Kõik, millest on aru saadud, on õige."

Filosoofiast, filosoofilisemalt:

"...ma tegin kunstist filosoofia ja filosoofiast kunsti;... ma võtsin draama, kõige objektiivsema vormi, mida kunst tunneb, ning tegin sellest niisama isikliku väljendusvahendi, nagu on poeesia või sonett..."

Kujutusvõimest, filosoofiast ja kunstist – kõik koos:

"...ning näitasin, et tõde ja vale on lihtsalt intellektuaalse eksistentsi vormid. Ma käsitlesin kunsti kui ülimat tegelikkust ja elu kui pelka kirjandusliiki; ma äratasin oma sajandi kujutusvõime, nii et see ümbritses mind müütide ja legendidega; ma koondasin kõik süsteemid ühte lausesse ja kogu eksistentsi ühte epigrammi."

Wilde'i saabki lugeda ainult pliiats käes, ütles märkides ta poeetilist filosoofiat – paradoksi:

"Mida tähendas mulle paradoks mõttevaldas, selleks sai mulle pahelisuus kirevallas. Iha oli mulle lõpuks tõbi või hullumeelsus või nii seda kui teist."

Eksistentsiaalfilosoofiliselt mõjub aga:

"Ma olen hoopis suurem individualist, kui ma kunagi olin. Minu jaoks pole vähimatki tähtsust millelgi peale selle, mida inimene iseendast ammutab..."

"Ainult see on vaimsusest kantud, mis on ise kujunenud. Kui ma ei tohi selle saladust leida iseendast, siis jääbki see mul leidmata."

Kui hästi kõlavad kokku raamatu pealkiri "De Profundis" (sügavusest) ja raamatu sisu, eelpool öeldu. Ja ka järgnev mõte:

"Minu loomus otsib värsket eneseteostuse võimalust."

"Mind ei saa kuidagi aidata ei Religioon, Moraal ega Mõistus."

Ning taas pealiskaudsusest:

"Kõige suurem pahe on pealiskaudsus. Kõik, mida mõistetakse, on õige."

Eelmine tsitaat pealiskaudsusest aga kõlas:

"KÕIGE SUUREM PATT ON PEALISKAUDSUS. KÕIK, MILLEST ARU ON SAADUD, ON ÕIGE.

Ja veel:

"Mulle ei tulnud siis pähe, et sa võid olla selle ülima pahe, pealiskaudsuse võimuses."

Mida ütlevad sellise tõlke "segapudru" kohta tõlkijad? Ei tea, ja polegi tähtis. Wilde ise aga on öelnud:

"...ma teadsin väga hästi, et ükski tõlge, kui seda poleks teinud luuletaja, ei suudaks vajalikul määral edasi anda minu teose värvi ja rütmi..."

Nostalgia kunsti järele aga püsib:

"See rõhutab mulle vajadust panna end, niipea kui võimalik, taas kunstnikuna maksma. Kui ma suudan veel kasvõi ühe kauni kunstiteose luua, võtab see õeluselt mürgi ja argpüksluselt irve ning rebib põlastuse keele juurtega välja."

Saatus tahtis, et Wilde kunstiteost enam ei loonud. Küll aga nägi ta ette muutusi kunstis:

"Ma näen uut arengut kunstis ja elus, mis mõlemad on uued teed täiusele."

Ja jõuamegi Kunsti ja Kurbuse juurde:

"...aga kurbus on ülim lähtealus nii elus kui kunstis."

Kurbusest kui loomeimpulsist ei saanud Wilde enam lahti:

"Ainsad inimesed, kelle seltskonnast ma nüüd hooliksin, oleksid kunstnikud ja need, kes on kannatanud: need, kes teavad, mis on Ilu ja need, kes teavad, mis on Kurbus – teised mind ei huvita.

...NÜÜD MA MÕISTAN, ET KUNA KURBUS ON ÜLIM TUNNE, MILLEKS INIMENE ON VÕIMELINE, SIIS ON SEE ÜHTAEGU IGASUGUSE SUURE KUNSTI LÄHTEALUS JA MÕÖDUPUU.

KUNSTNIK OTSIBKI ALATI SEDA EK-SISTEERIMISE VIISI, MILLES HING JA IHU ON ÜKS JA JAGAMATU; MILLES VÄLINE VÄLJENDAB SISEMIST, MILLES VORM ON ILMUTUSLIK."

Harva, kui mõni poeet ennast filosoofiliselt nii sügavuti avab. Tasub veel lisada Wilde'i enda sõnad:

"Kunst on sümbol, sest inimene on sümbol.

Kui ma ükskord selle saavutan, on see kunstniku elu ülim teostus. Sest kunstniku elu on lihtne edasiarendamine."

Vangla miljöö ja kurbus on lahutamatud:

"Me oleme kurbuse narrid. Me oleme murtud südamega klounid."

"Veel enamgi, kurbus on kuidagi erakordselt ja intensiivselt reaalne."

Ja ajastades kurbuse:

"Meie jaoks on olemas ainult üks aastaaeg – kurbuse aastaaeg. Näib, et meilt on võetud isegi päike ja kuu."

Ning kurbuse pühadusest, või pühast kurbusest:

"Seal, kus valitseb kurbus, on maapind püha. Ühel päeval sa mõistad mida see tähendab. Enne seda ei tea sa elust midagi."

"Praegune elu on keeruline ja suhteline. Need on selle kaks selgesti tajutavat tooni."

Millega Wilde'i lugemine lõpetada? Lõpetame kurbusega:

"Müstika kunstis, müstika elus, müstika looduses – seda otsin ma nüüd, ning ma võin seda leida suurtes sümfooniates, kurbuse alguses, meresügavustes."

"Aeg ja ruum, järgnevus ja avarumine on kõigest juhuslikud mõtte eeldused. Kujutlusvõime võib neid ületada ning liikuda ideaalse olemise vabas sfääris."

Ning kurbuse tähendusest koguni:

"Sa tulid minu juurde, et õppida elu- ja kunstirõõmu. Võib-olla on mind valitud õpetama sulle midagi palju imelisemat – kurbuse tähendust ja selle ilu."

"...otsekui oleks terve mu elu olnud, hoolimata sellest, millisena see paistis mulle endale ja teistele, üksainus Kurbuse sümfoonia, mis kulges rütmiliselt seotud käikude kaudu teatud lõplahenduseni samasuguse möödapääsmatusega, mis iseloomustab iga suure teema käsitlust Kunstis..."

KALEIDOSKOOP

MARIANNE VOGEL

Uutest asjadest. Kultuurikiri Hollandist.

Märts – aprill

Lihavõttepühad on möödas. Tuhandel tu-ristidel, kes sel nädalavahetusel Hollandit kü-lastasid, vedas tõesti viltu: ilm oli halb ja paljud tulbiväljad põhja pool Leidenit veel rohelised. Kirjandusmaailmal on siin aga tei-sed mured, seotud kirjanduspreemiaga **AKO-literatuurprijs**, mille suurus on 50 000 kuldnat. Kuue kandidaadi hulka, kes mai algul võiksid preemia saada, kuuluvad Hella Haasse, Marcel Möhring, flaamlane Kristien Hemmerechts ja Harry Mu-lish. Mõttevahetus keerleb põhiliselt küsi-muse ümber, kas Mulisch saab preemia või mitte. Sest 901leheküljelisest telliskivist *De ontdekking van de hemel* ("Taeva avastamine"), mille Mulisch oma 65. sünnipäevaks avaldas, ei saa lihtsalt mööda vaadata. See "totaalne romaan" on kodumaal kiitvaid ret-sensioone pälvinud ja Saksamaalgi ülistatakse tõlget kui euroopaliku jutustamiskunsti saavutust. Mulischi vastased, kelle hulka ar-van ka iseenda, peavad teda aga edevaks en-nasttäis silmamoondajaks, kes armastab pseudofilosoofilist tulevärki. Isiklikult loo-dan ma, et preemia antakse suhteliselt vähe tähelepanu kõitnud Hella Haassele, kes saab sel aastal seitsmekümne viieks ja on samuti mahuka teose autor. Kas žüriil on nii palju selgroogu, et Mulischist mööda minna? Ela-me, näeme...

Boekenweek (raamatunädal), millest ma eelmisel korral juba kirjutasin, toimus 9. –18. märtsini. See avati traditsioonilise uhke raamatuballiga (**Boekenbal**). Sinna aga allakir-jutanu ei pääsenud, ta kutsuti lahkelt alternatiivsele (ja kindlasti sama kärarikkale) kirjanduspidustusele. Järgmisel hommikul alustas terve hulk kirjanikke väsitavat ring-reisi mööda maad, et pidada loenguid, vest-lusi jne. Traditsioonilise raamatunädala-kingituse – tasuta jagatava raamatukese autor oli seekord kuulus kirjanik Willem Fre-derik Hermans, kes elab juba aastaid oma isamaast ärapöörduvana Pariisis.

Praegu on muusikakauplustes saadaval viiest laserplaadist koosnev komplekt **Art in Jazz** hollandi džässigruppide muusikaga. Nn *Nederjazz* öitseb. 1970. a elatusid oma muu-sikast ainult 3 džässmuusikut. Nüüd on loo-dud improviseerivate muusikute kutseühing, konservatooriumi juurde on asutatud džäs-siosakond, alus on pandud praegu maailma-kuulsale iga-aastasele **Põhjamere džässifestivalile** jne. Ja nüüd on see muusika nii moes, et aastas toimub vähemalt 60 suurt ja väikest džässifestivali ja džässi võib nauti-da paljudes elegantsetes klubides, kus tibatil-luke konjakiklaas maksab 10 kuldnat...

Väikeses **Singer Museum**'is Larenis (Ut-rechti lähedal) toimus märtsis võluv näitus Lou Loeberi maalidest. See vähetuntud daam kuulus 20. aastatel saksa *Bauhaus*'i ja hollan-di grupi *De Stijl* ringkonda. Ta kavandas oma harmoonilistes värvides maalitud pildid nii, et nad oleksid kergesti reprodutseeritavad ja et neid saaks odavalt müüa vaesematele asja-huvilistele.

Omapäraseid maale sai 12. aprillini imet-leda Amsterdami börsihoones. **Kleine beel-den, grote dromen** ("Väikesed pildid, suured unelmad") näitas moodsat kunsti seitsmelt Araabiamaade kunstnikult (2 egipt-last, kurd, iraaklane, liibanonlane, marokola-ne ja palestiinlane). Silma torkasid toredad värvid, ka teatud elegants ja peenus, mis ühendas muidu erisuguseid pilte.

Nagu ma varemgi olen kirjutanud, on meie maa oma 15 miljoni elanikuga lõplikult ülerahvastatud. Seda tõestavad jälle kaks hu-vitavat seika.

Juba mõni aasta kehtib seadus, mis mää-rab kindlaks, kui palju sõnnikut võib talu aastas toota. See on seotud ka vee ja pinnase reostamisega: kevadel laotatakse põldudele liiga palju sõnnikut (ammoniaak!). Kuna sõn-nikupiirangud on talunike meelet ülemläära ranged, leidsid nad kavala väljapääsu – nad abielluvad partneriga, kelle abil neil kindlate reeglite järgi on võimalik toodetava sõnniku kogust suurendada. Selline lahendus on maal tuntud "sõnnikuabieli" nime all.

Teiseks võitleb Amsterdamis vanalinna loodud "puhtuspolitsei" koerte väljaheidetega, mille aastakogus olevat 175 000 kilo sealse 2300 koera kohta. Nüüd tohivad koerad oma väikesi ja suuri loomulikke vajadusi ainult rentslis rahuldada ja neid tuleb kõikjal rihma otsas hoida, aga esialgu võib politsei nõrkinud koeraomanikke kergel käel trahvida. Kuna elu on näidanud, et koeraomanike ja koerte meelepaha läheb kergesti üle tegudeks, kavatakse vaestele politseinikele korraldada kursused, kuidas toimida kallalolevate korralduste korral.

Hoopis teistsuguseid probleeme (sealjuures trahvikartuseta) on tekitanud **Rudi Fuchs**, Amsterdamis linnamuuseumi **Stedelijk Museum** uus direktor. Varem oli Fuchs Den Haagi kommunaalmuuseumi **Gemeentemuseum** direktor. Seal on nüüd avastatud, et muuseumil on 4,2 miljonit kuldnat võlgu. Fuchs armastab organiseerida kalleid näitusi ja pidustusi ja kaitses kiiduväärt seisukohta, et kõigil kunstnikel on õigus parimale, st parimatele restoranidele (koos direktoriga) ja parimatele hotellidele. Ebamääraste kokkulepete ja Den Haagi linna kitsiduse tõttu ongi tekkinud see "traagiline arusaamatus". Fuchs ei tunnista mingeid võlgu.

Hiljuti suleti finantsraskuste tõttu fotogalerii **Perspektief** Rotterdamis ja **Canon Image Centre** Amsterdamis. Fotograafia kaotas kaks tähtsamat näitusekeskust. Eelkõige oli

just **Perspektief** eksponeerinud avantüristlikku kodu- ja välismaist avangardkunsti. Hiljuti asutati Rotterdamis küll Hollandi fotograafiainstituut **Nederlands Instituut voor Fotografie**, aga asjatundjad kardavad, et instituut hakkab eelistama vaatajasõbralikku fotograafiat. Neid lohutab esialgu galeriaga samanimeline isepäine fotoajakiri "Perspektief", mis jääb uue sponsori toel püsima.

Lõpuks:

TEFAF (The European Fine Art Fair), mis toimub alates 1988. aastast igal aastal Maastrichtis, on kujunemas maailma tähtsaimaks kunstimesseiks. Ülielitaarsed kunstikaupmehed pakuvad suuri haruldusi, nagu keskaegseid käsikirjad, renessansimaalid, lõunaameerika vaibad ja kunstipärased hiina kostüümid.

Taas võib tasuta tellida uut vaba aja veetmise juhti **Uitgids 1993/1994**. Amsterdamis **Uitburo** pakub umbes 250 abonementi. Võib osta kontserdi-, filmi-, balleti-, muusikali-, teatri- ja ooperisarjade abonemente, kusjuures sarja kuuluvad üksiketendused on suhteliselt odavad. Minu arvates on seejuures tore, et nii satutakse üllatuslikele etendustele, kuhu muidu poleks kunagi mindud.

Saksa keelest tõlkinud Tiina Lias

LAHTISI LEHTI

KIRJAKAST

("Odamees" 1919, nr 1, lk 14.)

M ä r t M õ r u, T a r t u s. Nagu Teie luuletusist: "Alasti naisterahvale" ja "Su kleit on nii lühike"... järeldada võib, olete Teie hoolega Marie Underi ja Johannes Barbarust lugenud, kuid seda kõike nii omapäraselt ümber sudides, et Issand heida armu! Võtame näituseks Teie luuletuse:

Alasti naisterahvale.

Su ilus, sale painduv kiha (!)
see elule aiab minus kustumata iha –
järk-järgult tõuseb ikka tema iha.

Su ihu iludused: tõusengud ja lohud
ja värsked rinnad, roosad huuled (!)
ja hiilgvad silmad, kui sügisööl õitsetuled
see puhuma aab minus tormituuled etc.

"Odamehe" redaktsioonis kõlaks eelmise luuletuse teine salm järgmiselt:

Su ihu iludused: tõusengud ja lohud,
kui isakassi balderjaani rohud
mind turtsma panevad, et unustan kõik
ohud
ja käänan värsiks kokku kasetohud!

V o l d e m a r I l l m a r i. Ei oska Teie "ande sädekest" küll veel ei arsinaga mõõta, ega puudaga vaagida. Igatahes tuleb Teil tööde avaldamisega oodata, kuni veel pääle il-

mumata tarkuschammaste (nagu ise kirjutate) ka luulekeel vaksa võrra pikemaks kasvab.

S õ d u r, T a r t u s. Saatsime Teie "Koidu kulla kiired valgustavad Eestimaad" otsekohe "Perno Postimehe" toimetusele edasi, kus neil ainus koht ilmumiseks, sest "Odamees – kangemees" vibutab oma piiki öötaevas ja koidu kullaste kiirte tules jääb ta melankoolia tõppe, samati kui "Odamehe" toimetaja, lugedes Teie koidukiirtega karratud luuletusi!

D i e t r i c h Ü., M u s t j õ e l. See on ju Mustjõe kodaniku eralõbu, kui ta omi tütreid õpetab hambaist märade vanadust ära tundma – ent "Odamees" ei angelda lojustega, nii et see teda vähe huvitab – kuigi selle teenuse tõttu mõned Mustjõe kadakapreilid "ohvitseride proudadeks" saavad.

P. M-n, 3. j a l a v ä e p o l k. Olete omas mikromeeleolus "Jätis" teelusika täie meie päivile lahjaks läinud S t a n i s l a v P r z y b y s z e v s k y rammuleent üles soendanud, seda ajakohaselt mõne tilga A u g u s t G a i l i t i g a segades. Meile see mikstuur ei kõlba, sest "Odamehe" tervis, eriti seedimine on korralik ...

C. T-n, P a i d e s. Teie lahke ettepanu peame kahjuks tagasi lükkama, sest Teie "Rabbi lehm" ei kõlba "Odamehe" tahagi otsa!

TEADUS, KUNST JA KIRJANDUS
JÕUAVAD SINUNI SENSATSIOONILISE
RAHU JA AKADEEMILISE KIREGA,
KUI AVASTAD AJAKIRJA

Vikerkaar

Hea "VIKERKAARE"
lugeja kodus ja võõrsil!
Soliidsemad leviagentuurid on taas
asunud vastu võtma meie ajakirja ettetellimisi,
aidates Sul nõnda lahti saada üksiknumbrite jahti-
mise vaevast.

"Vikerkaare" ja "Raduga" (vene k.) tellimusi nii-
hästi käesolevaks kui ka tulevaks aastaks tervesse
maailma võtavad vastu

Soomes: Akateeminen Kirjakauppa, PO BOX 128,
SF 00101 Helsinki, Finland.

Rootsis: Bibliotekstjänst AB, BOX 200. S 22100,
Lund, Sweden.

Saksamaal: Kubon & Sagner GMBH, D 8 Mün-
chen 34, Postfach 340108, Hessesstrasse 39/41, tel.
(089) 52 20 37.

Kui midagi on, siis kirjuta!

Vikerkaar

Toimetuse:

Peatoimetaja Toivo Tasa 44 58 26.

Peatoimetaja asetäitja Alla Kallas 60 17 72.

Vastutav sekretär Jüri Ojamaa 44 12 48.

Algupärane ja tõlkekirjandus

Märt Väljataga 60 18 58.

Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika

Marika Mikli 60 18 58, Kajar Pruul 60 18 58

(Tartus teisip reedeni k 14-16 tel 31 373).

Üldinformatsioon Olev Remsu 60 18 58.

Keeletoimetaja Tiina Lias 60 18 58.

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 18 58.

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 60 18 58.

Masinakiri Viivi Hantadze 44 12 48.

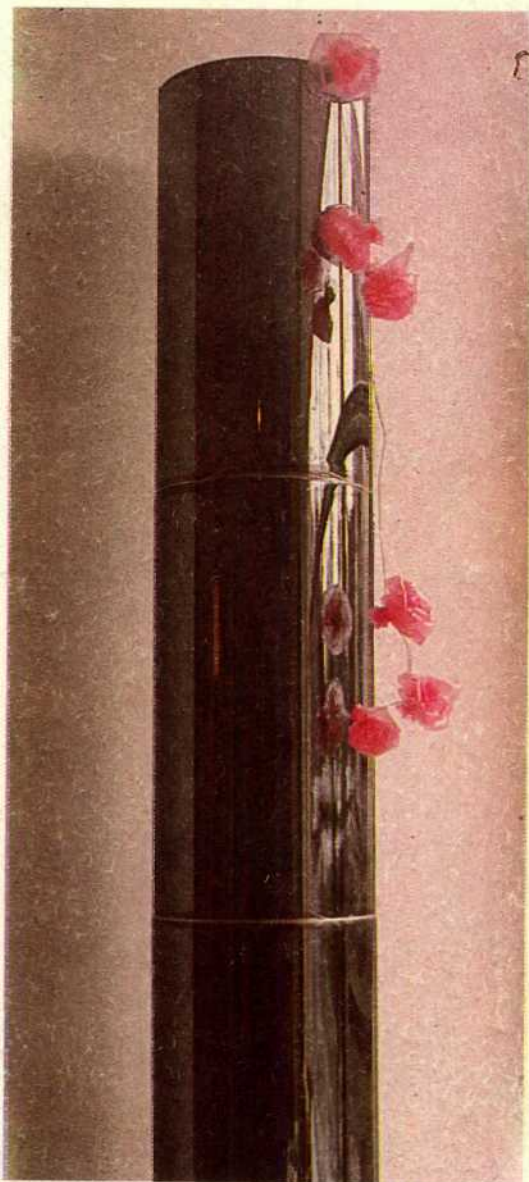
Toimetuse käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride korral pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli osakonda 68 14 11.

Toimetuse aadress: EE0031, Tallinn, Toompuiestee 30. Fax 442-484. Kirjastus "Perioodika", EE0001, Tallinn, Pärnu mnt 8. Trükkida antud: 28.05.93. Ofsettrükk. Trükipoognaid 7,8. Tingvärvitõmmiseid 12,51. Arvestuspoognaid 8,33. Tellimuse nr 2355. "Printall", Pärnu mnt 67a. "Vikerkaar" nr 6. Hind 4 krooni.

Vikerkaar

Hind 4 kr.
78245